
LVII

GEORGII FABRICII ROMA

EDITA

DENUO

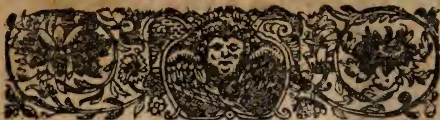
Cura

L. G. L. H.

Ex libris D.ni Philippi [illegible]

HELMSTADI,
Typis & Sumptibus JOHANNIS HEITMULLERI
Anno clↄ Iↄ cLXX.

INDEX CAPITVM.

CAP.

CAP. XXI.

De iis, quæ nunc in urbe ſunt præcipue viſenda.

CAPVT

CAPVT I.

De authoribus, qui de Roma scripserunt.

VRbem Romam etsi plures olim literis monumentisque celebrarunt, nihil tamen scriptorum veterum relictum fuit, praeter Fabii Pictoris & C. Sempronii, de origine Vrbis, fragmenta; de quibus meritò dubitatur. Catonis Origines, & M. Varronis de tribubus, & de aedibus sacris, & de ludis theatralibus atque actionibus scenicis libri interciderunt. Extat Aristidis Smirnaei, de Romae laudibus oratio. Nervae temporibus de aquaeductibus Romanis libros duos Julius Frontinus: Diocletiani dominatu de Regionibus Vrbis unum Publius Victor, vel (ut aliis placet) Sextus Ruffus edidit. Ex recentioribus Vrbis admiratione ad scribendum excitati sunt plurimi: Flavius Blondus, Pomponius Laetus, Andreas Fulvius, qui multis libris prosa & carmine scripsit, Carolus Poggius, Ioannes Tortellius, Raphael Volaterranus, Fabricius Varranus, Franciscus Albertinus, Bartholomaeus Marlianus; sed diligentia investigandi, & judicandi solertia hactenus excelluit Marlianus, qui & veterum scripta majore studio contulit, & plurimos aliorum errores prudenter animadvertit. Scripserunt de eâdem Manuel Chrysoloras, & Bernhardus Oricellarius & ex nostris hominibus Hieronymus Quiesenbergius Misenus, patria Fribergensis, doctus atque diligens antiquitatis investigator, qui in Vrbe mortuus est. Sed ex horum scriptis nihil ad nostras manus pervenit.

Totam Vrbem secundum regiones pinxit Fabius Calvus, sed eius picturæ eum nullius descriptione conveniunt. De ædificiis veteribus vulgari nunc Italorum lingua scripsit Franciscus Serlius Bononiensis architectus. Picturas statuarum, columnarum, colossorum, templorum, theatrorum, arcuum, portarum, sepulchrorum, Antonius Salamanca sparsim expressit. Imperatorum & virorum illustrium imagines de nummis antiquis excudit Jacobus Mazochius, addita brevi historiarum descriptione: quem secuti sunt Joannes Huttichius & Nicolaus Gerbelius, Germani. Sed Antonii Zantani opusculo, quod nuper prodiit, nihil fieri posse dicitur eo in genere elegantius, aut perfectius. Idem Mazochius ingenti libro Vrbis epigrammata ex ære, saxis, marmoribusq;, incerto auctore congesta edidit: quem librum nos, inspectis locis plurimis, & correctiorem & septingentis epigrammatis auctiorem habemus. Nec inutilis in iisdem colligendis, Petri Appiani & Bartholomæi Amantii, & ante illos Sebastiani Sergii opera extitit. Annuorum Romæ magistratuum cum nomina, tum tempora exactè annotarunt, ut Theophilus theologus tradit, primum Chrysorus, deinde Crator M. Aurelii Veri libertus, qui ea ab V. C. usque ad patroni sui obitum deduxit. Anno autem superiore Marlianus Consulum Dictatorum, Censorum, cum ipsorum triumphis descripta ex marmoribus nomina publicavit, quæ marmora in foro Romano effossa, nunc in Triumvirali palatio Capitolino asservantur. De antiquis Romanorum familiis se scripturum retulit mihi Paulus Manutius, omnis elegantiæ & totius antiquitatis studiosissimus: & de iis Commentarium ante annos sex & quadraginta promisit Petrus Crinitus, qui cùm alia eius opera in manibus sint, nondum exiit. De mirabilibus Romæ non nominati authoris libellus, vulgo re-

go re-

gò circumfertur ad decipiendos (ut apparet) illiteratos & superstitiosos homines confictus. Si cui placet de donariis basilicæ S. Petri, & de sepulchris Pontificum cognoscere, is Maphæi Vegii libellum legat. In cognoscendis autem Vrbis antiquitatibus sermo vulgi audiendus non est. Molem latericiam ante Amphitheatrum, quæ *Meta sudans* dicta fuit, ajunt fuisse turrim Virgilii; ædem Jani quadrifrontis, structura quadrata in foro Boario, domum Boethii. Columnas æneas in S. Joanne Laterano, quas Augustus Cæsar ex præda Actiaca devicto Antonio conflavit, è templo Hierosolymitano religionis caussa nugantur translatas; de quibus Virgilius canit, *Georg. III. 29.*

Navali surgentes are columna.

Statuam æneam equestrem M. Antonii Pii, in area Capitolina positam, nescio cujus liberatoris Vrbis, fingunt fuisse. Quæ licet apertè falsa sint, tamen vulgus asseverat, & defensores pertinaces invenit.

CAP. II.

De Situ & ambitu, item de gloria atque interitu Vrbis.

VRbs Roma primum unam ripam Tiberis tenuit, tandem fines suos cum orbis finibus terminavit: principio Italiæ, post orbis terrarum caput, à pastorum manu condita, Regum, Consulum, Dictatorum, Imperatorum dominatu usa, à vicinis populis tentata, ab externis gentibus sæpius petita, à Gallis Senonibus incensa, à Gothis Vandalisque vastata & diruta. Contemptu nostrorum Imperatorum quater capta: primum ab Arnulpho Franco, tum ab Othone Tertio Saxone, deinde ab Henrico Quarto item Franco nostra denique memoria à Carolo Quinto Austriaco. Posita in solo sterili, & partim in montibus, partim in vallibus campisque subjectis, austro objecta, & cœli ali-

quanto gravioris: nunc male habitata & ruinarum plena. Antiquitus; quod miraculo simillimum est, suffossionibus montium, & meatibus cloacarum pensilis, & subter ædificia navigabilis extitit. Hodie valles & campi ex vastitate & ruinis ædificiorum altius, quam credi queat, exaggerati sunt. Ambitus Vrbis, qui nunc est, XIII. M. passus non excedit. In mœnibus circiter trecentas & sexaginta turres, multis tamen ex his collapsis, numeravimus. Excluso campo Figulino, ad Aventinum montem sito, spacium urbis minuit Paulus Tertius. Vrbem olim ampliato pomœrio auxerunt Sylla, Augustus, Claudius, Nero, Trajanus, Aurelianus; Arcadius, Honorius: cujus rei testes sunt Seneca, Suetonius, Tacitus, Vopiscus, Antiqua epigrammata. Ex quibus & illud discitur, censorum, augurum, præfectorum urbi cura & auctoritate id factum esse. Muri vetustissimi ex saxo quadrato fuerunt, Gabino inprimis, Albano, Tiburtino, & Prenestino: ea enim saxa firmissima, & igni impervia. Postea facti sunt latericii, qui adhuc durant. Suetonius scribit, Augustum gloriantem dixisse: Vrbem latericiam reperi, relinquo marmoream. Et Propertius poeta canit.

Hoc quodcunque vides, hospes, quam maxima Roma est,
Ante Phrygem Aeneam, collis & herba fuit.
Atque ubi Navali stant sacra palatia Phœbo,
Evandri profugæ procubuere boves.

Verum (quæ rerum est humanarum imbecillitas & vicissitudo) illa ipsa Vrbs nunc rursus latericia est & Palatinus à nullo habitatus, collis jam & herba factus est, & in foro Romano sues veneunt, & in arce Tarpeia crux hominum nocentum supplicio cernitur erecta. Varius Imperator cum decem millia pondo aranearum, opera servorum per domos collegisset, ex iis intelligi posse dicebat,

quanta

quanta esset Roma. Nos inepti & scurrilis hominis risu omisso, in sequentibus summæ & clarissimæ Vrbis magnitudinem & amplitudinem ostendemus, in qua tot tantaque ædificia fuerunt, quot, præter Vrbem, & quanta, terrarum orbis nusquam habuit: ut de cæteris ornamentis nihil dicam, nihil etiam de Imperii diurnitate atque gloria. Vere enim ad Germanicum Cæsarem Ovidius:

Gentibus est aliis tellus data limite certo,
Romanæ spacium est urbis & orbis idem.

Cum autem omni fortunæ varietate primis quasi adolescentiæ temporibus sit exercitata, tamen in secundis rebus nunquam secura, invicta in afflictis semper extitit. Vrbem olim arroganti titulo, sed non omnino vano, appellarunt AETERNAM, quia Neptunio Homeri vaticinio posteritati Aeneæ, à qua orti creduntur Romani, imperii æternitas promissa fuit. Vaticinii verba sunt:

Νῦν ἢ δὴ αἰνείαο βίη τρώεσσιν ἀνάξει,
Καὶ παῖδες παίδων τοί κεν μετόπισθε γένονται

Vrbis nomini divinos honores tribuerunt Smyrnæi, Pergamenses, & Græcorum omnium cultissimi Athenienses. A Smyrnæis id factum est, ut Tacitus scribit, M. Porcii Catonis consulatu: à Pergamensibus, imperante Augusto: ab Atheniensibus, dominante Aelio Hadriano. De his planius loquitur vetus inscriptio, quæ ante eversam à Mahomete urbem in vestibulo templi fuit, quod in arce quondam Palladi, postea B. Mariæ Virgini sacrum fuit.

Ο ΔΗΜΟΣ ΘΕΑΙ ΡΩΜΗΙ ΚΑΙ ΣΕΒΑ
ΣΤΩι, ΚΑΙΣΑΡΙ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥΝΤΟΣ
ΕΠΙ ΤΟΥΣ ΠΟΛΙΤΑΣ ΠΑΜΜΕ
ΝΟΥΣ ΤΟΥ ΖΗΝΟΝΟΣ
ΜΑΡΑΘΩΝΙΟΥ, ΙΕΡΕΩΣ
ΘΕΑΣ ΡΩΜΗΣ ΚΑΙ ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΣΩ

ΤΗΡΟΣ ΕΝ ΑΚΡΟΠΟΛΕΙ ΕΠΙ ΙΕ
ΡΕΙΑΣ ΑΘΗΝΑΣ ΠΟΛΙΑΔΟΣ ΜΕ
ΓΙΣΤΗΣ ΑΣΚΛΗΠΙΑΔΟΥ ΑΛΑΙΕΩΣ
ΘΥΓΑΤΡΟΣ ΕΠΙ ΑΡΧΟΝΤΟΣ ΑΡΗ
ΟΥ ΤΟΥ ΜΩΡΙΩΝΟΣ ΠΑΙΑΝΙΕΩΣ

Ad quod alludens cecinit Martialis:

Terrarum dea, gentiumq́ Roma
Cui par est nihil, & nihil secundum.

Quinetiam iu Vrbe prope viam Sacram, Romæ & Veneris consors delubrum fuit, & sacerdotis Vrbis, ut in hoc epigrammate, ita in historicorum scriptis, & in antiquis marmoribus mentio extat. Itaque cum templa sacro Vrbis nomini dicata, & festi dies memoriæ natalis ejus (ut postea dicam, constituti sint, minimè mirum Victrici statuas fuisse triumphales collocatas. Cujus generis multæ elegantiæ & artificii, superiore anno reperta, & nunc in ornatissima Cæsiorum domo statuta est. Roma sedens iuvenili habitu, galeata, sinistra manu tenet pugionem, dextra coronam lauream, designans indice mulierem sub basi sedentem, vultu mœsto, vestitu lugubri, capillo per vittam passo, caput sinistra manu sustentantem, dextra ad sinistrum femur posita, projectisq́ue ad idem latus armis atque clypeis, cum hac inscriptione:

ROMA VICTRIX DE DACIA
PROVINCIA
SVBACTA TRIVMPHANS
VVLTV AC HABITV
BARBARORVMQ. SPOLIIS
INLVSTRIS.

Romanæ urbi Constans Imp. Constantini junioris filius, septem dierum spacio plus ornamentorum ademit unus, quam ducentorum quinquaginta octo annorum inter-

tervallo detraxerunt omnes barbari. Imperium autem quamvis ante septingentos & quinquaginta annos ad Germanos translatum sit, tamen Romani nomen retinuit: ut poetico quodam ac veluti fatidico spiritu cecinisse videatur Propertius,

Roma tuum nomen terris fatale regendis.

Sibyllæ de Romæ interitu tale vaticinium refert Lactantius Firmianus, in libro de Divino præmio: Roma interibit, & quidem iudicio Dei, quod nomen ejus habuerit invisum, & inimica iustitiæ, alumnum veritatis populum trucidarit. Ortum nuper aliud est, nescio quo auctore, idque occasione ejusmodi. Phocas Imp. eodem iure summam potestatem Pontifici tribuit, quo ipse imperium invasit. Id autem factum est anno à nato Christo DCVI. à quo primum regia authoritate Pontifex Christianorum ecclesiis præfuit. Ad hunc annorum numerum si addantur ij, quos ῥώμη, si græcè scribatur, in se continet (singulæ enim literæ certum numerum significant) tum sublatum iri Vrbis & Pontificis potentiam: complent autem hæ literæ annos DCCCCXLIIX. Hæc qualia sint, ab Italis excogitata, aliis relinquo judicandum.

CAP. III.

De Montibus, à quibus urbi additi, quæ loca adjacentia habeant, quot nominibus & unde sint appellati.

PRopertius poeta elegans, & doctus Vrbis præco cecinit,

Septem urbs alta iugis, toto quæ præsidet orbi.

Vnde ἑπτάλοφος à Græcis, Septicollis à Fabio Pictore, Septemgemina à Statio dicitur. Hos colles Virgilius in Georgicis, & in Epithalamio Ausonius, propter sedes regias aliquando in iis constitutas, septem Arces nominarunt. Nos

Nos decem Romanorum collium situm, & varia eorum nomina,& loca circumiacentia, unde reliquæ urbis cognitio fiat apertior,paucis notabimus. Mœnibus enim inclusi hodie sunt, Palatinus, Capitolinus, Aventinus,Cœlius, Esquilinus, Viminalis, Quirinalis, collis Hortulorum; & trans Tiberim,Janiculum, & Vaticanus.

Palatinus, Romuli sedes, unde & Romulius à Trebellio Pollione dictus. A Strabone τῆς ἄκρας nomine, propter primam sedem regiam appellatur. Ad ortum habet Cœlium,ad meridiem Aventinum, ad occasum Capitolinum,ad septentrionem forum. Adjacet ex eo latere,quod ortum spectat,arcus Constantini: quod meridiem, Circus maximus; quod occasum, Romuli ædes, & Velabrum; quod septentrionem,templa quæ in ipso foro sunt,& arcus Vespasiani. Hunc Virgilius à Palanteo oppido nominatum vult: Propertius & Ovidius, quod ibi pecudes palare,id est,errare consueverint. Hujus montis pars, forum versus Germali nomen habuit,in qua parte Ancus rex habitavit: Cœlium autem versus,Veliæ, in qua Tullus Hostilius. Quia autem prima imperii sedes in eo constituta, cujusvis principis aulam, aut splendidi hominis domum, Palatium nominamus. Hodie suffossionibus & subterraneis meatibus totus quasi pensilis, & aut ruinis deformis, aut hortis occupatus.

Capitolinus, Tatii Sabini sedes,qui & Saturnius, & Tarpeius. Ad ortum habet forum & montem Palatinum, ad occasum urbem planam, ad aquilonem collem Quirinalem. Ab ortu adjacent,Tullianus carcer, arcus Septimii, porticus Concordiæ: à meridie, Janus quadrifrons,forum holitorium,theatrum Marcelli: ab occasu, circus Flaminius,in quo porticus Cn. Octavij, & recens turris Argenti-

na;

na: à ſeptentrione, Traiani forum. Dictus à vetuſtiſſima Saturni ſede, Saturnius: & mox (ut Iuſtinus inquit) quaſi pulſo à Jove ſedibus ſuis Saturno, Capitolinus: idem Tarpejus, quod vel à Tarpeja virgine, vel

A duce Tarpejo mons eſt cognomen adeptus,

ut canit Propertius. De eodem in VIII. Virgilius.

Hinc ad Tarpejam ſedem, & Capitolia ducit,
Aurea nunc, olim ſylveſtribus horrida dumis.

Aventinus, ab Anco rege, creſcente civium numero, ex parte additus, non totus habitatus, Tatii regis Romanorum, & Aventini Albanorum, ſepulchris celebris. Variis appellatus nominibus, à Remo Romuli fratre, Remurius: à Murciæ ſocordiæ Deæ ſacello, Murtius; à Dianæ templo, collis Dianæ. Martialis lib. XII.

Cum tu forſitan inquietus erras,
Clamoſa Iuvenalis in Subura,
Aut collem dominæ teris Dianæ.

Et idem libro VII. ad Maximum:

Eſquiliis domus eſt, domus eſt tibi colle Dianæ.

Propter longitudinem certo deſcribi nequit: ſed tamen, ut in prioribus, tentabimus. Ad ortum in meridiem declinantem, reſpicit mœnia: ad meridiem, campum Figulinum: ad occaſum, flumen; ad ſeptentrionem, montem Palatinum. Ortum verſus, ſed valde in meridiem flexum, propinqua eſt porta Capena: meridiem, porta Oſtienſis, Ceſtii pyramis, mons Teſtaceus: occaſum, Navalia, ſalinæ, ſpelunca Caci: ſeptentrionem, Dianæ templum, & Naumachiæ initium. Aventinus dictus ab avibus, quod nomen ante Evandri & Herculis in Italiam adventum, ut liquet ex Virgilio, habuit. Quod ſi certis auctoribus ſcripſit ille, minime nomen accepit ab Aventino rege, qui in eo

extinctus bello, & sepultus fuerit, ut 4. Fast. ait Ovidius. Quamvis in eâdem pagina alteram, & cum Virgilio consentientem opinionem ponat: Neque etiam ab Avente Sabinorum fluvio, ut de gente populi Romani tradidit Varro. In hunc modum aliquando plebs secessit, ut est apud Senecam in libro de Brevitate vitæ, & apud Plin. libr. 19. Nemo Sacros, Aventinosq; montes, & iratæ plebis secessus circumspexerit

Cœlius. Ab eodem Anco additus, ut Strabo: vel à Tullo Hostilio, ut Livius: vel à Tarquinio Prisco, ut Tacitus: à querna sylva, Querquetulanus: à Tiberio Cæsare, quod is post incendium habitatoribus ædificia consumpta instaurasset, dici cæptus mons Augustus. Ab ortu habet mœnia, à meridie Cœliolum, ab occasu Palatinum, à septentrione Esquilias, adjacent ab ortu, Cœlimontana & Nevia portæ, & inter has Statilii Tauri theatrum dimidiata sui parte mœnibus inclusum: à meridie, vallis: ab occasu, Severi septizonium: à septentrione, Titi amphitheatrum, vulgo Colosseum. Nominatus à Cœle quodam Hetruscorum duce, qui cum Romulo contra Sabinos arma socia conjungens castra in eo posuit.

Cœliolus pars est Cœlii, à Martiale libr. 12. ad Iuvenalem, Minor Cœlius dictus:

Dum per limina te potentiorum
Sudatrix toga ventilet, vagumque
Major Cælius & minor fatigat.

Ab ortu habet mœnia, à meridie Aventinum, ab occidentis & septentrionis partibus vallem, per quam fluit Appiæ rivus. Incipit post portam Gabiusam, nunc clausam & inde ad Latinam flectitur, terminaturque ad Capenam.

Esquilinus A Tullo Hostilio adjectus, ut Livius à Servio

vio Tullio, ut Tranquillus. Hanc autem in authoribus diversitatem peperit, quod aliqui reges primi adjecerint, aut habitarint: reliqui ædificiis aliisve rebus ornarint, aut auxerint Hunc montem, auctore Verrio Flacco, & Cispium & Oppium veteres nominarunt. Attingit ab ortu Vrbis muros: à meridie, viam Lavicanam: ab occasu, vallem inter Cœlium & Palatinum longe lateque patentem: à septentrione, Viminalem. Adjacent ortum versus, Esquilina porta, & Querquetulana: meridiem versus, Carinæ: occasum, vallis subjecta, & regio Tabernolæ: aquilonem, vicus Patricius & Subura. Unde Suburanum nonnulli vocarunt ex veteribus. Dictus, quod excubiæ ibi agerentur, primum Excubinus: postea mutata pronunciatione, Exquilinus: & melioris soni gratia, tandem Esquilinus, & à poetis Esquilius, litera è medio sublata. Ut Ovid. II. Fast.

Monte sub Esquilio,

Idem lib. III.

Adde, quod excubias ubi rex Romanus agebat,
Qui nunc Esquilias nomina collis habet.

Horatius in Sermonibus — *at simul atras*
Ventum est Esquilias. ——

Viminalis. A Servio Tullo ad reliquos additus, qui & Fagutalis, à sylva fagea, ut est apud Varronem & Festum. In ortum tendens, respicit campum Esquilinum: In meridiem, Suburæ partem, & fori Romani: in occasum, Quirinalem, interjecta Subura plana: in septentrionem, vallem Quirinalem. Ab ortu adjacet porta Querquetulana: à meridie, Novatii & Olympiadis thermæ: ab occasu, Decii palatium: à septentrione, lavacrum Agrippinæ. Nomen invenit à viminum copia: quæ tamen cujus generis fuerint, Varro, Festus, Plinius non dixerunt, neque Juvenalis Sat. III.

Esquilias, dictumque petunt à vimine collem.

In locis incultis, quæ hortos aut vineta non habent, nunc populi & salicum vimina, & harundines nascuntur.

Quirinalis. Ab eodem rege additus. Alio nomine Agonius, vel Agonensis, & in quadam sui parte mons Clatræ & Apollinis, si Victoris liber emendatus est. Nunc vero mons Caballinus. Habet ab ortu, Viminalem; à meridie, Cæsaris & Nervæ forum: ab occidente, Vrbem planam: à septentrione collem Hortulorum, & campum Martium. Contiguæ sunt ab ortu, portæ Viminalis & Collina: à meridie, Corneliorum domus: ab occidente, quæ in plana urbe sunt ædificia: à septentrione, porta Collatina. Dictus Quirinalis, ab æde Quirini. Ovid. II. Fast. de Quirino,

Templa Deo faciunt, collis quoque dictus ab illo est.

Horatius secundo lib. Epist.

Cubat hic in colle Quirini,
Hic extremo in Aventino, visendus uterque.

Agonius, quod circo Flaminio, eruptione Tiberis inundato, ludi Agonales in eo fierent. Clatræ & Apollinis, à templo quodam. Caballinus, à duobus equis marmoreis, qui stant ibidem in excelsa basi, cum suis ductoribus, prope ædem S. Saturnini, qui à Phidia & Praxitele sunt facti, si titulus verus est.

Collis Hortulorum. Vel (ut Suetonius) collis Hortorum, extra antiquos muros, Quirinali contiguus. Ab ortu tangit ejusdem montis campum, à meridie item aliquam ejus partem, ab occasu vallem Martiam, & Domitiani naumachiam, à septentrione urbis mœnia. Ab ortu propinquam habet portam Collatinam, à meridie pilam olim Tyburtinam, ab occasu viam Flaminiam, à septentrione templum Solis, & Neronis sepulchrum. Ab hortis ad nostra usque tempora nomen antiquum retinuit. Va-

Vaticanus. Trans Tyberim, olim habitatus non fuit, nec ad Vrbem pertinuit. Nomen accepit vel à vatum responsis, vel à Vaticano deo, qui & Vagitanus. Ad ortum, spectat campum Vaticanum, & flumen: ad meridiem, Janiculum: ad occasum, alium campum, in quo ex creta & argilla vasa fiunt, ab usque Juvenalis & Plinii temporibus nota: ad septentrionem, prata Quintia. Meminit hujus montis Horat. I. Carm. oda XX.

Care Mecœnas eques, ut paterni
Fluminis ripa, simul & iocosæ
Redderet laudes tibi Vaticani
Montis imago.

Olim fuit Scipionis sepulchro nobilis, nunc verò clarus S. Petri basilica, item Palatio, hortisque pontificiis.

Janiculum. Ab Anco mons hic additus, Numæ regis, & Statii Cæcilii poetæ sepulchris celebratus. Ab ortu meridieque Tyberim respicit, ab occasu campos, à septentrionis parte Vaticanum. Adjacent ab ortu, prata quondam Mutia: à meridie, porta Portuensis: ab occasu, Aurelia: a septentrione, naumachia Neronis. Dictus vel à vetustissimo oppido, quod Janus condidit, de quo in VIII. Virg.

Hic duo præterea, disjectis oppida muris,
Relliquias, veterumque vides monumenta virorum:
Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit arcem,
Janiculumque illi, huic fuerat Saturnia nomen.

Vel quod populo Romano primũ in Hetruscos cunti quasi janua fuerit, ut Verrius Flaccus. Nunc à flavis harenis, mons aureus, & corrupto vocabulo Montorius. Ex hoc propter altitudinem Roma maximè conspicua, cæteris autem infrequentior est, ob aeris gravitatem, utrumque testante libro primo Martiale,

Longo Ianiculi iugo recumbunt,
Et planus modico tumore vortex,
Cælo perfruitur sereniore.
Hinc septem dominos videre montes,
Et totam licet æstimare Romam.

In hunc secessisse aliquando plebem Romanam, & à Qu. Hortensio dictatore revocatam, scribit Plinius libro 16.

Hi montes jam rarissimi habitantur, maxima ex parte hortis, & dispersis hinc inde templis, aut claustris religiosis occupati, aut veterum ædificiorum ruinis obruti. Vetustissimis temporibus nemora & pascua habuit Palatinus, ut scribit Tibullus: Capitolinus dumeta, ut Virgilius: Aventinus lauretum, ut Solinus: Cœlius quercetum, ut Tacitus: Viminalis sylvam fageam, ut Varro: Janiculum esculetum, ut Plinius; Vaticanus ilicetum, ut Fulvius.

CAP. IV.

De Portis Veteris novæque urbis, quam varie nominibus eadem appellatæ.

PORtæ urbis in universum sunt viginti, antiqui nominis & loci quindecim, recentioris Vrbis quinque. Ad septentrionem sunt Flumentana & Collatina. Ad ortum vernum, Quirinalis, Viminalis, & Clausa: ad ortum æstivum, Esquilina & Nevia, ad ortum hyemalem, Cœlimontana, Gabiusa, & Latina. Ad meridiem, Capena & Trigemina: ad occasum, Navalis, Aurelia, & Septimia. Reliquæ quinque urbis Leoninæ sunt, ut mox dicemus.

I. *Flumentana*, Quod ad fluvium pertineret à via Flaminia, & vulgo nunc Porta populi.

II. *Collatina*, In colle Hortulorum, à Collatia oppido, & à palatio Pincii Senatoris, modo Pinciana.

III.

III. *Quirinalis.* Aliis nominibus Collina, & Agonia, sive Agonensis, Ovid. 4. Fast.

Templa frequentari Collinæ proxima portæ.

Juvenalis, Satyra 6. *Proximus urbi*

Hannibal, & stantes Collina in turre mariti.

Aliquando Lavernalis, quod ad ejus deæ fanum in via Salaria duceret: & nunc à via ipsa, Salaria.

IV. *Viminalis*, Quæ & Numentana, vel (ut Strabo scribit) Nomentana, & Figulensis, & nunc S. Agnetis.

V. *Querquetulana.* Ab aliis inter aggeres, sine auctore. Prope enim sunt Aggeres Tarquinii, quadrata forma tumulus. Querquetulanam proxime Viminalem fuisse, videtur indicare Plinius lib 16. Hæc nunc in vineris jacet clausa, ad quam per viginti gradus ascendimus.

VI. *Esquilina*, A Procopio Prenestina, à Fulvio & aliis quibusdam Tyburtina, à bovis capite, quod supra eam est, nunc Taurina: à templo suburbano, vulgo S. Laurentii. Antiquissimo nomine Metia: id enim inde coniicio, quod idem de Metia scribat Plautus, quod de Esquilina Horatius: nec dissentit ab utroque Corn. Tacitus, qui libro secundo Annalium ait, sumptum more prisco extra Esquilinam de nocentibus supplicium. Plautus in Casina,

Illum adepol videre ardentem te extra portam Metiam
Credo ecastor velle. Horatius V. Epod.
Post insepulta membra different lupi,
Et Esquilinæ alites.

In quem locum annotavit Porphyrio, in regione aggeris extra portam Esquilinam solita fuisse pauperum corpora vel comburi, vel proiici. Combusta fuisse indicat Plautus, proiecta Horatius.

VII. *Nevia*, A Plinio Lavicana, à vetustioribus Rauduscu

dusculana: hodie porta Major, ab ædificii magnificentia; propter ductum aquæ Claudiæ, cujus ibi vestigia apparent.

IIX. *Cœlimontana.* Aliquando Asinaria, nunc à templo porta S. Joannis, à quibusdam porta Laterana. Per hanc Alarico duce ingressi Gothi, urbem captam diripuerunt, Innocentio Primo pontifice.

IX. *Gabiusa.* Sub Cœliolo, nunc clausa, alias S. Methodii. Per hanc rivus Appiæ urbem influit.

X. *Latina.* Quæ & Valeria, à via: & Ferentina, ab oppido Hernicorum. De priore nomine incertum est: de altero suam conjecturam attulit Marlianus.

XI. *Capena.* A via, interdum Appia, à templo olim Camœna, à Tortellio & Merula Frontinalis, nunc S. Sebastiani. Celeberrima apud Poetas. Propertius libr. IV.

Armaque cum tulero porta votiva Capena.

Juvenalis Sat. III.

Substitit ad veteres arcus, madidamque Capenam.

Martialis lib. IV. Epigram.

Capena grandi porta qua pluit gutta.

XII. *Trigemina.* Nunc Ostiensis, vel S. Pauli. Veteris Trigeminæ ad Tiberim in vineto quodam sunt vestigia, alium enim in locum translata, à Claudio Imp. fuit. Extra hanc tenues stipem petere solitos, significat Plinius libr. XXXIV. inquiens: Extra portam Trigeminam, unciatia stipe collata, & alludit eodem Plautus in Captivis, apud quem sic loquitur parasitus:

Vel extra portam ire Trigeminam ad sacculum licet:
Quod mihi ne eveniat, nonnullum periculum est.

XIII. *Navalis.* Trans Tyberim, quæ & Portuensis, nunc porta Ripæ: vel Vinaria, quod extra eam vina externa, maxime tamen Campana & Thusca vendantur.

XIV.

XIV. *Aurelia.* In Janiculo monte, nunc S. Pancratii, aliquando Trajana.

XV. *Septimia.* In eodem monte hæc & Fontinalis; & subtus Janum. Per hanc ingressi Fronsbergio & Borbonio ducibus Germani, Romam diripuerunt, Clemente Septimo Hetrusco Pontifice.

De Urbe Leonina, & eius portis. Planicies intra Tiberim & montem Vaticanum, vulgo Regio burgi seu Vaticanum suburbium, à Leone Quarto Pontifice, urbs Leonina, & nova Roma appellata, quod eam partem adversus Saracenos tunc universam Italiam ab utroque mari infestantes, munitam reddiderat, mœnibusque contra incursiones sepserat. Ea nunc quinque habet portas, quarum hæc sunt nomina:

Posterula. Vel porta Turrionis, quæ ducebat ad scholam Saxonum & Langobardorum, prope campum sanctum.

S. Spiritus. Infra Janiculum, eundo ad Septimiam, à templo vicino nomen habens, circa quam olim Triumphalis porta fuit.

Pertusa. Vel S. Peregrini, in dorso Vaticani, non longe à stabulis Palatinis.

Viridaria. Vel porta Julia, subjecta palatio Pontificis. hæc in campos ducit.

Subjecta. Per quam apud molem Hadriani, nunc castellum S. Angeli, in campos iter est.

De Portis, quæ jam non extant. Legitur de aliis portis apud scriptores, quæ jam nullæ sunt, ut Urbis Romuli antiquissimæ quatuor. Prima Romana, quæ ab Ovidio porta Palatii, à Varrone Mugionia, à Verrio Trigonia appellata. Altera Pandana, quæ & Saturnia, & Romanula, & Libera. Tertia Carmentalis, & aliis nominibus Tarpe-

ja, & Scelerata, & Vejentana, & (ut ex Plinio conjici potest lib. VIII.) aliquando Ratumena. Quartam addunt nonnulli, Janualem. Præter has auctæ jam urbis & aliæ inveniuntur, vel à statis sacrificiis dictæ, ut Piacularis, & Catularia, & Stercoraria: vel à deorum templis, ut Sangualis à Sango, Salutaris à Salute, Libitinensis à Libitina, Minutia à sacello Minutii. De his malo allatas aliorum sententias sequi, quam contra aliquem contendere, aut novam conjecturam sine authoritate affingere.

CAP. V.

De viis intra & extra Urbem.

MAxima senatus diligentia fuit in viis faciendis: bonis enim Reip. temporibus id agebant principes Romani, non ut sua cupide nimis augerent, sed ut honori publico, & civium commodis consulerent. Ac quod Demosthenes de Atheniensibus prædicat, Aristidem & Miltiadem, aliosque illustres viros, cum urbem publice ita ornaverint, ut ad incrementi amplitudinem posteris vix reliquerint locum, privatim ipsos nihil manificentius habitavisse, quam quemvis ex modicis vicinis suis. Idem de Romanis veteribus, suorum temporum improbitatem reprehendens, merito jactavit Horatius secundo Carminum oda. XV.

Privatus illis census erat brevis,
Commune magnum: nulla decempedis
Metata privatis, opacam
Porticus excipiebat Arcton.
Nec fortuitum spernere cespitem
Leges sinebant, oppida publico
Sumptu jubentes, & deorum
Templa novo decorare saxo.

Ex

Ex talibus operibus laude dignis, & utilibus Reip. fuit viarum magnificentia. Earum curandarum munus censoribus à senatu commissum fuit: quibus Augustus Cæsar, Viarum curatores addidit, qui ut & Quatuorviri tuendarum viarum, in primis nominati fuerunt, id quod inscriptiones Tyburi, Formiis, Alysis, item Urbini, Romæ, Preneste, & extra Italiam, Daciex, Galliex, Hispanicæ, indicant. Viæ autem ejusmodi cum intra urbem, tum etiam extra fuerunt, & in provincias ipsas commoda earum translata sunt. Etenim viæ Pompeiæ in Sicilia meminit Cicero contra Verrem: viæ Domitiæ in Gallia, idem pro M. Fonteio: viæ Posthumiæ in Insubria, Cornelius Tacitus: viæ Domitianæ in Campania, Statius Papinius. Nunc ad Romanas venio, & primum ad urbanas.

Via Vrbanæ. Sex. Pompeius, ne hoc ignoretur, annotavit, in viarum nominibus, substantivum in sermone præponendum, ut dicatur, Via sacra, & via nova; non sacra via, aut nova via. Verum hæc communis est præceptio, ut dicatur, forum Cæsaris, theatrum Scauri, domus Pompeii: item mons Vaticanus, pons Sublicius, porta Metia, tribus Cornelia: ut id quod generis significationem habet, minus commune verbum in sermone Romano usitate antecedat. Hoc licet à poëtis raro, à Cicerone & aliis non semper observetur, tamen plerumque locum habet.

Via sacra. Inter urbanas celeberrima, incipit ab amphitheatro, & per vicinos hortos juxta templum Pacis & forum Cæsaris recta tendit in Capitolium. Per hanc triumphantes Capitolium ascendebant. Propert. lib. II.

Actiaque in sacra currere rostra via.

In eadem, ut fit, animi caussa ambulabant, unde Horatius in Sermonibus:

Ibam forte via sacra, sicut meus est mos.

Item populo se ostentabant homines auræ popularis studiosi; ut de Mena Pompeji Magni liberto idem poëta in Epodis,

Videsne Sacram metiente te viam,
Cum bis ter ulnarum toga,
Ut ora vertat huc & huc euntium
Liberrima indignatio?

Et de puella populo se præbente Propertius,

Cui sæpe immundo Sacra conteritur via socco,
Nec sinit esse moram, si quis adire velit.

In eadem propter frequentiam res viles vænibant, ut poma, flabella, tesseræ, tali; testantibus Varrone, Ovidio, Propertio. Sacravienses, ut Suburenses, qui ad viam sacram, & Suburam habitant, nominavit Festus.

Via nova. A Velabro inter Capitolium & Palatinum, ducens in forum. Ovid. VI. Fast.

Qua via Romano nunc nova juncta foro.

Via nova alia. Prope Severi septizonium declinans, ab Appia Aventinum versus, & rursus in eam sub thermis Antoninianis incidens, qua pulchriorem inter plateas Romanas nullam inventam, scribit Spartianus.

Via lata. A macello corvorum, ad septa campi Martii extensa. Hæc vetus nomen retinet, & nunc Romæ est pulcherrima.

Via alta. Intra Quirinalem & Viminalem, tendens ad portam Viminalem, lapide olim quadrato strata, & Alta semita dicta.

Via recta. Ducens per longitudinem campi Martii. Seneca de morte Claudii: Trahit capite obvoluto, ne quis eum posset agnoscere, per campum Martium, & inter Tiberim

berim & viam rectam descendit ad inferos. Hæc via prope Flaminiam fuit Martialis lib. VIII.

Dum repetit sera conductos nocte penates,
Lingonus à Recta Flaminiaque recens.

Via fornicata. Prope Flaminiam, ea parte qua stete-runt Ovilia. Hujus sæpe mentionem facit Livius.

Via Suburana. A foro Trajani, ad ædem nunc S. Agathæ.

Via piscinaria. Inter Cœliolum & Aventinum, porrecta ad piscinas publicas, quæ quamvis tollerentur, viæ tamen nomen remansit.

Via triumphalis. A campo Vaticano continuabatur in Capitolium. Ejus particula silicibus strata adhuc cernitur, inter templum S Spiritus, & Tyberim.

Via Aelia. Ab Ælio Hadriano facta, Triumphali contigua.

Via extra urbem. Hæ viæ partim intra urbem initium habuerunt ut, Flaminia, Prenestina, Tyburtina, Lavicana Campana, Gabiusa, Appia, Ardeatina, Aurelia: partim extra urbem incœperunt, ut reliquæ omnes. Nomina sortitæ sunt, una tantum à porta unde oriretur, ut Salaria, plures ab auctoribus, ut Flaminia, Aemilia, Cassia, Valeria, Numicia, Appia, Aurelia, Cornelia, Vitellia: pleræque à civitatibus, ad quas erant deductæ. Tam autem latæ quædam fuerunt, ut binos currus simul euntes caperent: tam longæ, ut provinciarum terminos attingerent. Primum in urbe tantum silice sternebantur, extra vero glarea, ut ex Tibullo & Plinio licet cognoscere: posterioribus temporibus omnes silicibus stratæ sunt. Verum unde tanta lapidum copia advecta sit, nondum me legere memini. In Campania duos montes vidi, ex quibus saxa ejusmodi excinduntur: unum prope Suessam, alterum ad mare intra Puteolos & Neapo-

lim. Silices lati sunt ternos quaternosve pedes; & reperi quaqua versus latos pedes quinos. Viarum nomina recensebo secundum portas. Quod autem discrepant interdum scriptorum sententiæ, minime mirandum est: siquidem non uno tempore sunt stratæ: & una in alteram sæpe exiguo, sæpe longiore intervallo incidens, nomen alterius mutat.

Via Flaminia. Hæc à Cn. Flaminio per Hetruscos Aretium, ab Augusto Cæsare per Umbriam & Picenum, Ariminum usque strata, longa ad XL. milliaria Germanica. Martialis lib. X.

Totaque Flaminia Roma videnda via;

Hujus intra Ocriculum & Romam vestigia in vepretis vidimus. Crebra ejus mentio apud Tacitum, & de eadem inscriptio Tarraconensis Hispaniæ, quæ L. Ovinio, L. F. Quirino Rustico posita, in qua inter cætera legitur,

CURATOR. VIÆ FLAMIN. LEGATO LEG. MYS. INFERIORIS CURAT. VIÆ TIBURTIN.

Claudia. Flaminiæ juncta Ovidius I. de Ponto,

Nec quos pomiferis positos in collibus hortos
Spectat Flaminia Claudia juncta via.

Aemilia. Aemiliæ duæ fuerunt, unam stravit Lepidus Bononiam, & ex ea Aquilejam. Martialis lib. III. alloquens librum suum,

Romam vade liber: si, veneris unde, requiret,
Aemiliæ dicas de regione viæ,
Si quibus in terris, qua simus in urbe, rogabit,
Corneli referas me licet esse foro.

Idem de eadem libro VI. & Plinius libro I. agens de mirifico portento agri Mutinensis: in eadem Faventiam positam significat, libr. XIX. Junior Plinius ad Pontium; Mihi

nunc

nunciatum est, Cornutum Tertullum accepisse Æmiliæ viæ curam. Alteram Æmiliam stravit Scaurus, quæ per Pisas, Lunam, Sabbatios, Dertonam usque pertinuit.

Cassia. Extra Flumentanam per Sutrium, Viterbium, Vulsinios mittebat. Hujus rudera quædam inter oppida nominata extant.

Cymina. Fuit propinqua superiori, vel ab oppidi, vel à montis, vel à lacus nomine dicta. Hujus mentio apud Victorem, & in marmore Auximi,

C. OPPIO C. F. VEL. SABINO
CVR. VIAR.
CLODIÆ ANNIÆ CASSIÆ CIMINÆ APPIÆ
AVRELIÆ TRIVM TRAIANARVM
ET AMERINÆ.

Clodia, quæ in hac inscriptione nominatur, est, quæ ab Ovidio Claudia. De Annia, & tribus Trajanis, nihil certi habemus.

Amerina. Hanc exposita inscriptione fuisse cognovimus, & duxisse Ameriam.

Collatina. Extra portam eiusdem nominis, ducens Collatiam, post exiguum spacium incidens in Salariam.

Salaria. A porta Collina mittens in Sabinos, non magnæ (ut Strabo inquit) longitudinis, à deportando sale adepta nomen. Martialis,

Illic Flaminiæ, Salariæque,
Gestator patet essedo tacente.

Tacitus libr. XIX. Vt transversis itineribus per agrum Sabinum, via Salaria Vrbem introïrent. Et paulo post, Tertium agmen per Salariam Collinæ portæ propinquat. In hac via ad quartum & decimum miliare, ut Vibius, vel ad undecimum, ut Livius, prope Alliam flumen victoria contra Romanos potiti sunt Galli.

Numen-

Numentana. A Viminali, vel (ut Strabo) à Collina inchoans, apud Eretum vicum in Salariam incidit. Quamobrem superiorem & hanc tanquam vicinas coniungunt. Suetonius in Nerone, & Eutropius loquens de morte Caligulæ: Numentanæ prope Vrbem extant adhuc vestigia. Ovid. IV, Fast.

Hac mihi Numento Romam cùm luce redirem,
Obstitit in media candida turba via.

Tyburtina. Extra Esquiliam, Tybur mittens. Ab hac porta multæ viæ incipientes, in diversa loca postea dividuntur. Horat. 1. Serm.

Cum Tyburte via prætorem quinque sequuntur.

Tusculana. Hanc una cum Albana instauravit M. Messala, quem laudibus celebrat lib. 1. Tibullus:

Nec taceam monumenta viæ, qua Tuscula tellus,
Candidaque antiquo detinet Alba lare.
Namque opibus congesta tuis hîc glarea dura,
Sternitur, hîc apta iungitur arte silex.

In Albana olim via, Julio Proculo apparuit Romulus.

Prenestina. Huius initium cœpit à Subura, cuius intra urbem adhuc ex lapide quadrato supersunt vestigia, & in frutetis extra urbem, à Tusculo Preneste euntibus.

Lavicana. Intra Esquilinum & Cœlium, per Esquilinam (ut Strabo inquit) portam exiens: vel ut alii, per Næviam, deduxit ad Lavicorum oppidum. Sed & hoc & Tusculum à dextra relinquens, ad Pictas & Latinam viam terminabatur.

Campana. Extra Cœlimontanam, de qua Romæ in marmore:

HVIC

HVIC MONVMENTO ITVS ADITVS AMBITVS DEBETVR EX SENTENTIA EROTIS AVG. L. IVDICIS AVI A CAMPANA PVBLICA. Et apud Suetonium in Cæsare Augusto.

Gabina. Intra Cœlium & Cœliolum orta, ducens Gabios. Strabo lib. V. non idem dicit: primum enim ait, Latinam inter Appiam & Valeriam positam: postea inter Latinam & Valeriam, interjicit Prenestinam & in Prenestina via Gabios sitos inquit.

Valeria. De Latina declinavit per Sabinos, ad Marsos: & inde ad Corfinium, Pelignorum metropolim pertinuit.

Latina. Hæc per Ferentum, Frusinum, Fabrateriam oppida ad Casinum extensa, ubi in Appiam incidit. In Dacia hæc legitur inscriptio,

L. ANNIO FABIANO
III VIRO CAPITALI CVRATORI VIÆ LATINÆ
LEG. X. FRETENSIS LEGATO.

Hanc viam Martialis modo Latiam, modo Ausoniam nominat, libro IX.

— *simili venerandus ab Hercule Cæsar.*
Consecrat Ausoniæ maxima fana viæ.

Idem eodem libro,

Herculis in magni vultus descendere Cæsar
Dignatus, Latiæ dat nova templa viæ.
Quâ Triviæ nemorosa petit dum regna viator,
Octavum domina marmor ab Vrbe legit.

Cicero pro Cluentio, cauponem quendam de via Latina nominat.

Appia. A porta Capena, vel potius à septizonio initium sumpsit, omniū maxima & laudatissima, ab Appio censore (ut Frontinus inquit) ad urbem Capuam munita; sed verius

Vide Just. Lips. de magn. Romana lib. 3. cap. x.

verius Tacitus, & auctor de Viris illustribus, qui Appium hanc viam deduxisse Brundusium usque affirmant. Certe Augusti temporibus eo pertinuit, si Horatio credimus: item Tiberii, si Straboni. Et hoc ipsum sub Nerva potuit ignorare Frontinus? Longitudine circa sex & sexaginta milliaria Germanica (unùmquodque autem V M pass. continet) est complexa, quamobrèm ad Pollium bene Statius,

— qua limite noto
Appia longarum teritur regina viarum.

Hæc prope Romam deflectens, inter Tusculum & Albam, per montes deducit Aritiam, Algidum, Pictas, Pandochiam: hinc ad maritima pervenit Taracinam, Formias, Minturnas, Sinuessam, & inde Capuam, Sidicinum, Callateriam, Calydium, Beneventum, Brundusium. Libo Drusus Scribonius, conjurationis adversus Tiberium reus, aliquando consultavit, an habiturus esset opes, quis viam Appiam Brundusium usque pecunia operiret. Ab auctoris nomine dicta Appia: à gentis, Claudia: ab imperatoris qui restituit, Trajana. Ejus mensi partem sumus à Monticella, Fundis, Itro, Formiis, ad XXM. pass. & iterum vidimus apud Capuam novam, quo in loco eam restituisse Antoninum Pium, inscriptio pontis supra Vulturnum fluvium demonstrat.

Numicia. Appiæ vicina, testimonio Horatii lib. I. Epist.

Brundusium Numici melius via ducat, an Appi.

Ardeatina. Ex Aventino, juxta Antonini thermas, strata Ardeam.

Laurentina. Ex eodem monte, Laurentum deducta. Ovid. II. Fastorum:

Est via, qua populum Laurentes ducit in agros.

Inter Ardeatinam & Ostiensem, Gellius Laurentinam ponit:

ponit: & Laurentinam atque Ostiensem tanquam propinquas inter se, conjungit Plinius junior, in epistola ad Gallum.

Ostiensis. Quæ ad Ostiam mitteret: de hac inscriptio Neapolitana,

M. BASSÆO. M. F. PAL.
AXIO
PATR. COL. CVR. R. P. II VIR MVNIF. PROC.
AVG. VIÆ OST. ET CAMP.

Hæc exigua spacio fuit.

Portuensis. Quæ ultra flumen ad portum Ostiensem, totius orbis amplissimum, ducebat.

Aurelia. Maritimæ Thusciæ ora, per agros sylvasque Pisas extensa. Hæc & consularis dicta fuit, & ab instauratore Trajana. Invenitur Aurelia vetus & nova, altera fortasse ob auctorem, altera propter reparatorem. Tyburi in epigrammate C. Popilii inter cætera sic legitur,

CVRATORI VIAR. AVRELIÆ VETERIS ET NOVÆ CORNELIÆ ET TRIVMPHALIS.

Cicero XII Philipp. Tres viæ sunt ad Mutinam, à supero mari Flaminia, ab infero Aurelia, media Cassia.

Cornelia. De hac in Tyburtina inscriptione, & in Romana domus Cæsiæ,

CVRATORI VIARVM
DVRELIÆ CORNELIÆ TRIVMPHALIS

Ex quibus conjicio, inter Aureliam & Triumphalem interjectam fuisse.

Triumphalis. Hæc intra urbem initium habuit, de qua supra dictum est.

Vitellia. A Janiculo monte ad mare usque munita, auctore Suetonio,

Curatores viarum vectigalia certis hominibus locabant: quæ qui redimerent, mancipes dicti sunt. Vnde mancipum fraude, & magistratuum incuria viæ sæpe interruptæ, & impervii factæ sunt: de qua re conqueritur Tacitus. De ejusmodi mancipe inscriptio Romæ, in domo Cardinalis Carpensis:

CN. CORNELIO
CN. F. SAB.
MVSÆO
MANCIPI VIÆ APPIÆ.

Viarum munitio ac restitutio maximæ curæ fuit C. Graccho, ut Plutarchus: item ex Imperatoribus Tiberio, ut Tacitus scribit: & Vespasiano, ut Sex. Aurelius, probatque marmor vetus Romanum,

IMP. CÆS. VESPASIANO AVG. PON. MAX.
TRIB. POT. IMP. IIX P. P. COS. III. DES. IIII. S.C.
QVOD VIAS VRBIS. NEGLIGENTIA SVPERIOR.
TEMPOR. CORRVPTAS IMPENSA SVA
RESTITVIT.

Post hos Trajano, à quo multæ viæ nomen abolito pristino acceperunt, ut Appia, & Aurelia: & trium Traianarum supra facta est mentio. Ad vias exædificatæ fuerunt ædes, domus, arcus, hippodromi, prædia, horti, tabernæ, & (ut suo loco dicemus) sepulchra, tanta frequentia & splendore, ut exterarum gentium legati per suburbana euntes, in ipsâ Vrbe se versari crederent.

CAP. VI.

De regionibus & tribubus.

VRbs Roma in regiones quatuordecim divisa fuit, quod Plinius scribit, & his verbis Tacitus, de incendio loquens

Nero-

Neroniano: In regiones quatuordecim Roma dividitur, quarum quatuor integræ manebant, tres folotenus dejectæ, septem reliquis pauca tectorum vestigia supererant, lacera & semiusta. Testatur idem antiquus lapis in Capitolio ante domum Triumvirum, quos nunc Conservatores nominant:

IMP. CÆSARI DIVI
TRAIANI PARTICI FIL.
DIVI NERVÆ NEPOTI
TRAIANO HADRIANO
AUG. PONTIF. MAXIMO
TRIBVNIC. POTEST. XX.
IMP. II. COS. III. P. P.
MAGISTRI VICORVM VRBIS
REGIONVM XIIII.

De regionibus extat libellus Publii Victoris, seu (ut alii volunt) Sex. Ruffi, qui hæc imponit illis nomina, Porta Capena, Cœlimontium, Isis & Sarapis, Via sacra, Esquilina, Alta semita (cujus & Suetonius mentionem facit in Domitiano) Via lata, Forum Romanum, Circus Flaminius, Palatium (hoc quartam regionem nominat Varro) Circus Maximus, Piscina publica, Aventinus, Transtyberina. Spacia & terminos nemo ex antiquariis Romanis, in tanta loci opportunitate, & cæterorum adjumentorum copia adhuc investigavit. Augustus ad custodiam Urbis propter tumultus subitos, aut nocturna incendia, septem Vigilum cohortes ex libertinis conscripsit, eisque regionem Transtyberinam habitandam concessit. Iis qui præerat, Præfectus Vigilum, aut Vigilibus præpositus (ut apud Tacitum) dicebatur. Ex quatuordecim regionibus prima, duodecima, & tertiadecima, Gothico incendio ita consumptæ sunt, ut ne-

quę postea unquam restitui potuerint : auctor Pomponius. Regiones hodie (ut recentiora cum antiquis conjungam) totidem numero sunt, sed & nominibus & distributione diversæ. Regio montium, Trivii, Columnæ, Campi Martii, Pontis, Parionis, Harenulæ, Eustachii, Pineæ, Angeli, Cambitelli, Ripæ, Transtyberina, Burgi. Regiones ipsæ dividuntur in vicos, quemadmodum tribus in Curias.

Tribus autem Vrbis antiquæ fuerunt quinque & triginta : ut ex actionibus Ciceronis contra Verrem & Rullum, & ex Augusto Suetonii, clarum est. M. Varro de tribubus libros scripsit, & singulas singulis Satyris laceravit Lucilius: de quo Persius,

—— *Secuit Lucilius urbem.*

& apertius Horatius in Sermonibus:

Primores populi arripuit, populumque tributim.

Asconius in secundam Verrinam tribus improprie Curias, item Varro libro IV. de lingua Latina, non recte regiones nuncupat: idem tamen paulo post ipse se corrigit. De tribubus, unde nomina habeant, & quibus temporibus auctæ ad hanc multitudinem pervenerint, dicere hoc loco non est necesse. De priore qui volet cognoscere, legat Sex. Pompeium: de posteriore, T. Livium. Tribus ratione triplici fuerunt distinctæ: in urbanas, & suburbanas, quæ fuerunt libertinorum: & rusticanas, quæ ingenuorum. Vrbanæ ex sententia Varronis quatuor, Suburana, Palatina, Esquilina, Collina. Suburbana una tantum, Romilia. Rusticanæ triginta,

Aemilia	Pontina
Aniensis	Popilia
Claudia	Publicia
Cornelia	Pupinia

Crustu-

Crustumina	Quirina
Fabia	Sabatina
Falerina	Scaptia
Galeria	Sergia
Lemonia	Stellatina
Metia	Terentina
Narniensis	Tromentina
Ocriculana	Veientana
Oufentina	Velina
Papiria	Veturia
Pollia	Volitina.

Harum nomina erudite collegit Paulus Manutius, in Scholiis quæ in Ciceronis epistolas edidit, appositis qui de iis meminerunt, scriptoribus. Propter antiquitatis studiosos omittendum non est, tribus aliquas varie scribi solitas, ut Pontina Pomptina, Crustumina Clustumina, Suburana Sucurana, de qua Varro & Quintilianus. Eandem unica litera P scribi solitam, ex Junio, Varrone, & antiquis epigrammatis, librisque manuscriptis cognoscitur. Publicia in Veronensibus marmoribus, Poblicia, Vfentina, in Mediolanensibus & apud Sex. Pompeium, Oufentina, Volitina, in Bergomatibus Votina, in Reatensibus Voltinia. De Sapinia, quam aliqui ex Livio (si correctus liber est) addunt, nihil habeo dicere, sicuti & de Menia apud Ciceronem in epistola ad Crassipedem: item de Camilla, Flavia, Vlpia, quas in antiquis marmoribus reperi. Vel igitur à posterioribus plures sunt adjectæ, quod ego mihi sine auctoritate persuadere non possum, vel ex illis aliquæ diversis nominibus appellatæ: id quod factum est aut à Censoribus, qui populi partes in tribus describebant, & (ut Sex. Pompeius inquit) uni tribui alios diversarum civitatum sæpe ascribebant.

bant. aut, quod verosimilius est, ab Imperatoribus: qui tribus ampliabant: ut à gente Domitiani Flavia, à Traiani Vlpia fuerit dicta. Traianus quidem certe tribus auxit, ut manifeste indicat marmor Romæ in domo Alexiorum,
IMP. CÆSARI DIVI NERVÆ F. NERVÆ TRAIANO AVG. GERMANICO DACICO PONTIFICI MAXIMO TRIBVNIC. POT. VIII. IMP. IIII. COS. V. P.P. TRIBVS XXXV. QVOD LIBERALITATE OPTIMI PRINCIPIS COMMODA EARVM ETIAM LOCORVM ADIECTIONE AMPLIATA SINT.

Civium in tribus distributorum nomina Elephantinis libris conscripta, asservabantur in ærario Saturni. Ne quid autem temere affirmasse videar, res ipsa postulat, ut inscriptiones, unde ignotæ illæ tribus sumptæ sint, adscribam, si quis forte ad investigandum diligentius excitari queat,

Menia, de qua Cicero,
Alysis.
M. GRANIO M. F.
MEN. CORDO. &c.
Nuceriæ.
P. AIO. P. F. MEN.
EX TESTAMENTO.
Camilla, Romæ,
TI. CLAVDIO TI. F. CAMIL.
SOTERICHO
VIXIT ANNIS DVOBVS.
Ibidem.
Q. MANLIVS Qu. F. CAM.
SECIVS
ALBA POMPEIA VETER.

Flavia,

Flavia, Romæ.

C. VALERIVS. C. F.

FLAVIA SPECTATVS.

SISCLA MIL. COH. VIII. PR.

Vlpia, Romæ.

C. GALLONIVS. C. F.

VLP. MARITIMVS.

Docemur præterea ex his inscriptionibus initio positum fuisse nomen, proxime familiæ, tum patris, deinceps tribus, ad extremum cognomen. Ita in IX. Philippica. Ciceronis: Servius Sulpitius Quinti filius Lemonia Rufus: Item pro Quintio: Vbi cognomen, quod fortasse non fuit, omissum est. In oratione, De novo agendi genere, seu prima actione in Verrem, inquit: Inventum esse fortem amicum ex eadem familia, Q. Verrem Romilia quo in loco & nomen patris, & cognomen quoque contempti hominis præteriit: tribum, cum suburbana esset, collocavit. Tribus autem appellationem ablativo casu ponebant, ut intelligeretur præpositio: quod & Asconius in Verrinas, & Servius in tertium, & in decimum Æneidos annotaverunt.

CAP. VII.

De foris, ad splendorem Vrbis, & hominum necessitatem factis.

FOra Romana distinguemus primum in ea, quæ ad splendorem Vrbis facta sunt: & in quibus hominum conventus fierent, vel negotiorum civilium, vel delectationis caussa. Deinde in illa, quæ ad communes populi usus parata, negotiantibus paterent, quibus propter necessitatem carere nulla civitas potest.

De foris primi generis.

Romanum, Incipit à Capitolii radicibus, ubi nunc Se-

ptimii arcus est, & secundum longitudinem ad S. Mariam novam, ubi Titi arcus, protenditur: secundum latitudinem à Palatini radicibus ad viam Sacram, & Saturni ædem. Variis nominibus appellatum fuit. Ut enim poëtæ nomine apud Græcos Homerus, ita fori in Urbe, Romanum accipitur. Ovidius de Ponto,

Te modo campus habet, densa modo porticus umbra,
Nunc in quo ponis tempora rara, Forum.

Per campum, Martius: per porticum umbrosam, Pompeia: per forum, Romanum, in his versibus intelligitur. Romanum dictum, à dignitate urbis, quod præ cæteris esset ornatissimum, propter ædificia: & frequentissimum, propter judicia. Propert. lib. IV.

Atque ubi nunc terris dicuntur iura subactis,
Stabant Romano pila Sabina foro.

Dictum etiam forum Latium. Ovid. IV. Fast.

Cuius in ingenio est patria facundia lingua,
Qua prior in Latio non fuit ulla foro.

Præterea forum magnum, à Victore, & Ovidio III. Fast.

Et tenet in magno templa dicata foro.

Ad extremum, Forum vetus, in vita M. Antonini apud Herodianum. Hoc in tres partes dividit, & varia in eo hominum studia describit in Curculione Plautus:

In foro infimo boni homines atque dites ambulant,
In medio propter Canalem, ibi ostentatores meri,
Confidentes, garrulique, & malevoli. Supra lacum
Qui alteri de nihilo audacter dicunt contumeliam,
Et qui ipsi sat habent, quod ipsis possit vere dicier.

Per lacum, significat Curtium, quem describit VI. Fast. Ovidius. Prope eum fuerunt Rostra, & statua Marsyæ coronati, ad quam homines litigantes conveniebant. Horatius I. Serm.

Deinde

Deinde eo dormitum, non sollicitus, mihi quod cras
Surgendum sit mane, obeundus Marsya.

Seneca VI. de Beneficiis: Forum ipsum ac rostra, ex quibus pater legem de adulteriis tulerat, filiæ in stupra placuisse, cotidianum àd Marsyam concursum, de qua re item Plinius lib. XXI. cap. III. Hæc propter locum Plauti attuli. In liberis Græciæ civitatibus, ita Marsyæ statua olim in foro collocabatur, ut nunc Rolandi in superiore Germania. E regione Marsyæ, alius locus erat, ad quem conveniebant fœneratores, quem Libonis puteal nominabant, inter porticum Juliam & arcum Fabianum, ut Persii interpres scribit. Horatius,

Roscius orabat sibi adesset ad puteal cras.

Persius,

Si puteal multo cautus vibice flagellas.

Sed ad fora redeamus.

Sallustii. In monte Quirinali, quo in loco nunc ædes S. Susannæ. Hoc forum Sallustius post Africanam præturam emit, una cum hortis, qui & nunc Sallustiani appellantur.

Cæsaris. Post templum Pacis & Faustinæ, ædificatum à Cæsare de Gallicis manubiis, hoc tempore in hortos mutatum. Situm ejus indicat Ovid. III. Tristium,

—— hæc sunt fora Cæsaris, inquit,
Hæc est à sacris quæ via nomen habet.

Hoc restituit Domitianus, & nominavit Palladium, Martialis lib. I.

Limina post Pacis, Palladiumque forum.

Augusti. Superiori vicinum, turrim Comitum versus, & hoc in hortos transiit. Templo Martis Ultoris, & colosso Augusti conspicuum. De templo Ovid. V. Fast, loquitur,

Templaque in Augusto conspicienda fore.

De utroque Martialis lib. IIX.

Foroque triplici sparsus ante equos omnes,
AEdemque Martis, & colossum Augusti.

Spacio modicum fuit, ne aut alienas domos violenter invaderet, aut publica ædificia ignominiose everteret. Unde idem poëta ad Liviam, Augusti conjugem,

Nec vires errasse tuas campoque foroque.

Hoc inter Urbis miracula refertur à Plinio. Restitutum ab Hadriano est, teste Spartiano. Latini scriptores cum de tribus foris loquuntur, Romanum, Cæsaris, & Augusti intelligunt: quod interpretes raro observarunt. Seneca De ira: Adjice nunc publica perjuria gentium, circumscriptiones, fraudes, inficiationes, quibus trina non sufficiunt fora. Martialis in Epigr.

Caussas, inquis, agam Cicerone disertius ipso,
Atque eris in triplici par mihi nemo foro,

Statius in Sylvis,

Nec saltem tua dicta continentem,
Quæ trino iuvenis foro tonabas:

Ovidius III. Tristium;

Scena viget, studiisque favor distantibus ardet,
Cumque tribus resonant terna theatra foris.

Fora quæ sint, nominavimus. Theatra sunt Pompeii, Marcelli, Statilii: singulorum adhuc vestigia extant, ut infra aperiemus.

Nervæ. Post templum S. Hadriani, quod templum inde à tribus foris dictum est, hoc ad Quirinalem usque montem, parte ejus aliqua complanata, pertinuit. Transitorium dictum, quod inde in tria fora transitus pateret. Martialis lib. X. ——*nec illi*

Sunt

Sunt triplices thermæ, nec fora iuncta quater.

Per thermas triplices, Agrippæ, Neronis & Titi intelligit: per quatuor fora, Romanum Cæsaris, Augusti, Nervæ. Hoc etiam restituit Domitianu, ut est apud Suetonium.

Traiani, Intra Capitolinum & Quirinalem, ædificiis jam occupatum Giganteis operibus comparatum à Marcellino. In hujus medio pulcherrima columna Cochlis, ex saxo solido fundata, & compacta sine cæmentis & calce, ita ut non artificiosa, sed naturalis videatur. Alta est pedes CXXVIII, ut Marlianus: vel pedes CXL, ut Eutropius, quem sequitur Platina. Sed alter fortasse à columna, alter à basi initium mensuræ sumpsit. Gradus habet CLXXXVII, fenestellas XLIV. latitudine palmi & dimidii intra ædificium, quæ in valde angustum contrahuntur, ut foris acceptum lumen intus diffundant. Columna Pario marmore incrustata, in qua res gestæ Trajani, & præcipue bellum Dacicum est expressum. Cernere in ea est formas munitionum, propugnaculorum, pontium, navium: item varia militum opera lignantium, ædificantium, castrametantium, fossas agentium, equos adaquantium, trophæa ferentium, in triumpho euntium: item formas thoracum, galearum, clypeorum, scutorum, zonarum, lituorum, pugionum, pilorum, gladiorum, pharetrarum, aliorumque armorum. Ab ea parte, in qua inscriptio est, Victoriæ alatæ, cum duabus aquilis.

De foris secundi generis.

Boarium, In Velabro, inter Palatinum montem, scholam Græcam, & Janum quadrifrontem. Ovid. I. Fastorum,

Hîc ubi pars Vrbis de bove nomen habet. & VI.

Area quæ posito de bove nomen habet.

In eo templum nunc est S Georgii, corrupto nomine,

ad Velum aureum: item arcus boarius. In quo cernuntur taurorum immolationes, & victimarii sacrificuli cum instrumentis malleo, cultro, securi, aheno, pateris, flagello, candelabro, linteis, & quibusdam aliis ad sacrificia pertinentibus.

Suarium. Ad radices Quirinalis, prope clivum qui ducit ad Caballos marmoreos: in eo foro extructum templum S. Nicolai de Porcilibus.

Piscarium. Proxime ædem S. Angeli in piscina, ubi olim Mercurii porticus stetit. Vetus forum piscarium intra templa nunc S. Mariæ in porticu, & S. Mariæ Ægyptiacæ. Plautus in Curculione,

Symbolorum collatores apud forum piscarium.

Pistorium. Vnum intra Capitolium & Palatium, juxta ædem Vestæ: alterum in Aventino. Hodie tria sunt, unum prope S. Mariam rotundam, alterum in vico Judæorum, tertium apud S. Laurentium in Damaso.

Cupedinis. In quo esculenta & poculenta delicatiora venderentur, alii in Cœlio, alii in Esquilino statuerunt, eo in loco, in quo olim Numerius Equitius Cupes habitavit. nam ante illum ad Corneta appellatum fuit: utriusque rei testis Varro. Vetus nomen mutavit Æmilio & Fulvio Censs. ut inquiunt Festus & Plutarchus.

Suburanum. In quo res ad victum necessariæ, à rusticis importatæ, venderentur. Martialis lib. VII.

Quidquid villicus Vmber, aut colonus,
Aut rus marmore tertio notatum,
Aut Thusci tibi, Tusculique mittunt,
In tota mihi nascitur Subura.

Agonium. Olim campus Agonius, nunc commune forum est omnium mercium.

Holito-

Holitorium. Inter Capitolium & theatrum Marcelli quondam fuit, & nunc est: vulgo platea Montanaria.

Præter hæc, fori Archimonii mentionem facit Victor, Esquilini Appianus, Cedicii Festus, Argentarii Vitruvius, Jugarii recentiores.

CAP. IIX.

De Campis.

CAmpi in Vrbe fuerunt planicies vacuæ ædificiis, qui aut spectaculorum caussa habebantur, certorumque conventuum, aut usibus civium necessariis addicti erant. Persequemur tantum eos qui in Vrbe fuerunt. nam campum Horatiorum, de quo Martialis; item Ridiculi, de quo Plinius, extra Capenam portam, utrumque prudens omitto: ut & urbanos hos, Vulcani, de quo Festus: & Jovis, de quo Spartianus: & Licinii, de quo Persius. nec Sceleratum ponam, quem describit Plutarchus: quoniam supplicii locus fuit.

Campus Martius. Qui à vicinitate fluvii, cui à septentrione adjacet, etiam Tiberinus, fuit ager Tarquinii, post ejus exactionem dicatus Marti. hunc plenissime describit lib. V. Strabo. Quamvis autem Arrianus Nicomediensis multos enumerat celebres campos, fama tamen omnes vincit Tiberinus. Incepit ab eo loco, ubi nunc S. Laurentius in Lucina, usque ad pontem Mulvium extensus. Quæ in eo ludicra & exercitia fierent, Horatius lib. I. Carminum describit:

—— cur apricum
Oderit campum, patiens pulveris atque solis?
Cur neque militares
Inter æquales equitet, Gallica nec lupatis

Tempe-

Temperet ora frenis?
Cur timeat flavum Tyberim tangere? cur olivum
Sanguine viperino
Cautius vitat? neque iam livida gestat armis
Brachia: sæpe disco,
Sæpe, trans finem iaculo nobilis expedito.

In eundem tribus vocabantur ad Comitia, ut novos magistratus crearent. In campo tumultu exorto, delectus habebatur. In campo, clari viri mortui cremabantur, ut Sylla, Hircius, Pansa; item Imperatores, qui rogo extincto, certis quibusdam ritibus ac ceremoniis referebantur in deos: quam rem pulcherrima narratione exponit in vita Antonini Herodianus. Si qui autem ex Imperatoribus S. P. Q. Romano probati non essent, eorum reliquiæ non deferebantur in Campum, sed tracta corpora præcipitabantur in Tyberim, ut Vitellio & Vario accidit, & de Commodo decretum fuit. In campo, animi caussa ambulabant homines ociosi. Horatius in Epist.

Gaudentem parvisque sodalibus, & lare certo,
Et ludis, & post decisa negocia Campo.

Nunc pars ejus mœnibus inclusa, & variis ædificiis occupata est. Campi autem solius nomine, propter celebritatem, Martius intelligitur.

Martialis. In Cœlio, à Martio denominatus. nam Tyberi Martium inundante, ludorum pompa in Cœlium transferebatur, auctore Festo, & Ovidio III. Fast.

Altera gramineo spectabis Equiria campo,
Quem Tiberis curvis in latus urget equis.
Qui tamen eiecta si forte tenebitur unda,
Cœlius accipiet pulverulentus equos.

Esquilinus. Inter aggeres Tarquinii, & urbis mœnia

septen-

septentrionem versus. In eo ante Augusti principatum cadavera cremabantur, à Mecœnate conversus in hortos, & his temporibus vinetis consitus.

Viminalis. Post Diocletiani thermas, porrectus ad muros: hodie Vivarii campus, partim consitus, partim vastus, & repletus varii generis viminibus.

Agrippæ. In radicibus Quirinalis, regione viæ latæ.

Vaticanus. Planicies illa patens, & à Janiculo ad Tiberim diffusa, protensaque in longum, à sinistra mœnibus cincta, nunc ex magna parte habitata.

Figulinus. Ad portam Trigeminam, post Aventinum, in quo hodie fiunt Equiria. In eo campo collis est ex fractis figulorum testis congestus, formam habens cucurbitæ: quem montem Testaceum appellant.

Floræ. A Flora Pompeji liberta, ut ajunt: in hoc campo Pompejani theatri extant vestigia. Spacio non magnus, sed satis celebris. Profestis diebus variæ in eo merces venduntur: festis autem, præcipue equi.

Agonius. Inter vallem Martiam, & circum Flaminium, nomen vetus retinet: & in eo nunc commune forum rerum venalium.

CAP. IX.

De templis gentilium, in templa Divorum mutatis.

DE sacris ædibus M. Varro libros scripsit, ex quibus sextum adducit Macrobius: & scriptores recentiores, quos in initio nominavi, ex antiquis multas collegerunt, quorum labori & studiis volo suum honorem haberi. Equidem hoc capite de iis tantum deorum templis dicam, quæ nunc ex antiquitate visuntur, & in nostrorum Divorum sunt mutata: sequenti vero addam ea, quæ sunt omissa ab aliis. Olim igitur aut singulis diis erant dicata templa, aut duo plu-

resve consors habebant delubrum, unde ὁμωχέται καὶ σύνναοι sunt appellati. Romæ in domo civis privati,

ΔΙΙ ΗΛΙΩ.
ΜΕΓΑΛΩ.
ϹΑΡΑΠΙΔΙ
ΚΑΙ ΤΟΙϹ ϹΥΝΝΑ
ΟΙϹ ΘΕΟΙϹ

Eadem ratione Carthagine, conjuncta templa habuerunt Ceres & Bacchus, quia victui humano præbent necessaria: iisque adjunctas Phœbus, prudentiæ Deus, qui admoneret, deorum muneribus moderate & sapienter utendum. Apud Rom. munus tuendi sarta tecta templorum primum censoribus, post eos ædilibus fuit commissum. In vetustatis monumentis & Conservatores ædium sacrarum, & Duumviri fanorum leguntur. Nunc ad templa, primum plurium deorum, deinde singulorum, accedamus.

Iovis, Minervæ, Iunonis.

S. Salvatoris in Maximis, in ea Capitolii parte, quæ occasum versus, forum Holitorium respicit: In hoc delubro medium sacellum tenuit Jupiter, dextrum Minerva, sinistrum Juno, sub una (ut Dionysius ait) aquila, hoc est, sub uno tecto. Ex hoc intelligitur locus Ovidii, qui est II. Trist.

Cum fuerit Iovis æde, Iovis succurret in æde,
Quam multas matres fecerit ille deus.
Proxima adoranti Iunonis templa, subibit,
Pellicibus multis indoluisse deam.
Pallade conspecta, natum de crimine virgo
Sustulerit quare, quæret, Erichthonium.

item alter in Consolatione ad Liviam:

Iupiter ante dedit fati mala signa cruenti,
Flammifera petiit cum tria templa manu.

Iuno-

Iunonisque gravi nocte, impavidaque Minerva,
Et sancta immensi Cæsaris icta manu.

Scribunt de eodem delubro Macrobius & Servius, & ejus magnificentiam laudat Marcellinus: & restitutum à Domitiano post incendium, testatur lib. IX. Martialis.

Herculis, Musarum. Nunc St Luciæ in apothecis obscuris, in aditu circi Flaminii. Ovid. VI. Fast.

Dicite Pierides, quis vos addixerit isti,
Cui dedit invitus victa noverca manus?

Idem de eodem loquitur lib. III. De arte,

Fœmina procedit densissima crinibus emptis,
Proque suis alios efficit are suos.
Nec rubor est emisse palam: vanire videmus
Herculis ante oculos, virgineumque thorum.

Porticum huic addidit Martius Philippus ornatissimam; de qua infra.

Veneris & Cupidinis. Nunc S. Crucis in Hierusalem, in monte Cœlio. Pavimentum ejus tessellatum è vario marmore, & aurata laquearia. Ab Helena Constantini matre in pios usus conversum.

Romuli & Remi. Nunc SS. Cosinæ & Damiani, in via Sacra, prope turrim Comitum dictam. posterior ejus pars quadrata, prior sphærica, cum rotunda & unica tantum fenestra, lumen in medio tecti præbente, & excipiente imbres ac pluvias, facta in pavimento fossula. Æneæ ei valvæ sunt, & ex porticu tres columnæ reliquæ. Quondam per aliquot gradus in id ascendebatur, nunc per sex descenditur, adeo ex ruinis antiquorum ædificiorum altius solum factum est, ut pressa & humilia nunc sint, quæ aliquando eminuerunt. Alii hoc volunt Castoris & Pollucis fuisse, sed errant. illorum enim ædes (si Suetonio & Ovidio fides est) in foro ad

lacum Juturnæ fuit, eique proximum cum templum Julii Cæsaris, ut idem Ovid. lib. II. de Ponto: tum Domitiani, ut inquit in IX. Martialis.

Solis & Lunæ. Nunc S. Mariæ novæ, in fine fori Romani: ex ruinis antiqui, novum jam illud ædificatum. In horto duo fornices vetustate collapsi, è regione inter se positi conspiciuntur, quos Victor videtur dicere, Isidis & Sarapidis: Marlianus conjicit reliquias esse templi Solis & Lunæ, Lætus Æsculapii & Salutis Flavius Æsculapii & Apollinis, Poggius Castoris & Pollucis.

Saturni & Opis. Nunc S. Mariæ in porticu, in regione Ripæ.

Martis & Veneris. Nunc S. Mariæ rotundæ, de quo in Jove Ultore prolixe agetur.

Iovis Capitolini. S. Salvatoris in Maximis, de quo in initio capitis. Hoc & Jovis Opt. Max. & Jovis Latii à Propertio dictum. Idem ornatissimum fuit. Martialis lib. X.

Nec Capitolini summum penetrale Tonantis,
Quaque nitent cælo proxima templa suo.

In eo homines religionis caussa incubabant, ad quod alludit Plautus in Curc.

Siquidem incubare Iovi velint, qui peieraverint,
Locus non præberi potis est in Capitolio.

Ad idem victimas gratulationis caussa mactabant. Ovid. III. Fast.

Ad penetrale Numæ, Capitoliumque Tonantem,
Inque Iovis summa cæditur arce bidens.

Iovis Statoris. Nunc S. Mariæ de pœnis inferni. Contra ædem Vestæ in Palatini radicibus, clare monstrante Ovidio VI. Fast.

Tempus idem Statoris erit quod Romulus olim
Ante Palatini condidit ora iugi.

Mar-

Martialis Palatinum Jovem novum, Capitolinum veterem appellat, lib. VII.

Inde novum, veterem prospicis inde Iovem.

Iovis Feretrii. Nunc S. Mariæ in ara cœli, olim fuit exiguum fanum, & magis fama, quam magnificentia notum. Cognominis caussam erudite explicat Propertius lib. ultimo,

——causa Feretri,
Omine quod certo dux ferit ante ducem.
Seu quia victa suis humeris hæc arma ferebant,
Hinc Fretri dicta est ara superba Iovis.

Iovis Vltoris. Nunc S. Mariæ rotundæ, & Omnium sanctorum. Aliquando Cybeli sacrum: cujus deæ caput antiqui operis & saxi, cum duobus piscibus muro templi inclusum adhuc cernitur, à M. Agrippa Pantheum, quasi τῶν πάντων θεῶν dictũ: & tandem Marti ac Veneri, qui auctores populi Ro habiti sunt, ut Livius & Lucretius scribunt, consecratum. Hoc Bonifacius III. Pontifex, à Phoca Imp. qui rem pontificiam auxit atque extulit, acceptum, beatæ Virgini, sanctis omnibus dicavit: fuitque primum dictum, Virgo ad Martyres: sicuti nunc à circulari forma, S. Maria rotunda. Altum est pedes CXLIV, totidem latum. Contignationes æneis trabibus canalium modo compactæ, ped. XL ut testatur Bap. Leo. Valvæ ingentes ex ære Corinthio, inauratæ & æneæ: trabes item inauratæ, lithostrotum varii marmoris, aræ duæ marmoreæ, sex marmoratæ. Interstitia, sex columnarum spacio distantia. Testudo templi laqueata, vacuis circumquaque spaciis relictis, ne nimio pondere ædificium premeretur. Nulla fenestra penitus inest, nisi in medio sphæricum foramen lumen præbens, & æneis inauratisque trabibus fultum: cui subjectum ad imbres exci-

cipiendos impluvium. Ad foramen illud per tectum plumbeum exterius XL. gradibus plumbeis ascenditur: ad quod tectum antequam perveniatur, bini ambitus sunt, ad quorum primum ex imo templi per CL. gradus est eundum. Allusit ad hoc in Didonis structura Virgil.

AEnea cui gradibus surgebant limina, nexaque
AEre trabes, foribus cardo stridebat ahenus.

Marcellinus lib. XVI. Pantheum, regionem teretem, speciosa celsitudine fornicatam, nominat.

In tecto nunc sunt plumbeæ laminæ, quæ olim argenteæ fuerunt, quas Constans Imp. Constantini Junioris filius detraxit. Gradus quoque ænei sublati, & saxeis permutati sunt. Ascensum ad templum fuit per gradus duodecim, nunc per totidem descenditur: ex quo intelligitur, ut & antea dicebamus, quam alte ex ruinis solum exaggeratum sit. Parietes nunc latericii sunt, olim marmoribus incrustati fuerunt. Inter omnia igitur Urbis opera, nullum admirabilius, sive molem, sive artem, sive impensam consideres.

Iovis in Insula. Nunc S. Bartholomæi, descriptum ab Ovidio I. Fastorum,

Accepit Phœbo nymphaque Coronide natum
Insula, dividua quam premit amnis aqua.
Iupiter in parte est, cœpit locus unus utrumque,
Iunctaque sunt magno templa nepotis avo.

In eo quatuor columnæ ex ophite, & porphyreticum labrum, cum tabula ex marmore Pario, qua vix pulchriorem vidi.

Saturni in Capitolio. S. Salvatoris in Statera, infra saxum Carmentæ, seu rupem Tarpejam, cujus nunc semidirutæ turris extat, reliqua pars tabernis occupata est. Mira mehercule rerum mutatio. Trajani temporibus ex tabernis templa

templa facta ſunt Chriſtianis, id permittente ethnico Imperatore: nunc ex templis tabernæ fiunt, comprobantibus, aut certe conniventibus epiſcopis, & Pontifice.

Saturni in foro. Nunc S. Hadriani, ante forum Romanum, poſt Nervæ, à latere Cæſaris, unde in Tribus foris vulgo dicitur. Valvæ ſunt æneæ antiquæ. In eo olim ærarium populi Rom. fuit. Legitur in antiquis monumentis, ſi quis aut teſtamenta corrupiſſet, aut violaſſet ſepulchra, pœnæ loco additum,

INFERAT AER. POPULI
ROMANI. *Item*,
INFERAT ÆRARIO
SATURNI,

Unde & acta, quæ ſuſceptis liberis parentes faciebant, in eodem conſervabantur, & omnium civium Romanorum nomina. Erant ejuſdem certi Magiſtratus, ut præfectus ærario, item ærarii curatores, ærarii ſcribæ, ærarii quæſtores, & tribuni ærarii. Nomen accepit ærarium, cum aurum argentumque nondum ſignaretur. Vnde æs Saturnium dicitur Perſio, quod ejus tempore, ejus uſus eſſet.

Apollinis Palatini. S. Lucia in Palatio. Hoc & Apollinis Actiaci, & Navalis, & Paratonii dicitur, quod Auguſtus devicto Antonio & Cleopatra, ex marmore (ut Servius teſtatur) Lunenſi fecit. Nullum fuit poetis celebrius, nullum donis opulentius, ſiquidem Auguſtus aureas argenteasque ſtatuas ſibi poſitas, huic templo donavit: nullum opere magnificentius. Valvæ erant eburneæ, auro picturiſque ornatæ, de quibus detracta hoſtibus ſpolia ſuſpenſa erant, Propertius lib. II.

Tum medium claro ſurgebat marmore templum,
Et patria Phœbo carius Ortygia.

Auro

Auro Solis erat supra fastigia currus,
Et valvæ Libyci nobile dentis opus.
Altera deiectos Parnasi vertice Gallos,
Altera mœrebat funera Tantalidos,
Deinde inter matrem Deus ipse, interque sororem,
Pythius in longa carmina veste sonat.

Virg. IIX. Æn. de scuto Æneæ, in quo Augusti Cæsaris triumphi expressi erant:

Ipse sedens niveo candentis limine Phœbi,
Dona recognoscit populorum, aptatque superbis
Postibus. ——

Hujus ne vestigia quidem relicta sunt, diruto etiam S. Luciæ sacello.

Apollinis Capitolini. S. Mariæ sub Capitolio, intra forum holitorium, & circum Flaminium, extra portam olim Carmentalem.

Apollinis Vaticani. Nunc S. Petronillæ, juxta viam olim Triumphalem.

Apollinis Circi Flaminii. Nunc S. Apollinaris, ut Flavius Blondus, & Pomponius Sabinus sentiunt.

Martis Vltoris. Nunc S. Martinæ, in foro Augusti, unum ex maximis & sumptuosissimis cum opere, tum artificio; quod his versibus celebrat Ovid. V. Fast.

Vltor ad ipse suos cœlo descendit honores,
Templaque in Augusto conspicienda foro.
Digna Giganteis sunt hæc delubra trophæis:
Hinc fera Gradivum bella movere decet.
Prospicit armipotens operis fastigia summi,
Et probat invictos illa tenere deos.
Perspicit in foribus diversæ tela figuræ,
Armaque terrarum milite victa suo.

Hinc

Hinc videt Aeneam oneratum pondere caro,
Et tot Iulea nobilitatis avos,
Hinc videt Iliaden humeris ducis arma ferentem,
Claraque dispositis acta subesse viris.

In aditu templi ante fores ab utroque latere, Martis & Veneris statuæ erant, eodem testante II. Trist.,

Stat Venus Vltori juncta viro, ante fores.

Circa idem Apellis tabulam posuit Augustus, in qua Alexander triumphans Belli imaginem vinctis ad tergum manibus quasi captivam ducit. quam rem in Augusti gratiam videtur notasse doctissimus poeta;

——furor impius intus
Sæva sedens super arma, & centum vinctus ahenis
Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento.

Nunc in eo templo picta cohors Romana, cujus vexillifer pro signo labrum habet. Fuerunt & alia Martis Vltoris templa: de quibus sequenti capite.

Martis in Vaticano. Nunc S. Mariæ de febribus, ad sinistram ingredienti basilicam S. Petri.

Herculis Victoris. Nunc S. Alexii in Aventino ad occasum, Tiberim & portam Trigeminam versus. Virgil. IIX. Æn. *——hac limina victor*
Alcides subiit:——

In eo non licebat esse (ut in aliis) lectisternium, nec cuiquam nisi ingenuo sacris interesse: auctores, Cornelius Balbus, & Servius grammaticus. Ab eodem mulieres arcebantur, cujus rei caussam prolixe reddit libro quarto Propertius. Talia sacella, à quorum ingressu muliebris sexus arcetur, adhuc Romæ sunt, in S. Petro Vaticano, in S. Joanne Laterano, in S. Cruce in Hierusalem, in S. Praxedi, in lavacro Constantini, & locis fortasse pluribus.

Herculis. In eodem monte, nunc S. Priscæ, orientem versus.

Herculis in ara Maxima,

Nunc S. Mariæ in Cosmedim, post muros scholæ Græcæ. De ara Maxima, Virgil. Propertius, Ovidius.

Romuli. Nunc S. Theodori, in Velabro, sub Palatino: templum vetus, & sphæricum, cum rotunda fenestra in medio tecti, lumen præbente. Alii Panos Lycæi antiquitus fuisse autumant.

Neptuni. Nunc S. Blasii, ad ripam Tyberis, in vico qui modo Iulius appellatur.

Neptuni Equestris. Nunc S. Anastasiæ, in radicibus Palatini, ante circum Maximum. Superioribus annis post hujus divæ ædem, sacellum subterraneum inventum, quod parietes conchis ornatos habuit, & in medio testudinis aquilam albam, cum crista rubra. Hoc se vidisse, Marlianus & Gyraldus testantur. Neptunus equestris, alio nomine Consus appellatus.

Castoris. Nunc S. Laurentii in Miranda, intra Faustinæ vetus templum & porticum, foro Romano adjacens. Plaut. in Curc. recensens loca circa forum:

Pone ædem Castoris, ibi sunt quibus credas male.

In Castoris templo somniorum interpretes incubarunt, ut & apud Persii interpretem.

AEsculapii. Nunc S. Joannis Colevitæ, in insula Tyberina. In hoc incubabant ægroti, valetudinis caussa: unde qui morbo levatus non erat, apud Plautum his verbis incusat deum:

Migrare certum est iam nunc è fano foras,
Quando AEsculapi ita sentio sententiam.

Prope hoc templum in horto, navis est prælonga, ex Thasio

Thasio lapide, cujus insigne est caput Tauri, & à latere simulacrum serpentis.

Bacchi. Nunc S. Constantiæ, extra portam Viminalem, in via Numentana, circulare, & vermiculato opere, columnisque duodecim in gyrum dispositis sustentatum, tribus inter se conjunctis, inter quas aliquo spacio relicto, aliæ eodem modo subdjunguntur. Vidi prope infracto sed pulchri marmore, Bacchantium turbam, qui angues ore gestarent, & caprum ducerent: de quo more Prudentius Christianus poeta, in suis gravissimis libris contra Symmachum scribit,

—— Baccho caper omnibus aris
Caditur, & virides discindunt ore chelydros,
Qui Bromium placare volunt: quod & ebria iam tum
Ante oculos regis Satyrorum insania fecit.

Fauni. Nunc S. Stephani in Cœlio, sphæricum, & columnis in orbem æqualiter dispositis ornatum. Columnarum ordo triplex fuit; in interiore columnæ XX. cum pilis duabus: in medio, XLII. qui ordo nunc pro muro est. extremi ordinis tantum rudera in adjuncto horto apparent. Fuit igitur terno ambitu, quasi porticibus amplissimum. Structura unum ex pulcherrimis, tempore ex antiquissimis.

Silvani. Nunc S. Agathæ sub Viminali, in via Suburrana, cujus mentio in testamento Galli Favonii, quod nos correctius quam in Marliano legitur, cum aliis quibusdam testamentis edidimus, anno superiore.

Mercurii. Nunc S. Angeli in piscina, in foro piscario.

Boni eventus. Nunc S. Eustachii, proxime Pantheum.

Hadriani. Nunc S. Mariæ Transpontinæ, sive Carmelitatum, trans pontem Ælium, è regione sepulchri ipsius. Hoc templum Hadriano Antoninus Pius contra vota pene omnium dicavit.

Iunonis Lucinæ. Nunc S. Laurentii in Lucina, in campo Martio, habet columnas ophiticas & porphyreticas. De hoc templo Ovid. III. Fastorum.

Iunonis Matutæ. Nunc S. Nicolai in Mentuza in foro holitorio. Ovid. VI. Fastorum:

Hac ubi luce ferunt Matutæ sacra parenti,
Sceptriferas servi templa dedisse manus.

Iunonis Capitolinæ. S. Salvatoris in Maximis, cum Jovis delubro conjunctum. Vnde Ovid. in Fastis:

Hic color, hic teneo cum Iove templa meo.

& ibidem:

——dicor Matrona Tonantis,
Iunctaque Tarpeio sunt mea templa Iovi.

Vestæ. Nunc S. Mariæ de Gratia, in valle quæ inter Palatinum & Capitolinum est. Sphæricum est, de quo satis plane & perspicue Ovid. VI. Fast.

Hic locus exigua qui sustinet atria Vestæ,
Tunc erat intonsi regia magna Numæ.
Arte Syracusia suspensus in aëre clauso
Stat globus, immensi parva figura poli.
Et quantum à summis, tantum secessit ab imis
Terra: quod ut fiat, forma rotunda facit.
Par facies templi, nullus procurrit in illo
Angulus, à pluvio vendicat imbre tholus.

Vestæ in foro Boario. Nunc S. Stephani, parvum & rotundum, & in ambitu decem & octo columnis inclusum. De hoc maxime diversæ sunt scribentium opiniones. Blondus & Marlianus affirmant Vestæ fuisse, Volaterranus Herculis, Lætus Matutæ, Albertinus Dianæ, nescio quis alius Auroræ.

Fortunæ Virilis. Nunc S. Mariæ Ægyptiacæ, ad ripam Tyberis

Tyberis juxta pontem Palatinum, ex lapide quadrato, cum tectorio ad regulam antiquorum facto, columnæ ex latere utroque septem, duæ in frontibus. Porticus parva columnarum quatuor, & ante aram totidem. Ad ortum æstivum parieti inserta columella ex alabastro, quæ claro solis ortu, luce perspicua, & fulgore luminis iucendit parietes. Ovid. IV. Fast.

Dicite nunc quare Fortuna thura virili.

Detis, eo gelida qui locus humet aqua.

Simulachrum hujus Deæ duabus undulatis togis fuit opertum, perinde ut olim reges Romani undulatas & prætextas togas soliti sunt habere: ita scripsit Varro libro primo de Vita populi Rom.

Fortis Fortunæ. Nunc S. Cosmati, sub Janiculo, in hortis Cæsaris Dictatoris, quod ipse populo Rom. legaverat: ut Tacitus narrat. Terentius Scaurus: Fœdus Græciæ (inquit) camelo ærêo in hortis Cæsaris, ædi Fortis Fortunæ incisum, & pro porta politum. De eodem horto & templo Suetonius. Fuerunt & alia Fortis Fortunæ templa, ut ex Varrone & Livio conjicimus. Colebatur ab operariis, & rusticis, & servis. Columella in libro de Hortis:

Allia cum cepis, cereale papaver, anetho

Iungite, dumque virent, nexos deferte maniplos,

Et celebres Fortis Fortunæ dicite laudes.

Isidis iuxta ovilia. Nunc S Marcelli, in via lata, ut Victor: non procul à septis, ut Juvenalis.

A Meroe portabat aquas, quas spargat in ædem

Isidis, antiquo quæ proxima surgit Ovili.

Isidis in circo Flaminio. Nunc S. Mariæ in Equiro, quod in eo loco fierent Equiria.

Isidis in via Appia. Nunc S. Nerei, inter S. Sixtum, &

thermas Antoninianas, ad caput viæ novæ. Hujus deæ opem in recuperata valetudine experti, tabellas ei suspendebant. Vnde Tibullus,

—— nam posse mederi
Picta docet templis multa tabella tuis.

Ejus sacra quomodo sublata, & quam ob causam sacerdotes Vrbe pulsi, & templa diruta sint, Josephus docet in antiquitatibus lib. XIIX.

Telluris. Nunc S. Pantaleonis in Subura, intra Carinas, Ædificatum in area domus Cassii, qui regni affectati pœnas dedit; auctores Cicero & Valerius.

Honoris & Virtutis. Nunc S. Sixti, ex aliquorum sententia, quæ mihi falsa videtur. Propinquius enim portæ Capenæ fuit, quam nunc hoc recens est.

Carmentæ. S. Catharinæ, sub rupe Tarpeja;

Pietatis. Nunc S. Salvatoris de pietate. Julius Obsequens ponit in Circo Flaminio, Victor in foro holitorio; Plinius in eo loco, ubi postea theatrum Marcelli fuit. Vnius loci varia designatio, ab adjacentium locorum vicinitate sumpta. Aliquando eodem in loco carcer plebis fuit, in quo cum filia matrem vinctam suis uberibus aluisset, impunitas illi concessa, & locus Pietatis numini dicatus est.

Dianæ Aventinæ. Nunc S. Sabinæ, supra Tyberim, occasum versus. Ad hoc alludit Horatius in Epodis,

Quæque Aventinum tenet, Algidumque,
Quindecim Diana preces virorum
Curet.——

Antiquum marmor Salonæ in Dalmatia de hoc templo testatur, CÆTERÆ LEGES EÆDEM SONTO, QVÆ ARÆ DIANÆ SONTO IN AVENTINO MONTE DICATÆ.

Dianæ

Dianæ in Cælio. Nunc S. Joannis Evangelistæ, ante portam Latinam, minimum, & nullorum plane ornamentorum.

Bona deæ. Nunc S. Mariæ Aventinæ, in medio pene ejus montis, qua Tyberim spectat. Situm depingit Ovid. V. Fast.

Est moles nativa loco, res nomina fecit;
Appellant saxum; pars bona montis ea est.
Huic Remus institerat frustra, quo tempore fratri
Prima Palatinæ regna dedistis aves.
Templa patres illic, oculos exosa viriles,
Leniter acclivi constituere iugo.
Dedicat hæc veteris Clausorum nominis hæres,
Virgineo nullum corpore passa virum.
Livia restituit.——

Minervæ. Nunc S. Mariæ supra Minervam, post Pantheum. In hoc fuit breviarium rerum gestarum Pompeji Magni.

Minervæ Capitolinæ. S. Salvatoris in Maximis, Jovis Capitolini delubro conjunctum. Vnde bene cecinit poeta antiquus,

Vtque Palatinis Capitolia condita saxis
Signarent titulo proavi Iovis, atque Pelasgæ
Palladis, & Libycæ Iunonem ex arce vocarent.

Veneris Victricis. Nunc S. Mariæ in Cripta picta, vicinum Pompeji theatro, testante III. Trist. Ovidio;

Altera templa peto, vicino iuncta theatro:
Hæc quoque erant pedibus non adeunda meis.

Veneris theatri Pompeiani. Nunc S. Barbaræ. In hoc Catia cum duobus adulteris libidinem sub velo publice exercuit; ut auctor est interpres Horatii.

Salutis.

Salutis. Nunc S. Vitalis, in Quirinali. Ovid. I. Fastor.

Ianus adorandus, cumque hoc Concordia mitis,
Et Romana Salus, araque Pacis erit.

Quietis. Nunc S. Petri & Marcellini, in via Lavicana. A Constantino in meliorem usum conversum, qui matrem suam prope illud in Mausoleo sepeliri voluit, quod in Sylvestro primo asserit Platina.

Concordiæ. Nunc S. Sergii & Bacchi, infra Capitolium, qua forum respicit. Fuerunt & alia duo, unum in arce, alterum supra Comitium, ad Vulcani aream:

Sciendum est, cum temporis verbum omisimus, nomine loci simpliciter notato, & vetusta & recentia templa eversa esse. In illis autem vetus magnificentia quærenda non est: & nos quæ posuimus, cum ad antiquitatis qualiacunque vestigia cognoscenda, tum ad auctores intelligendos putavimus pertinere. Varro scripsit, ornamenta templorum olim lignea & fictilia fuisse, quæ post aliquanto ex marmore, ebore, atque auro facta sint. item Tacitus ait, apud antiquissimos rudi cæmento & informibus tegulis templa fuisse extructa, quæ postea marmore nituerunt, & radiarunt ære atque auro, non tantum firmis & duraturis parietibus, sed etiam expolitis arte, & splendentibus. Structuræ eorum quæ nunc extant, non uniformes sunt: etenim variis ætatibus atque ingeniis varia placent. Alia visuntur circulari forma sine columnis, sine contignatione, sine fenestris, sphærico foramine in tecti medio lucem præbente: quorum præcipuum & amplissimum, S. Maria rotunda, & post illud S. Maria de gratia, item SS. Cosmæ & Damiani, & S. Stephani in foro boario, & S. Theodori. Alia eadem forma, sed plurimo columnarum ordine, & adjunctis fenestris, ut S. Stephani in Cœlio, & S. Constantiæ extra portam.

tam Viminalem. Hæc licet ex antiquis cuncta ſint, novis tamen nominibus tanquam notioribus appello. Alia quadrangulari forma, ordine columnarum recto, & plerunque uno tantum, interdum duplicato, ut in recentioribus illis magnificis, S Joannis Laterani in Cœlio, S. Petri in Vaticano, S. Pauli in via Oſtienſi, quod olim etiam multo amplius & cultius fuit, ita enim depingitur in quodam hymno Prudentiano,

Parte alia titulum Pauli, via ſervat Oſtienſis,
Quaſtringit amnis ceſpitem ſiniſtrum.
Regia pompa loci eſt, princeps bonus has ſacravit arces,
Clauſitque magnis ambitum talentis.
Bracteolas trabibus ſublevit, ut omnis aurulenta
Lux eſſet intus, ceu iubar ſub ortu.
Subdidit & Parias fulvis laquearibus columnas,
Diſtinguit illic quas quaternus ordo.
Tum Camyros hyalo inſigni varie cucurrit arcus:
Sic prata vernis floribus renident.

Tale autem fuit Theodoſii Magni temporibus. Nonnulla pilas tantum habent, interjectis columnis, & feneſtellas ſub ipſo tecto; alias plures, alias pauciores, pro reliqui ædificii forma atque modo. In ipſis templis plurimæ columnæ precioſæ, ex variis diverſiſque marmorum generibus. Hodie intra & extra urbem plus quam trecenta viſuntur, quæ libello quodam cum cœmeteriis & xenodochiis, additis clarorum virorum epitaphiis, ſeparatim annotavimus.

CAP. X.

De templis ſacelliſque veteribus, quæ ab aliis omiſſa ſunt.

Superiore capite dictum eſt de templis prophanis, quæ in

divorum nomina sunt mutata: hoc autem capite enumerabimus ea, quæ nunc quidem nulla sunt, sed apud veteres fuisse leguntur, & à recentioribus sunt omissa: qui tamen in eo, ut colligerent omnia, videntur elaborasse. Quamvis autem ad eam Vrbem, vel potius cadaver Vrbis, quod nunc est, nihil pertineat hæc diligentia, tamen ad poetas & historicos intelligendos, hæc vel nominum cognitio, vel locorum notatio utilis, ut opinor, futura est.

Veneris & Romæ. Consors delubrum fuit in via Sacra, testante id contra Symmachum Prudentio,

Ac Sacram resonare viam mugitibus, ante
Delubrum Romæ: colitur nam sanguine & ipsa
More Deæ, nomenque loci ceu numen habetur.
Atque urbis Venerisque pari se culmine tollunt
Templa, simul geminis adolentur thura deabus.

Vrbis etiam dies natalis colebatur XII. Cal. Maji. Hoc fortasse idem est cum eo, quod Servius Veneris Romanæ nominat. Inter singularia certe & digna admiratione loca, Vrbis templum numerat Marcellinus.

Iovis Fagutalis. In monte Viminali, à luco Fageo, de quo Varro, Plinius, Festus, Victor.

Iovis Prædatoris. In quo prædam hostibus ereptam ponebant. Locus ignoratur: sed fuisse, & ad illud allusisse Virgilium Servius scribit,

——ipsumque vocamus
In prædam, partemque Iovem.

Iovis invicti. Et hujus nescitur locus. Ovid. VI. Fast.

Idibus Invicto sunt data templa Iovi.

De eodem Augustinus de Civitate Dei.

Iovis inventoris. Juxta Salinas sacellum fuit, quod inventis bobus, & punito Caco, Hercules patri Inventori dicavit: auctores, Dionysius & Solinus. *Iovis*

Iovis Propugnatoris. In Palatio, cujus mentionem invenimus in antiquis Epigrammatis,

IN ÆDE JOVIS PROPVGNATORIS IN LOCVM CLAVDI PATERNI VITA FVNCTI ATERIVS COLONIVS COOPTATVS.

Hæc inſcriptio poſita ſexto conſulatu Commodi Imperatoris, in quo Petronius Septimianus ei collega fuit.

Iovis Conſervatoris. Hoc quoque in vetuſto epigrammate legimus, non expreſſo loco. Jovi conſervatori ſacellum cum ara Domitianus extruxit, juxta Velabrum. auctor Tacitus.

Iovis Arbitratoris. In decima urbis regione ponitur à Victore, & appellatur Pentapylon, quaſi quinq; portarum.

Iovis Statoris. Aliud à ſuperiore, quod Varro de rebus divinis in Circo Flaminio poſuit, cujus certiorem locum Vitruvius indicavit, Metelli porticum, quæ ad eundem Circum fuit.

Martis Vltoris. Etiam aliud, præter id quod ſupra poſitum eſt, in Capitolio, referente Dione.

Martis, circi Flaminii. Cornelius Nepos, citante Priſciano, In circo Flaminio (inquit) fuit ædes Martis, architectata ab Hermodoro Salaminio.

Herculis defenſoris. Incerti loci, in quo, ut in Jovis Propugnatoris, milites honeſta miſſione miſſi, & gladiatores emeriti, arma clypeoſque ſuſpendebant. De L. Domitio Valeriano milite, loquitur vetus inſcriptio: de Veianio gladiatore Horatius,

——armis

Herculis ad poſtem fixis latet abditus agro.

Herculis extra urbem. Duo fuerunt: Vnum extra Capenam modicum, ſed frequens, de quo Martialis lib. IV.

Et quæ pusillum fervet Herculis fanum.

Alterum extra Latinam, quod statuit Domitianus longiusculе ab Vrbe, cujus lib. IX. idem poeta mentionem facit. Versus positi sunt supra, ubi de via Latina agitur.

Apollinis Tortoris. Suetonius in quadam urbis parte locat, sed eam non exprimit, in Augusto.

Fidii. In Quirinali Ovid. VI. Fast.

Hunc igitur veteres donarunt sede Sabini,
Inque Quirinali constituere jugo.

Summani. Sacellum fuit in fastigio templi Jovis Capitolini, ædes prope circum Maximum. Idem,

Reddita, quisquis is est, Summano templa feruntur,
Tunc, cum Romanis Pyrrhe timendus eras.

Mutini. Adversum murum Mustellinum, ut inquit Festus. Huic mulieres velatæ togis prætextatis solitæ sunt sacrificare.

Sarapidis. M. Aurelius Antoninus in pontificatu suo, posuit circa eum locum, ubi nunc S. Stephanus de Truglio.

Adonidis. Refertur ab Ovidio in Arte, non expresso loco.

Iani Curiatii. Prope templum Junonis Sororiæ, de quo mox dicemus.

Sangi. Locus ignoratur, ponitur à Varrone & Plinio. In eo lana, colus, & fusus Tanaquilis fuerunt consecrata.

Augusti. Duo fuerunt: alterum in Palatino, quod Livia Augusta conjunx fecerat, Vespasiani dominatu, publico consumptum incendio: alterum in foro, à Tiberio Cæsare extructum.

Iunonis Capratinæ. Extra urbem, cui sub caprifico faciebant mulieres, ex eadem arbore virgas ramosque gestantes, Varrone & Festo auctoribus. Templum frequentabatur

tur Nonis Quintilibus, quæ inde Capratinæ dictæ sunt. Origo talis fuit. Fidenates post urbem à Gallis incensam, si reliquias salvas esse vellent, Romanos cogere voluerunt, ut omnes puellas & matresfamilias sibi traderent. Patribus igitur dubiis, & de summa Reip. sollicitis, ancillæ se ituras promiserunt: quæ cum dominarum habitu profectæ essent, per castra distributæ, hostes vino invitaverunt: illisque sopitis, signum Romanis ex caprifica dederunt: quo dolo & pœna de hostibus sumpta est, & Romanorum matronarum fama conservata. In hujus beneficii memoriam ingenuæ simul & servæ Junonis Capratinæ diem solennem habebant.

Junonis Sororiæ. Prope Carinas, ad eum clivum, qui nunc ducit ad ædem S. Petri in vinculis, à Sororio tigillo nomen habens, quod cum Jano Curiatio dicavit Horatius, unus ex Trigeminis victor contra Curiatios, ut inquit Festus.

Veneris Capitolinæ. De hoc in Caligula & in Galba Suetonius.

Veneris Romanæ. In foro Cæsaris. Huic soli victimas solitas immolari, cum Paphiæ thure tantum fieret, ait Servius. De venere Romana, in initio Lucretius,

——— *AEneadum genetrix.*

Si licet conjecturam sequi, puto hoc delubrum Veneris & Romæ fuisse, de quo initio hujus capitis dictum est.

Veneris Lubentinæ. Locus ignoratur: de templo scribunt Cicero, Varro, Marcellus. Solebant puellæ, quæ excesserunt annos puericiæ, pupas ætatis suæ insignia dicare Veneri, quemadmodum pueri bullas diis suspendere penatibus: illud ex Persio, hoc ex Propertio docemur.

Veneris Verticordiæ. Extra Collinam, via Salaria. Hujus ædes facta, cum tres Vestales uno tempore incestum commisissent (ut ait Julius Obsequens) ut puellarum ani-

mos lascivos ad castitatem verteret. De eodem Valerius, & Ovid. IV. Fast.

Roma pudicitia proavorum tempore lapsa,
Cumaam veteres consuluistis anum.
Templa iubet Veneri fieri, quibus ordine factis:
Inde Venus verso nomine corda tenet.

Veneris Cluacinæ. In ea fori parte, qua Romani & Sabini armis depositis facto sacrificio se purgaverunt. Hujus templi locum, cum juxta forum fuerit, varie designant auctores. nam Ovidius ait prope viam sacram fuisse, Plautus prope Comitium, in Curc.

Qui periurum hominem vult convenire, mitto in comitium;

Qui mendacem & gloriosum, apud Cluacinæ sacrum.

Livius III, ab V. C. ad Tabernas fuisse indicat. Dicta Cluacina, quod cluere antiqui purgare dicebant, ut Plinius inquit lib. XV. Marlianus Cloacinam vocat, & diversam ejus nominis etymologiam affert, secutus auctorem, ni fallor, Lactantium.

Fortunæ Mammosæ. In capite viæ Novæ, à qua etiam vicus nomen accepit: dicta vel ab ubertate, vel à forma statuæ.

Fortunæ Plebeiæ. A Tullo conditum, de quo VI. Fast. Ovidius:

Plebs colit hanc, quia qui posuit, de plebe fuisse
Fertur, & ex humili sceptra tulisse loco.

Fortunæ Tarpeiæ. De quo templo in Prænestina inscriptione, quæ in domo episcopi est: cognomento Primigenia, ut plurimæ ibidem inscriptiones docent.

Fortunæ Reducis. A Domitiano factum. Martialis lib. IIX.

Hic

Hic tibi Fortunæ reduci fulgentia late
Templa patent, felix area nuper erat.

Claudianus,

Aurea Fortunæ reduci si templa priores
Ob reditum vovere ducum, non dignius unquam
Hac dea pro meritis amplas sibi posceret ædes.

Cybeles. Sub Palatino, Iunonis Sospitæ templo conterminum, ut Victor inquit. Ovidius II. Fastorum,

—— *Phrygia contermina matri Sospita.*

De eodem Martialis VII.

Hinc vidua Cybeles, illinc sacraria Vestæ.

In sacris Cybeles, æreis crepitaculis utebantur, unde æs Corybantium: ut in Apollinis lebetibus æreis, à quo æs Dononæum.

Annonæ. In Capitolino fuisse, conjicimus ex inscriptione, quæ nunc ibidem legitur:

ANNONÆ SANCTÆ HÆLIUS VITALIO MENSOR PERPETUUS CORPORIS PISTORVM SILIGINARIORVM D. D.

Segesta. In Circo Maximo quæ segetibus præerat.

Diana Suburbana. Trans Tyberim. Ovid. I. de Arte,

Ecce Suburbanæ templum nemorale Dianæ.

Minerva Medica. In quinta Vrbis regione. Victor.

Minerva Chalcidica. Idem ponit in nona regione. Ego puto, Chalciœcen dictam, ab æneo templo, quod Domitianus ei condidit: ad imitationem illius, quod inter Tænarum & Lacedæmonem fuit, de quo Aemilius Probus, & Livius.

Minerva Aventina. Antiquissimum, & Livii Andronici poëtæ donariis celebre. ille à poëtis aliis, & histrionibus, scribens ipsis fabulas, honorabatur. Ovid. VI. Fast.

Cœpit

Cœpit Aventina Pallas in arce coli.

Minerva capta. In valle Cælii, cujus ſitum deſcribit IV. Faſt. Ovid.

Cælius, ex alto qua mons deſcendit in æquum,
Hic ubi non plana eſt, ſed prope plana via eſt.
Parva licet videas captæ delubra Minervæ,
Quæ dea natali cœpit habere ſuo.

Quare autem Capta dicta ſit, quinque conjecturas affert idem poëta.

Vacunæ. Locus ignoratur, de templo Ovid. VI. Faſt.

Nunc quoque cum fiunt antiqua ſacra Vacunæ,
Ante Vacunales ſtantque ſedentque focos.

Mihi videtur extra urbem fuiſſe.

Nemeſis. Prope forum Trajani.

Laverna. Extra portam Collinam, via Salaria, ut inquit Helenius, ſupra illum Horatii locum,

Labra movet metuens audiri pulchra Laverna,
Noctem peccatis, & fraudibus objice nubem.

Quietæ. Extra eandem portam, Quietis deæ: quam, cum ſuburbanum haberet templum, in urbem recipere noluerunt. D. Auguſtinus.

Liviæ Auguſtæ. In foro Romano.

Tutilinæ. In Aventino, cujus apud Varronem mentio.

Bonæ deæ ſubſaxanæ. Non procul à via Nova, & thermis Antoninianis, in Aventino.

Victoriæ. In eodem monte, ædificatum ab Arcadibus Halicarnaſſæus.

Cornifcarum. Trans Tyberim, dearum à cornicibus dictarum, quas alii in Junonis, alii in Concordiæ tutela fuiſſe aſſeverant.

Ne moleſtus ſim, prætermittam illa, ut Clementiæ Cæſaris

Cæſaris, de quo Plutarchus: Juſtitiæ Auguſti, de quo Ovidius: Fœcunditati Poppeæ, de quo Tacitus, dicata templa. nam translata ad unum imperii poteſtate, ſuperſtitioſa aſſentatio immoderata fuit.

CAP. XI.

De domibus quorundam doctorum.

DE domibus Regum, Imperatorum, civium illuſtrium, aut divitum, de quibus paſſim legitur, nihil dicam, & ſatis multa ab aliis, præſertim à Marliano, ſunt collecta: ſed referam tantum domicilia quorundam doctorum, qui etiamſi Octaviorum, Scaurorum, Meſſalarum, Catulorum, Lateranorum, Corneliorum, Balbinorum ſimiles ædes non poſſederint, tamen & illas celebrarunt, & caſulas ſuas nobilitarunt virtute & ingeniis, imo vero quicquid alii laudis habent, per doctos ſunt conſecuti. Tantum enim ſcimus, quantum à literis accepimus.

Craſſi Oratoris. In Palatino, ut illis temporibus, magnifica fuit. In ejus atrio, cum in publico nondum ullæ marmoreæ eſſent, columnæ Hymetriæ quatuor, ut Plin. lib. XVII. vel ut idem XXXVI. bis prodidit, ſex fuerunt, non longiores duodenum pedum: cum tamen ideo Cn. Domitii & M. Bruti reprehenſionibus non caruerit. Alii in Viminali ponunt, ſed ea fuit Craſſi cognomento divitis, de qua Perſius Satyra ſecunda,

——Nunc Craſſi mittit in ædes.

Calvi oratoris & poetæ. Prope forum Romanum, ſupra ſcalas Anularias eam primum habitavit Auguſtus Cæſar.

Philippi. In Carinis, ſub Eſquilino. Horatius 1. Epiſt.

Strennuus & fortis, cauſisque Philippus agendis
Clarus, ab officiis octavam circiter horam

Dum redit, atque foro nimium distare Carinas
Iam grandis natu queritur.

Hortensii. In Palatino, quam domum secundam possedit Augustus, non procul ab æde nunc S. Anastasiæ.

Ciceronis. In eodem Palatino, supra ædem Jovis Statoris, quam incensam à P. Clodio, majore sumptu ex ærario ædificavit Senatus.

Salustii. In Quirinali, cujus ruinas supra hortos ejusdem in valle subjecta extare ajunt. Qui de vita ipsius scripserunt, prope Minervæ ædem, quæ hodie S Mariæ sacra est, volunt habitavisse. Quod si ita est, hæc prima fuit; altera, post præturam Africanam ab ipso culta.

Attici. In eodem monte, ubi nunc S. Vitalis templum, fuit situ & sylva amœnissima.

C. Aquilii. Jurisconsulti, in dorso montis Viminalis, omnium consensu pulcherrima. Plinius lib. XVII.

M. Manilij. Jurisconsulti celebris, & prudentis oratoris, in Carinis. Cicero Paradoxis.

L. Annei Senecæ. In Palatino Cœlium versus, supra balneum: cujus domus incommodum & inquietum situm ipse describit lib. VII. ad Lucilium, Epist. LVII.

Plinij Iunioris. Oratoris, supra Suburam in Esquilino, quod ipse in Epistolis, Martialis in Epigrammatis testatur.

Ennij poetæ. In monte Aventino juxta Tutulinæ fanum, ut ex Porcio tradit Varro.

Virgilij. In campo Esquilino, juxta Mecœnatis hortos, qui erant inter aggeres Tarquinii, & urbis mœnia.

Propertij. In Esquilino, ita enim ipse libro secundo,

I puer, & citus hæc aliqua propone columna,
Et dominum Esquiliis scribe habitare tuum.

Ovidij. Infra Capitolium, qua Velabrum respicit, circa cum

ca eum locum, ubi nunc est S. Mariæ templum de consolatione. Innuit lib. I. Trist.

- Capitolia cernens.
Quæ nostro frustrà juncta fuere lari.

Martialis. Intra Viminalem & Hortulorum collem; prope pilam dictam Tyburtinam. Sic enim ipse libro quinto:

Sed Tyburtina mihi proximus accola pilæ,
Qua videt antiquum rustica Flora Iovem.

Idem lib. I.

Longum est, si velit ad Pilam venire,
Et scalis habito tribus, sed altis.

Stella. In aditu Suburæ. Idem lib. XII.

Vel si malueris, prima gradiere Subura,
Atria sunt illic Consulis alta mei.
Laurigeros habitat facundus Stella penates.

Sura. In Aventino, Palatinum versus. Idem lib. VI.

Quique videt propius magni certamina circi,
Laudat Aventinæ vicinus Sura Dianæ.

CAP. XII.

De theatris, circis, odeis, stadio, xysto, item de factionibus aurigantium.

IN liberis civitatibus multa populo concessa sunt, qui cum sæpenumero gravibus & diuturnis bellis, sine quibus libertas retinetur, difficulter vexaretur, domesticæ quædam animorum relaxationes inductæ sunt, & multiplices ludi ac diversa spectacula publice exhibita: idque cum in Græcis civitatibus usitatissimum fuit, tum in Romana Rep. contra Scipionis Nasicæ consilium ita increbuit, ut lusus licentiam, jocus turpitudinem, frequentia lasciviam, consuetudo deniquc crudelitatem pepererit. Nam & spectatores, & fau-

tores, & actores scelerum, ipsi interdum principes aderant. Ædificiis theatrorum præerant censores: ludis & spectaculis, ædiles curules: &, ut ex Juvenale patet, prætores, quibus & consulares addidit Nero, & Domitianus præfectos, quales sunt apud Martialem Lectius quidam, & Oceanus. In Capuanis inscriptionibus, exactor operum publicorum, & theatri legitur: & dux theatralium operarum, apud Tacitum. Theatra autem non solum ex lateribus fuerunt structa, ut in urbe Statilii, ad Lyrim fluvium, Minturnense, & quod est Puteolis, quæ nos vidimus: neque ex quadratis tantum lapidibus ut Pompeii, Marcelli, Titi: verumetiam ex solido marmore, quale fuit Capuanum, cujus ruinas mirati sumus: item Veronense, de quo Torellus Sarayna: item Atheniense, quod inspexit Cyriacus Anconitanus. Sed ad Romana. De Cassii theatro Paterculus: de Scauri & Curionis, Plinius: de C. Cæsaris Tacitus, de Balbi Ansonius, de Claudii Suetonius, de Neronis Sex. Aurelius, de Traiani Spartianus, de tribus theatris & uno amphitheatro campi Martii Strabo, de theatro montis Esquilini Martialis. Hæc cum nulla amplius sint, de iis quorum aliqua extant vestigia, agemus.

Theatrum Pompeii. Ad campum Floræ, contiguum circo Flaminio, vestigia cernuntur in cella vinaria, & in esquili domus Ursinæ. Hoc Pompeius mansurum instruxit, igne consumptum instauravit Tiberius, perfecit Caligula, iterum ambustum restituit Claudius, vetustate collapsum refecit Theodericus rex Gotthorum. Adeo tenui & apta junctura fuit, ut non compositum opus, sed ex uno perpetuoque lapide factum videretur. Fuit & aliud Pompeii, vicinum campo Martio, de quo Plinius lib. XXXIV. Unum fortasse ex illis, de quibus Strabo loquitur.

Marcel-

Marcelli. Intra Capitolium & Tiberim, in cujus ruinis hodie ædificatum est palatium Sabellæ familiæ, & ampliora ejus vestigia sunt, quam Pompeiani, & forum Holitorium versus tabernas habet.

Statilii Tauri. Intra portam Næviam & Cœlimontanam, adhuc prope integrum, & urbis mœnibus inclusum, una ejus parte intra, altera vero extra murum. De his tribus loquitur Ovid. III. de Arte,

Visite conspicuis terna theatra locis.

Item III. Tristium, quem locum supra explicavi.

Tiberii. Ejus aliqua vestigia in privatis ædificiis intra aquam Virginem, & columnam Cochlidem Antonini visuntur: nam juxta septa fuit.

Titi. Intra Cœlium & Esquilinum, vulgus à mole ædificii Colosseum appellat, urbe media, auctore Suetonio, situm, altitudinis tantæ, ut visio humana ad ejus summitatem ægre conscendat: quod testatur in XVI. Marcellinus. In altum habuit fornices quatuor, alterum alteri impositum, tres inferiores in extremo columnis sustentantur cum diversis capitellis: superioris pars pro muro est: fenestris aliquot lucem admittentibus. Adeundi loca varia. Primus enim introitus est in ipsam aream circularem, quam nunc nominant harenam: proximus ascensus est ad sedilia. sequitur alius ad aream aditus, postremus descensus in loca subterranea, ad quæ obruta jam perveniri nequit. Sedilium ratio non plane perspicitur, muri tamen magis ac magis sunt ad spectantium commoditatem declives. Post sedilia latus & spaciosus supra porticum ambitus. Ex ruinarum amplitudine, recte scriptum à Martiale videtur,

Omnis Cæsareo cedat labor Amphitheatro:
Unum præ cunctis fama loquatur opus.

De ludis Theatralibus, item de scenicis actionibus & originibus, M. Terentius Varro libros scripsit. Ludorum tempore contra æstum theatra velis tecta fuisse, & sedilia croco conspersa, prodiderunt præter Plinium libr. XIX. etiam poëtæ, cum veterum frugalitatem laudibus efferunt. Ut Ovid. libro primo de Arte:

Tunc neque marmoreo pendebant vela theatro,
Nec fuerant liquido pulpita rubra croco.
Illic quas tulerant nemorosa palatia frondes
Simpliciter posita, scena sine arte fuit.
In gradibus sedit populus de cespite factis,
Qualibet hirsutas fronde tegente comas.

Item Propertius lib. IV.

Nec sinuosa cavo pendebant vela theatro,
Pulpita solennes non oluere crocos.

Vas ipsum quo sedilia spargebantur, Nimbus appellatur à Martiale, qui ad Agathinum pugilem his verbis scribit:

Lubrica Corycio quamvis sint pulpita nimbo,
Et rapiant celeres vela negata noti.

Fuit θατρικὸν ἀργύριον, quod extat latino vocabulo nuncupat Charisius. Romanus populus ludos spectabat coronatus, ad quos omnis ætas & sexus admittebatur. Quamvis autem theatra; Circi, Campus, singulares quæque ac proprios ludos haberent, & exercitationes cuique loco accommodatas: tamen eadem sæpe omnibus in locis peracta sine discrimine fuerunt. Nam ut de circo dicam, in eo cursores, pugiles, luctatores, gladiatores, confectores ferarum versabantur, nam in eo bigarum quadrigarumque cursus, & ludi taurilcs, & ferarum venationes, & equestria ac pedestria prælia exhibebantur. Introducti etiam sunt mimi, saltatores, citharœdi, histriones, funambuli, qui in thea-

tris

tris solebant agere frequentius. Contra in theatro navale prælium edidit Domitianus. Nunc de Circis breviter dicendum est.

Circus Maximus. Ex Palatini latere meridionali, quod Aventino est oppositum, jacet; cujus ruinæ cernuntur ab æde S. Anastasiæ, usque ad Severi septizonium. Fornices quadrupliciter altera alteri imposita, & sedilium directæ lineæ. Carceres olim & metæ ex topho lignoque fuerunt, quæ marmorea & aurata fecit Claudius. Ne quis autem alii sedendo molestus esset, hæc dat præcepta Ovidius:

Tu quoque, qui spectas post nos, tua contrahe crura,
Si pudor est, rigido nec preme terga genu.
Sed pendent tibi crura, potes si forte, iuvabit
Cancellis primos inseruisse pedes. Et,
Quid frustra refugis? cogit nos linea jungi:
Hac in lege loci commoda Circus habet.
Tu tamen à dextra, quicunque es, parce puellæ:
Contactu lateris læditur illa tui.

In circo ornamenti caussa cum Deorum imagines gypseæ, tum detracta hostibus spolia suspendebantur. Idem,

Sive erit ornatus, non ut fuit ante sigillis,
Sed regum positas Circus habebit opes.

Ad circum in cellis subterraneis habitabant, qui quæstum corpore facerent, ut ex Juvenale colligitur, & aperte declarat in Vario Lampridius: Omnes de theatro, de Circo, de stadio, & omnibus locis & balneis meretrices collegit. Ad eundem res furto sublatæ sub crepusculi tempus vendebantur, quod in Horatium, cum circum vespertinum vocat, annotavit Helenius. Servi per circum nuces, & fractum cicer clamando solebant circumferre, item in cortinis aquam portare, quæ esurienti sitientique plebi venderent:
quod

quod adhuc in Italiæ civitatibus usitatum est. Ad illud respexit Horatius, ubi equestrem, & patricium, & copiosorum hominum ordinem, ab infima plebe discernit, scribens ad Pisones;

Offenduntur enim, quibus est equus, & pater, & res,
Nec si quid fracti ciceris probat, & nucis emptor,
AEquis accipiunt animis, donant ve corona.

Alterum in Pænulo ostendit Plautus,

Ita replebo atritate, ut atrior multo sies
Quam AEgyptij, aut qui cortinam ludis per circumferunt.

Tomentum Circense erat culcitra ex gnaphalio, aut aliis herbis vel arundinibus concisis facta, quæ substernebatur multitudini: quod ex Suetonio & Martiale constat. Circi nomine, etiamsi nihil aliud addatur, intelligitur Maximus: ut fori appellatione, Romanum accipimus: campi vocabulo, Martium.

Flaminius. Incepisse videtur circa ædem S. Angeli in piscina, protensus ad campum usque Agonium. Ejus inter ruinas plurimas, vestigia sunt apud apothecas obscuras, prope ædem S. Rosæ, & sacellum sepulchri sancti. Ab Apollinis templo, quod aliis magis conspicuum fuit, alio nomine Apollinaris. In hoc circo vitri officina fuit, in qua pocula fierent, coloratis punctis quasi gemmis insignita, & crystallinis similia: quæ ut precio gemmatis æquanda non erant, ita usu reperiebantur firmiora, quod aquis calidis, ut veræ gemmæ, non viciarentur aut fluerent, quod Martialis in Apophoretis docet, disticho Calices, & expressus lib. XII.

Cum tibi Niliacus portet crystalla cataplus,
Accipe de circo pocula Flaminio.
Nullum sollicitant hæc Flacce toreumata furem,
Et nimium calidis non vitiantur aquis.

Flora-

Floralium. In valle intra collem Hortulorum & Quirinalem Ovidius de hoc V. Fast.

Circus in hunc exit, clamataque palma theatris
Hoc quoque cum circi munere carmen eat.

Intimus. Qui antiquiore nomine, Circus ad murum, ut Varro. In campo Figulino, & in Vineis Tiberi adjacentibus, ejus rudera spectantur.

Neronis. In valle inter Janiculum & Vaticanum.

Antonini Caracallæ. Ab aliis, Prætorianus, quod ibi cohortis Prætoriæ statio fuerit, extra Capenam. Vestigia qualiacunque apparent prope S. Sebastianum, & molem illam quæ nunc Bovis caput dicitur.

Alexandri Severi. Eo in loco, ubi campus nunc Agonius.

Antequam ad reliqua progrediamur, illud admonendum est, claris viris, & ad populum gratiosis, in theatrum aut circum introeuntibus, clamore publico & plausibus vulgi gratulationes factas. ut Mecœnati, de quo Horatius,

Datus in theatro cum tibi plausus.

Et Cæsari Domitiano, de quo in IIX. Martialis.

Dum te longa sacro venerantur gaudia Circo,
Nemo quater missos currere sensit equos.

Odeum. Græco nomine dictum ᾠδεῖον, publicum ædificium erat, in quo, ut in xysto athletæ, in lanistæ ludo gladiatores, ita citharœdi & tibicines à musico, & reliqui fortasse scenici actores ab histrione exercebantur ante, quam in theatrum prodirent. Odea in urbe quatuor fuerunt Unum, in monte Aventino, de quo ad Atticum loquitur Cicero, etiamsi locus mendo non vacet: Monumentum illud (inquit) quod tu tollere laudibus solebas, ut Odeum laxaremus, & usque ad atrium Libertatis explicaremus, con-

tempſimus. Alterum intra Palatinum & Cœlium, prope Metam ſudantem (hæc nunc intra amphitheatrum Titi, & arcum Conſtantini collapſa cernitur (cujus quidem nomen Seneca non exprimit, ſed ab uſu deſcribit ad Lucilium lib. VII. In iis quæ me ſine avocatione circumſtrepunt, eſſedas tranſcurrentes pono, & fabrum inquilinum, & ſerrarium vicinum: aut hunc qui ad Metam ſudantem tubam experitur & tibias, neque cantat, ſed exclamat. Tertium prope theatrum Pompeii quod innuere videtur Marcellinus lib. XVI cujus verba, quamtumvis corrupta, quia locis aliquot eorum teſtimonio ſum uſus, cuncta ſubſcribam: Intra ſeptem montium culmina, per acclivitates planiciemque poſita urbis membra colluſtrans, & ſuburbana quidquid erat primum, id eminere inter alia cuncta ſperabat. Jovis Tarpeii delubra, quantum terrenis divina, præcellentia. Lavacra in modum provinciarum extructa. Amphitheatri molem ſolidatam lapidis Tiburtini compage, ad cujus ſummitatem ægre viſio humana conſcendit. Pantheum velut regionem teretem, ſpecioſa celſitudine fornicatam. Elatos vertice ſcanſili ſuggeſtus conſulum, & priorum principum imitamenta portantes. Vrbis templum, & Pacis, Forum, & Pompeii theatrum, & Odeum, & Stadium, aliaque inter hæc decora Vrbis æternæ. Verùm cum ad Trajani forum veniſſet, ſingularem ſub omni cœlo ſtructuram, ut opinamur, etiam numinum aſſenſione mirabilem, hærebat attonitus, per Giganteos contextus circumferens mentem, nec relatu effabiles, nec rurſus mortalibus expetendos. Hæc ille. Quartum inter cætera opera mirabilia & memorabilia fecit Domitianus, ut in vita ejus Suetonius tradit: quamvis non plane indicet, extruxeritne an inſtauraverit. nam (ut ait Sex. Aurelius) multa ædificia cœpta, multa à fundamentis ipſe conſtruxit.

Stadi-

Stadium. Locus curſoribus deſtinatus, & hoc extructum à Domitiano, eodem Suetonio teſtante. Etſi autem ubi fuerit, & unum ne an plura extiterint, neſciatur: tamen inter maxima & præcipua urbis loca poni intelleximus è Marcellino, & è Lampridio: quorum verba in hoc ipſo capite citavimus. Martialis lib. III. ad Matronam,

Gymnaſium, thermæ, ſtadium eſt: hac parte recede,
Exuimur, nudos parce videre viros.

Stadiodromum quendam Aſtylon nominat Plinius lib. XXXIIX. & multos celebrat Pindarus, & notus hiſtoriis eſt Milo Crotoniata, & eadem patria natus Iſchomachus: unde ſtudium ambitioſæ his in rebus Græciæ magis cognoſcas.

Xyſtus. Græca quoque appellatione locus dictus, in quo ſub tecto hyemis tempore verſabantur athletæ. Vt autem Odeum theatri, Stadium circi, ita Xyſtus forma porticus erat exſtructus: inde & hypethras; hoc eſt (ut Plinius) ſubdiales ambulationes, neutro genere xyſta appellarunt Romani.

Odeum multa ſedilia, multaſque columnas habuit, cum pronis & declivibus tectoriis, ut in Pericle deſcribit Plutarchus; ſtadium, carceres, & metas, non ſecus atque circus; Xyſtus columnas in latum directas. Qui concertantibus præerat, Xyſtarchus: qui ipſe certabat, Xyſticus nominatus, ut in antiquo marmore:

L. THENODORVS XYSTICVS PARIDI THYMELICO BENE MERENTI FECIT.

Factiones aurigantium, qui ludis Circenſibus Palmam quærebant, fuerunt quatuor: quæ à coloribus, viridis, cærulei, coccini, albique panni; quo donabantur, nomina acceperunt, Praſinæ, Venetæ, Ruſſatæ, Albatæ. Domitianus duas aurati purpureique panni ad quatuor priſtinas addidit,

teste Suetonio. Harum factionum ad reprehensionem usque studiosi fuerunt principes nonnulli, ut Caligula Prasinæ, Vitellius Venetæ: tum agitatores ipsos habuerunt in precio, ut Caligula incitatum, Nero Prasinum, Domitianus Passerinum & Tigrim, Nerva Scorpum: quorum victorias prædicatione extollit Martialis, ut M. Aurelii Dioclis, & C. Pompeji Eusceni, & Fasci, vetera epigrammata. Martialis tres factiones conjungit,

Si Veneto, Prasinove faves, qui coccina sumis,
Ne fias ista transfuga veste, vide.

De Prasina separatim Juvenalis Satyra XI.

Totam hodie Romam circus capit, & fragor aurem
Percutit, eventum viridis quo colligo panni.

Justiniani temporibus ex contentione factionum Prasinæ & Venetæ, tanta Byzantii seditio exorta est, ut quadraginta fere hominum millia sint trucidata: quod ex Zonora Monacho scripsit Cuspinianus. Post illam cladem factionum nomina sunt abolita.

Cap. XIII.

De Porticibus.

INter clara Vrbis ædificia porticus fuerunt, quæ vel ædibus sacris, vel illustrium virorum domibus, vel publicis ædificiis annexæ, aut necessitatis, aut ornamenti voluptatisque gratia fuerunt. Velleius in sua historia conqueritur, cum post bellum Punicum à Scipione confectum, in somnum à vigiliis, ab armis ad voluptates, à negotiis in ocium esset conversa civitas, tum primum familias illustres inter se certasse ejusmodi ædificiorum pompa, donec publicam magnificentiam secuta privata luxuria sit. Porticus nomina acceperunt, aut à deorum templis, ut Concordiæ, Quirini,

Hercu-

Herculis: aut ab auctoribus, ut Pompeia, Octavia, Livia, item Nasicæ, Metelli; aut ab ædificii qualitate, ut curva, miliaria, stadiata, porphyretica, Corinthia: aut ab hominum actionibus, ut Margaritaria apud Victorem, Argentaria apud Vitruvium; aut à picturis, ut Isidis, Europæ, Argonautarum; aut à locis adjunctis, ut porticus amphitheatri, porticus circi, porticus septorum, porticus campi Martii. In porticibus interdum res seriæ agebantur, ut cum in iis haberetur senatus, cum jus diceretur, cum publica acta notarentur, cum sponsalia fierent. Interdum in iis lucri gratia consistebant, qui res preciosas, gemmas scilicet, tabulas, signa, toreumata, aulæa venderent. Plerumque animi causa, æstivis præsertim caloribus, ad captandum umbram ibidem inambulabant. Enumerabimus hic cum eas quæ nunc extant, tum quæ à scriptoribus sunt celebratæ.

Apollinis Palatini. Ante celeberrimum illud templum ab Augusto post Actiacam victoriam conditum, in Palatino, circum Maximum versus, auro & columnis Numidicis, & statuis, & picturis variis ornata, duorum poëtarum testimonio, Propertii lib. II.

Quæris cur veniam tibi tardior? aurea Phœbi
Porticus, à magno Cæsare aperta fuit,
Tantam erat in speciem Pœnis digesta columnis,
Inter quas Danaï fœmina turba senis.
Hic equidem Phœbo visus mihi pulchrior ipso
Marmoreus tacita carmen hiare lyra.
Atque aram circumsteterant armenta Myronis,
Quattuor artificis vivida signa boves.

Et Ovidii tertio Trist.

Inde timore pari gradibus sublimia celsis,
Ducor ad intonsi candida templa Dei.

Signa peregrinis ubi stant alterna columnis
Belides, & stricto barbarus ense pater.
Quaeque viri docto veteres fecere, novique
Pectore, lecturis inspicienda patent.

Dicit poëta, signa alterna stetisse, quia in una parte fuerunt filiarum Danai effigies, & è regione sub dio totidem equestres filiorum Ægypti: ut inquit vetus Persii interpres. Hujus nulla extant vestigia.

Iovis Vltoris. Quae postea ab aede, porticus Panthei: ab auctore, porticus Agrippae dicta est. Reliquae sunt ex ea columnae ingentes XIIX. pilae XII. ita distributae, ut primus ordo habeat columnas octo, inter quas aditus ad templi ipsius fores: post quem duo alii ordines, in singulis columnae quatuor, quae inaequalibus primi ordinis, primae scilicet & tertiae respondent. Proximi ordines tres, pilas ternas habentes, longius inter se, quam columnae distant.

Quirini. In ea Quirinalis parte, quae Viminalem attingit, ubi hodie S. Vitalis templum. Martialis lib. XI.

Vicinam pete porticum Quirini,
Turtam non habet otiosiorem
Pompeius, vel Agenoris puella,
Vel primae dominus levis carinae.

Silvani. De hac antiquum Epigramma, quod Romae legitur.

SILVANO SANCTO L. VALLIS SOLON PORTICVM EX VOTO FECIT. DEDICAVIT K. APRILIB. PISONE ET BOLANO COSS.

De templo autem Silvani sub Viminali, an de alio cui porticus adjuncta sit, intelligatur, incertum est.

Herculis. In aditu circi Flaminii, quam aede illa instaurata Martius Philippus Augusti vitricus fecit. Vnde Philippi porticus dicitur à Martiale lib. V. *Vites*

Vites censeo porticum Philippi,
Si te viderit Hercules, peristi.

Hanc Plinius lib. XXXV. bis commemorat propter Apellis & Antiphili pictorum opera, & ædem Herculis cum hac porticu conjungit Victor.

Mercurii. Inter circum Flaminium & Tiberim, semidiruta, ante templum S. Angeli in piscina. Hæc & Severi, & Antonini dicitur, ab imperatoribus qui restituerunt, aut ornarunt. Sub ea nunc porticu pisces, & ferinæ carnes venduntur.

Neptuni. Ante ejusdem ædem juxta Septa, ubi comitia fiebant, qui locus eminentior, jam Mons acceptorius & Citorus dicitur.

Concordiæ. Sub Capitolio forum versus, de quo octo adhuc columnæ altissimæ extant, brevi inter se spatio disjunctæ. Hanc pene integram se vidisse scribit Poggius, & columnas ad calcis usum suo tempore disjectas: id quod non raro fit in urbe, etiam in maximis ædificiis.

Veneris Erycinæ. Ante portam Collinam, ejus deæ templo conjuncta. Porticus mentionem facit Strabo, templi Ovidius II. De remedio.

Libertatis. In Palatino, quam domo Ciceronis eversa, fecit Clodius, sed eadem paulo post sublata.

Scipionis Nasicæ. Ab æde Saturni extensa ad Capitolinum, quam inter magnificas enumerat Velleius.

Q. Metelli. Idem: Metellus (inquit) Macedonicus, porticus quæ fuerunt circundatæ duabus ædibus, sine inscriptione positis, quæ nunc Octaviæ porticibus ambiuntur, fecerat. Plinius de eadem lib. XXXIV. fuit hæc ad finem circi Flaminii, ut ex Varronis & Vitruvii, scriptis conjunctis colligi potest. Visuntur hodie inter S. Nicolaum de Funariis,

&

& S. Mariam de Sole, circum Flaminium versus, multæ marmoreæ columnæ: sed hujus, an alterius porticus sint; nondum liquet.

Cn. Octavii. Duobus nominibus aliis appellata: à structura, Corinthia: à pictura, Persei. nam Cn. Octavius de Perse Macedoniæ rege triumphum agens, ex manubiis porticum condidit, & res suas gestas in ea depingendas curavit. Unde merito amœnissima à Velleio habetur: qui addit, eam in Circo fuisse: verum, ne relinquatur in dubio, de quo loquatur, Plinius exprimit Flaminium. Extant vestigia intra ædem S. Nicolai de Chalcaria, & turrim Argentinam, columnæ semiobrutæ cum capitellis Corinthiis. Duplex columnarum ordo fuit, auctoribus Plinio & Victore. ab Augusto, cum esset incendio deformata, in formam meliorem reducta est, quod ex Verrio tradit Pompeius.

Q. Catuli. Quæ eversa M. Flacci domo, qui Gracchanas partes contra Remp. foverat, extructa de Cimbricis manubiis. Eam diruit Clodius, ut in orationibus & Epistolis testatur Cicero.

Hortensii. In Palatino ante ædes ipsius, brevis, & ex columnis Albanis, sine ullo marmore, Suetonius.

Balbi. Ejus contigua theatro, circa illum locum, qui nunc Apothecarum obscurarum nomen habet.

Æmilii. Intra portam Trigeminam & navalia. Livius.

Faberii. In Aventino, auctore Vitruvio. Corrupte apud Victorem Fabraria, pro Faberia legitur. Faberii scribæ multa mentio apud Ciceronem.

Numicii. In foro Romano circa Rostra, & ædem Veneris genitricis. In hac Antonius Lupercus, auream coronam Cæsari imposuit, ut est in secunda Philippica. Videndum, num Numicia eadem sit cum ea, quam Miniciam Velleius nominat.

Philip-

Philippi. In regione circi Flaminii, ut Victor: de ea paulo ante; de porticu Herculis Musarum. Fuit picturis ornata, quia ad splendorem urbis Augusto hortante facta est.

Pompeii. Ad ejus theatrum, omnium sumptuosissima, primum columnarum varietate & multitudine, etenim ἑκατόστυλος, seu (ut quidam) centenaria dicta est: tum platanorum ex utraque parte nemoris modo ipsam ambientium diffusa umbra: postremo aquarum illuc deductarum amoenitate, quæ singula prædicat lib. II. Propertius:

Scilicet umbrosis sordet Pompeia columnis
Porticus, aulais nobilis Attalicis,
Et creber pariter platanis surgentibus ordo,
Flumina sopito quaque Marone cadunt.

De eadem sentire videtur Martialis lib. III.

Inde petit centum pendentia tecta columnis,
Illinc Pompeii dona, nemusque duplex.

Æstatis tempore frequentes in ea ambulabant homines, ut primo & tertio libro de Arte Ovidius innuit. In eadem Pompeii imago populi voluntate erecta: Plutarchus in vita Bruti.

M. Agrippæ. Ante ædem Panthei, de qua paulo ante Horatius lib. I. Epist.

—— cum bene notum
Porticus Agrippæ, & via te conspexerit Appii.

Julii. Prope arcum in foro Fabianum. Hujus porticus mentionem inveni apud Persii interpretem, & Victorem.

Augusti. Plures unà in Campo, cujus solum lithostrotum, & latera myrto, lauro, ac buxo circundata, perpetuæ viriditatis. Alia duplicata in ipsius foro, in qua statuæ virorum illustrium triumphali habitu statutæ erant.

Liviæ, uxoris Augusti. Ad viam sacram, ubi nunc rui-

næ templi Pacis cernuntur, artificum tabulis ornata, & opaca fœcundissimaque vite inumbrata: de hac lib. XIV. Plinius: de illis Ovidius,

Nec tibi vitetur, quæ priscis sparsa tabellis
Porticus, auctoris Livia nomen habens.

Hanc inter præclara Urbis ornamenta recenset Strabo.

Octaviæ, sororis Augusti.

De eadem Ovidius l. de Arte,

Aut ubi muneribus nati sua munera mater
Addidit, externo marmore dives opus.

Per munera nati, Marcelli theatrum intelligitur, cui fuit Octaviæ porticus contigna: unde eandem porticum Marcelli nominat Florus. Vestigia ejus inter S. Nicolaum in carcere, & S. Mariam in porticu, ubi locus ex ruinis eminentior. Quin ipse vidi ibidem effodi lapides Tyburtinos, & fragmenta marmorea ingentium columnarum.

Claudii. Ultra viam sacram, theatrum versus. Merula hanc & Liviam eandem esse auguratur: Martialis à Tito & Domitiano fratribus significat Claudiam restitutam: nam postquam de amphitheatro Titi, & thermis ejusdem locutus est, addit:

Claudia diffusas ubi porticus explicit umbras,
Ultima pars aulæ deficientis erat.

Ad eam quondam terminabatur domus aurea Neronis.

Neronis. Intra ipsius domum æneo colosso addita, triplex fuit, & singuli ordines M. pass. complexi sunt, ut ex Suetonii verbis licet intelligere. Alii milliariam à spacio vocant.

Nervæ. In ipsius foro cum columnis excelsis, partim rotundis, partim quadratis, quarum adhuc aliquæ relictæ sunt, olim laminis ex orichalco tecta.

Traiani

Traiani. Ejusdem foro adjecta, cui columnarum altitudine nulla nullius ætatis in urbe par fuit.

Antonini Pii. Juxta ædem S. Stephani de Truglio, de qua undecim marmoreæ columnæ striatæ, magnæ & pulchræ extant. In ea nunc ædificata domus, in qua pueri orphani nutriuntur.

Faustina, uxoris Antonini. Forum Romanum, & Palatinum montem prospiciens. extructum in ea templum S. Laurentii in Miranda: ex ea decem columnæ reliquæ, forum versus sex, utroque ex latere binæ. In epistyliis extat inscriptio.

Gordiani. In campo Martio sub colle, longa ped. M. in cujus lateribus viridaria ex lauro, myrto, & buxo fuerunt, ut est apud Capitolinum.

Galieni. In eodem campo usque ad pontem Mulvium extensa, dicta πεντάστιχος, propter quinque ordines, quorum primus ex pilis, reliqui quatuor ex columnis fuerunt. Dicta etiam Flaminia, propter viæ vicinitatem.

Constantini. De hac nihil aliud, quam quod in Capitolio fuerit, legimus. Referuntur præter has & aliæ, ut Minitii à Velleio, Neronis per totam urbem à Suetonio, Vipsani à Tacito, Reguli à Plinio juniore, Afidata à Victore, Stadiata à Vitruvio, centum columnarum à Martiale: quarum quia locus incognitus est, nomina saltem ex auctoribus nota esse voluimus. Pergamus porro ad alias quasdam, dignas commemoratione, & olim non incelebres.

Porticus Capitolii. Hæ fuerunt in latere clivi Capitolini, per quem ex Velabro ascensus in Capitolium fuit: consumptæ sunt incendio factionis Vitellianæ, auctor Tacitus.

Amphitheatri. Triplex fuit: in exteriore parte aditus nunc cernuntur XXXIII. in media XXXVI. in intima LXXII.

Sed tota illa mole consumpta, atque maxima ex parte collapsa, de universa structura judicare nemo nisi artifex potest.

Circi Maximi. Et hæc triplex fuit, sed ita, ut ex triplici structura una circularis fieret: binæ exteriores ambulationibus patuerunt liberæ, altera officinis & tabernis opificum & institorum occupata fuit. Circi ingentia rudera sunt, porticus nullæ extant reliquiæ.

Septorum. De qua Cicero ad Atticum lib. IV. & Plinius lib. XVI. à M. Agrippa circum septa constructa fuit.

Campi Martii. Hæ circum circa Campum ambierunt, ut Strabo testatur. Ex eis una fortasse fuit, quæ sequitur.

Europæ. Adjuncta Campo, non procul à ductu aquæ Virginis, canente Martiale,

Sed curris vitreas tantum prope Virginis undas,
Aut ubi Sidonio taurus amore calet.

Umbrosa fuit buxeto. Idem,

An delicata sole rursus Europæ
Inter tepentes post meridiem buxos
Sedet? Unde idem ad hominem loca publica cœnæ caussa frequentantem, jocose scribit, lib. II.

Lotus ad Europes tepida buxeta recurrit,
Si quis ibi serum carpat amicus iter.
Per te, perque tuam vector lascive puellam
Ad cœnam, Selium tu, rogo, Taure voca.

Idem Agenoris puellæ hanc porticum nominat, lib. XI.

Argonautarum. A pictura sic dicta, à campo ad septa extensa, auctore Martiale lib. II.

Si nihil Europe fecit, tum Septa petantur,
Si quid Phillyrides præstet, & Aesonides.

Post Quirini, Pompeii, & Europæ, tanquam præcipuam hanc extollit idem poeta, quos versus de Quirini porticu retulimus. De eadem lib. III.

Hinc

Hinc secessit, porticum terit templi,
Aut spacia carpit lentus Argonautarum.

Isidis. In hortis Commodianis, à forma dicta Curva, à pictura, Isidis. Nam Commodus Imp. cum Pescennio Nigro, qui postea ad imperium aspiravit, in ea depictus fuit, quasi præses sacrorum Isidis. Non solum autem pictura, sed & Musico opere insignis fuit, ut ait Spartianus.

Miliarensis. In hortis Sallustianis, exornata ab Aureliano, qui secessu illorum hortorum delectabatur, ut est apud Vopiscum. Egnatius vult Milliariam dici à mille passuum longitudine, quod nomen & Neronis porticus habuit intra Palatinum & Esquilinum, de qua paulo ante.

Porphyretica. Et hæc memoratur à Vopisco. In eo actorum publicorum scribæ versati sunt. Videtur juxta Concordiæ ædem fuisse, in qua sæpissimè Senatus habebatur. nam prope ædem triplicis porticus fundamenta superioribus annis effossa constat.

CAP. XIV.

De Arcubus Triumphalibus, & trophæis.

ARcus olim honoris virtutisque caussa erecti sunt iis, qui externis gentibus domitis, singulares victorias patriæ pepererant. Ii primum rudes, & simplices fuerunt, cum virtutis præmia, non ambitionis lenocinia essent: seculo insolentiore monumenta victoriarum, & triumphorum pompa, fuit in iis incisa. Erant aut latericii, ut Romuli: aut ex rudi lapide quadrato, ut Camilli: aut ex marmore, ut Cæsaris, in foro: Drusi cum trophæis, in via Appia: Traiani, in ejusdem foro: Gordiani, in Viminali: Gratiani, item Theodosii, non longe à via Triumphali: deinde etiam reliqui, quos jam nominabimus: de iis enim tantum, de qui-

bus adhuc restat aliquid, loquemur. Arcuum forma, primum erat semicircularis, unde & nomen fornicis accepit: fornix enim Fabianus à Cicerone dicitur, qui à Victore arcus Fabianus nominatur. Postea quadrata, ita ut in medio ampla esset porta fornicata, & ex ejus portæ utroque latere aliæ minores additæ. Intra mediæ portæ fornicem Victoriæ allatæ pependerunt, quæ demissæ victori transeunti coronam imponerent. In superiore arcus parte spacia sunt, in quibus aliquot homines, vel qui tubis canerent, vel qui insignia trophæa ostentarent, stetisse videntur. Hæc magnificentia Augusti temporibus, & paulo ante cœpit. nam de Cæsaris arcu, Servius: de Drusi, Suetonius; de Germanici & Neronis, Tacitus. Novitium hoc inventum ait Plinius, non quod arcus ante Cæsarum tempora non fuerint, sed quod tali ornatu non fuerint. Antiquissimi, de quibus extat aliquid, sunt tres: novitii Plinio, nobis veteres quinque.

Arcus Romuli. Vestigia inter S. Mariam de gratia, & S. Mariam de inferno. Bini fuerunt, quos, etsi latericii erant, tamen in marmoreos Romani non mutarunt, ne conditoris sui memoria, & priscæ frugalitatis monumentum interiret. Hos sua tempestate primum collapsos, tradit Blondus.

Camilli. A via lata eunti versus S. Mariam in Minerva, ex lapide quadrato, rudi, & nullorum ornamentorum; inclusus parti ædificiorum.

Fabii. In via sacra, cujus fundamenta cum in urbe essemus, effodi dicebantur, prope S. Laurentium in Miranda. In eo scuta & signa Victoriæ fuerunt sculpta.

Arcus Titi. Marmoreus inter forum Romanum, & amphiteatrum, adjunctus templo S. Mariæ novæ. In eo ab una parte sculptus de Judæis triumphus. Imperator in curru sedens,

ſedens, ab alata Victoria coronatur. curru præfertur arca fœderis, præcedentibus duodecim faſcibus conſularibus. Ab altera parte candelabrum aureum cum ſeptem lucernis, tabulæ Moſaicæ, menſa aurea, & varia templi Hieroſolymitani vaſa. In medio arcus fornice, Titus ſedens aquilam alis expanſis utraque manu ſub genibus tenet. In frontibus, Judæi vinctis poſt tergum manibus captivi aguntur. Hujus ſplendidiſſimi arcus & clariſſimi triumphi, lib. VII. belli Judaici meminit Joſephus.

Domitiani, Titi fratris. In via Flaminia, inter S. Sylveſtrum, & S. Laurentium in Lucina, quatuor columellas habet in prima fronte. In eo urbis imago, & Victoriæ, & Domitianus nudus ſedens, corpore procero, & dormienti ſimilis, à Minerva fovetur. Martialis libro IIX.

Stat ſacer, & domitis gentibus arcus ovans.
Hic gemini currus numerant elephanta frequenter,
Sufficit immenſis aureus ipſe jugis.

Extruxit plures per omnes urbis regiones, ut ſcribit Suetonius: & inſignem in via Appia, de quo Statius in Sylvis.

Septimii. Ad radices Capitolii, propemodum è regione arcus Titi. Viſuntur in eo navales & terreſtres pugnæ, cum machinis bellicis, variiſque armorum generibus. Ex utraque parte victoriæ, & milites geſtantes trophæa. Ad ejus ſuperius ſpacium per gradus quinquaginta aſcendimus.

Gallieni. In Cœlio monte, conjunctus templo S. Viti, nullis ornamentis, ex lapide Tyburtino.

Conſtantini. In Palatini radicibus ad caput viæ Appiæ, multi ornatus & artificii. res ejus geſtæ in eo expreſſæ; & in primis bellum contra Maxentium: cui etiam jacenti, admiſſo equo inſultans, minitatur. Fuerunt ſuperne circumquaque

que impositæ statuæ, partim mutilatæ, partim collapsæ. And. Fulvius libro secundo, quem carmine scripsit, plures recenset arcus, quorum ne vestigia quidem relicta sunt.

Trophæa Marii. Inter templa S. Eusebii, & S. Juliani, in Esquilino. Moles lateritia, in qua bina trophæa ex marmore. Sunt autem trunca corpora cum spoliis, quorum alterum thorace squamoso indutum, cum ornamentis militaribus & clypeis ante se habens juvenem captivum, brachiis ad tergum revinctis, & undique alatas victorias. Alterum armis militaribus ornatum, inter quæ clypei inæqualiter rotundi, galea aperta cum cono & cristis, & altera sine cristis clausa. In eodem inest forma chlamydis, & alia quædam, quæ marmore detrito & corrupto satis cognosci non possunt. Locus ille hodie Cimbricum vocatur, quia de Cimbris à C. Mario trophæa sunt erecta.

Cap. XV.

De Tiberi, & fluviis urbis: & de ornamentis fontium, ac naumachiis.

Tiberis in Hetruria ex monte Apennino, paulo supra Aretium oritur, augustiore nomine Tiberinus, poëtis Tibris, in sacris Serra, antiquissima appellatione Rumon, aliquando Albula dictus, Virgi. IIX. Æn.

Amisit verum vetus Albula nomen.

In quadam urbis parte Terentum, ut apud Ovid. Mart. Intra septentrionem & occasum in urbem influit, & meridiem versus apud Ostium oppidum, in mare Tyrrhenum ostio amplo, & proxime deducta fossa, quæ ibidem efficit insulam, infertur. Naturali suo colore, albus; vulgari omnium, cœruleus est; propter terram quam radit, flavus, & leni pluvia turbidus. Aqua ejus in urbe venditur, & in fi-

ctilibus urceis, aut vasis lapideis continetur, fitque in eis limpidissima, potu amabilis, & absque corruptione longo tempore pura. Nec minus aquarum esse huic amni, quam Nilo, Plinius tradit. Primum cursum habuit inter Palatinum & Capitolinum, per Velabrum stagnans, & fori partem, unde Ovidius:

Hic ubi nunc fora sunt, lintres errare videres.

Sed cum repressit Priscus rex, & post eo alveo, quo nunc currit, laxavit Augustus. quo respexit ad Pisones Horatius,

Amnis Doctus inter melius.

Aurelianus Aug. ad Flavium Arabianum scribit, se Tiberinas extruxisse ripas, & vadum alvei tumentis effodisse. De Tiberis auctu extat libellus Ludovici Gometii, & visuntur in arce Romana, item ad templa S. Mariæ de populo, & S. Mariæ supra Minervam, & ad S. Eustachium, aliisque in locis indicia marmoribus incisa, ad quantam altitudinem aliquoties creverit. Interdum adverso cursu influentes amnes impellit, & alienis aquis nocet cum urbi, tum villis & agris. Illud Augusti tempore factum scribit Horatius: hoc Trajani, Plinius. Auctus ejus religiosus, quia futurum malum aut cladem urbi portendere creditur. Nostra memoria, Clementis VII. Hetrusci, anno septimo, IIX. Id. Octobris, sereno cœlo, inopinato Tiberis incremento, tota Roma navigabilis facta est. De amnibus in Tiberim influentibus, Plinius libro tertio, & Corn. Tacitus libro primo Annalium.

Rivus Appia. Frontinus: Rivus Appiæ (inquit) sub Cœlio monte & Aventino auctus emergit, infra clivum Publicii Alsi, & inde eductus est in Naumachiam. Hodie per portam Gabiusam (ut & ante dixi) ingreditur fluvius, qui fertur per vallem inter Cœlium & Cœliolum, inde per

viam Appiam in radicibus Aventini, sub eo clivo, quo ad S. Sabinam ascensus est, influit in Tiberim. A Mariano oppido, aqua Mariana dicitur. Marlianus rivum Herculanum esse arbitratur.

Almo. Extra Capenam, in quo religionis caussa quotannis sexto calendas Aprilis simulachrum & carpentum & leones Cybeles, & cultri Phrygii à sacerdotibus abluebantur: cujus mentio apud Ovidium, Lucanum, Statium, Claudianum, Val. Flaccum, Martialem. nam Cosmographi de eo fluvio, quod sciam, nihil. Non procul autem ab urbe cum Tiberi miscetur.

DE AQUIS RELIGIOSIS IN URBE.

Fuerunt & religiosæ aquæ: ut nihil unquam in Vrbe superstitione caruit. Mercurii, extra eandem Capenam, in qua qui lavabant, se à perjurio liberari credebant: modum lavandi aliquot describit versibus Ovid. lib. V. Fast. Petronia, quam magistratus auspicato transierunt, cum in campo agere quid vellent, ut auctor est Verrius Flaccus. Juturnæ aqua in foro, quam valetudinis caussa multi bibebant, & præ cæteris adhibebant ad sacrificia. Fontem autem Juturnæ in foro fuisse, lib. I. Fast. ostendit Ovidius, eumque secutus Victor in octava regione. Versus Ovidii sunt,

Fratribus illa Deis, fratres de gente Deorum,
Iuxta Iuturnæ composuere lacus.

Templum vero fuisse in campo, prope aquam Virginem, aperte idem indicat,

Te quoque lux eadem Turni soror æde recepit,
Hic ubi Virginea campus obitur aqua.

Facile igitur tolli controversia potest, quæ inter scriptores recentiores est, si verba poëtæ recte consideres.

DE

DE ORNAMENTIS FONTIUM, ATQUE AQUARUM.

Quia vero de aquis sermo est, de ornamentis fontium dicam aliquid, quorum non pauca ex antiquitate relicta sunt monumenta. Fontibus igitur varia apposuerunt simulachra antiqui, vel propter religionem, vel propter ornatum. Religionis causa Apuli & Siculi Herculem, quia purgavit aquas extincta hydra: unde & thermæ Himeræ urbis in Sicilia, item Oetæ montis & Pylarum in Thessalia, in tutela Herculis fuerunt: quod Pindari & Sophoclis interpretes scribunt. & sunt qui omnes thermas ei esse sacratas velint. Herculeæ thermæ Mediolani in primis nobiles, à quibus etiam vicus nomen traxit. M. Agrippa Romæ non Herculem, sed Hydram ipsam ad lacum Servilium posuit, quod memoriæ prodidit Sex. Pompejus. Ornamenti autem gratia, fontibus apposita fuerunt diversa simulacra, quorum & publicis in locis, & in nobilium ædibus adhuc plurima visuntur. Usitatissimum fuit, deos fluminum apponere, qui formantur jacere semierecti, urnisque brachio suppositis amnes, tanquam è fonte emittere, velati plerumque serio harundineo, & tecti carbaso, quæ est vestis fluxa & ampla, umbilico tenus superiore corporis parte nudi. Talis cernitur Tiberis, domo Cæsia; talis Arnus, in hortis pontificiis; & duo colossi marmorei in area Capitolina, Nili & Tigris, vel (ut quibusdam placet) Naris & Anienis, vel (ut aliis) Acheloi & Istri. Alter cubito innititur Sphingi monstro, alter tygri animali: barba alter prolixa, alter modice resecta. Talis est colossus Rheni, prope forum Romanum jacens, quem alii Niphatis fluvii esse putant: Blondus falso vocabulo Jovem pistorem, vulgus novo Marforium nominat. Talis in scuto Æneæ apud Virgilium,

Amnem calata fundens pater Inachus urna.

In domo Chisiorum, extra portam Septimiam, ante Deum aquarum eo, quo diximus, modo cubantem, nuda mulier ſtans, dextramque mamillam manu comprimens, aquam in ſubjectum labrum immittit. Ad ortum Virginis in agro Lucullano, puellæ imago ad fontem ſtetit, ut Frontinus teſtatur: in Vmbria, Clitumnus prætextatus juxta fontem ſuum, ut Plinius: in Sarrentino Pollii, ante balneum, ipſe Neptunus, ut Statius. In domo Cæſia, de qua jam diximus, Sylvanus barbatus è ſaxo paulatim ſtillante, quaſi ex utre aquam exprimit. Reperiuntur frequenter Nymphæ dormientes, quæ amphoris & crateribus (ea fuerunt Hydriadum inſignia) innituntur: quorum ſymbolorum in Odyſſeæ mentio apud Homerum, & latius exequitur interpres ejus Porphyrius. Antiqui operis pulcherrimum monumentum vidi Romæ, in capite viæ latæ, in privata domo: erat autem Nais ſinu aperto, ſupina jacens, & ventre ad pubem nudo, capite incubans amphoræ. Recentis operis in agro Neapolitano, in villa Leucopetrea, Arethuſa nuda adjacet fonti, in nympheo conchiliato. Legitur de ſimili Nympha epigramma in hortulo Colotii:

Hujus nympha loci, ſacri cuſtodia fontis,
Dormio, dum blandæ ſentio murmur aquæ.
Parce meum, quiſquis tangis cava marmora, ſomnum
Rumpere: ſive bibas, ſive lavere, tace.

Et alibi in fontis margine hæc antiqua inſcriptio,

NYMPHÆ LOCI
BIBE LAVA TACE.

Erant & alia ſimulachra, interdum enim totus aliquis fons abſorbebatur, quem Deus marinus ore excipiebat, ut ex illo Propertii diſcitur, libro ſecundo.

Et

Et leviter lymphis tota crepitantibus urbe,
Cum subito Triton ore recondit aquam.

Nonnunquam rursus evomebatur, vel per Nilum & Euripum: ita majores minores ve canales appellabant. vel per siphones conchasque, vel per certa vasorum genera. De Silano Lucretius libro ultimo:

Corpora Silanos ad aquarum strata iacebant.

De Cantharo vetus lapis, extra portam Ostiensem reperta in vinetis, cum hoc disticho:

Perdiderat laticum longava iniuria cursus,
Quos tibi nunc pleno Cantharus ore vomit,

Sed ne prolixior sim, dicam de Naumachiis, quas Romani, postquam cognoverunt externas gentes navali certamine plurimum posse, primo bello Punico instituerunt, auctore Servio. In his navalium pugnarum, ut pedestrium in campo, circo, aut theatro, edebantur spectacula. Vnde Martialis:

Quicquid & in circo spectatur, & amphitheatro,
Dives Caesarea praestitit unda tibi.

Res tota sublata est, locorum notatio ad cognoscendas valles pertinet. Fuerunt naumachiae quatuor. Circi Maximi, quae & vetus à Suetonio nominatur: ea occupavit vallem inter Palatinum & Aventinum, de qua II. Fast. Ovidius. Caesaris Augusti, in valle Martia: de ea libro primo de Arte, Idem. Caji & Neronis, inter Janiculum & Vaticanum, de qua Corn. Tacitus. Domitiani eo in loco, quo Augusti fuit, sed ab eo perpurgata & ampliata, effosso etiam & circumducto ex Tyberi lacu: de hac apud Suetonium & Martialem. Hae valles nostro iam tempore privatorum hortis, possessionibus, & aedificiis magna ex parte occupantur.

CAP. XVI.

De Pontibus Tiberinis.

IN urbe fuerunt curatores alvei & riparum Tyberis, qui non solum fluvium coercebant, & ut esset sine sordibus & impedimento, curabant: verumetiam terminos statuebant, quousque habitare in ripa, vel ædificare liceret. Ei muneri aut singuli præerant, ut sub Traiano, T. Julius Ferox: sub Hadriano, A. Messius Rusticus: quorum termini adhuc extant, ei titulos descripsit Marlianus. Aut præerant plures, ut sub Vespasiano, C. Calpetanus, Rantius Quirinalis, Valerius Cestus: cuius termini titulus refertur in Epigrammatis antiquæ Urbis, & nos ipsi talem invenimus,

C. VIBIVS C. F. RVFVS.
SEX. SOTIDIVS SEX. F. STRABO LIBVSCID.
C. CALPETANVS CESTACIVS RVFVS.
M. CLAVDIVS M. F. MARCELLVS L. VISELLIVS
C. F. VARRO
CVRATOR. RIPARVM ET ALVEI TIBERIS
EX S. C. TERMIN.

Ex qua etiam inscriptione docemur, Curatores alvei & riparum Tiberis, non primum ab Augusto institutos, ut Suetonius scribit: hic enim ex S. C legitur terminus positus in aliis omnibus, quas commemoravi, in initio legitur. EX AVCTORITATE IMP. Pontes Tiberis primum curarunt pontifices, qui Sublicium augurató condiderunt, à quo ponte nomen illis inditum est: deinde censores, item Viarum curatores, ut pontis Fabricii titulus probat: postremo idem munus susceperunt nominis & honoris sui causa Imperatores. Antoninus enim Pius, Janiculensem marmoreum fecit, Gordianus Cestium restituit, Hadrianus novum de suo nomine extruxit,

Mulvius.

Mulvius. Vel (ut in antiquis Sallustii libris) Molvius: non enim Milvius dicendum est, quod & Basilius Zanchus probat. Ab Æmilio Scauro censore factus, ab Augusto refectus, ad secundum ab urbe lapidem, in via Flaminia. Claudianus de Honorii in urbem introitu, cum sextum consulatum adeptus esset:

Omne Palatino qua pons à colle recedit
Mulvius, & quantum licuit consurgere tectis,
Una replet turba facies.——

Fornices habet magnos quatuor, binos mediocres, totidem parvos.

AElius. Ab Ælio Hadriano, prope sepulchri sui molem factus: nunc pons Castelli, vel Pons S. Angeli. Fornices quatuor. In eo ponte equites aurati creari hodie solent.

Ianiculensis. Qui & Aurelius, & aliquando Pons ruptus, nunc Pons Sixti: restitutus enim est à Sixto Quarto. Post hunc pontem se flumen dividit, & insulam circumfluit.

Tarpeius. Qui olim Fabricius, nunc quatuor capitum, è regione theatri Marcelli, insulam in flumine surgentem, quæ Lycaonia dicitur, urbi conjungit. Fornices duos ingentes habet. Horatius II. Serm.

Atque à Fabricio non tristem ponte reverti.

Hunc Paulus Tertius corruptum refecit, & restituit.

Esquilinus. Quondam Cestius, nunc S. Bartholomæi, eandem insulam regioni Transtyberinæ jungit. Forma arcus triumphalis factus, fornice in medio ingenti, & ab utraque parte parvulo.

Palatinus. Aliquando pons Senatorum, nunc S. Mariæ Ægyptiacæ: quia aquam ex insula duabus partibus cum impetu defluentem accipit, reliquis major est: fornices habet sex, pilas quinque.

Leguns

tia appellatur: Anio novus, aqua Herculana, à rivo Herculano. Aquas tuebantur censores, item ædiles, interdum ipsi consules. Inter principes præcipua aquarum cura fuit Augusto, ejusque socero Agrippæ, præterea Nervæ, Traiano, Hadriano, Vespasianis, & (ut Cassiodorus tradit) Theoderico regi Gothorum. Erant varii earum custodes, & magistratus. Duumviri aquæ ducendæ, & curatores aquarum, leguntur in Alifanis & Formianis inscriptionibus. Agrippa, qui urbem aquis auxerat, ut est apud Suetonium, primus omnium consularis operum suorum, & munerum perpetuus curator fuit. Consularis autem aquarum legitur etiam in formula Hadriani, in qua dignitatum omnium tam civilium, quam militarium nomina sunt descripta. Procuratorem aquarum curatoribus ipsis addidit Claudius. De Mostro Augusti liberto, à commentariis aquarum; & de Clemente servo Castellario, loquuntur inscriptiones Romanæ: & de familia huic muneri destinata, scribit Frontinus, qui de aquæductibus Romanis duos libros edidit. Hæc cum satis videantur cum de appellatione aquarum, tum de curatione dicta, rem nostro instituto propiorem aggrediamur.

Virgo. Restituta à Nicolao Quinto, opere arcuato quadrati lapidis per Campum Martium nunc fluit, ex agro Tusculano, qui à Lucullo olim possidebatur, deducta per Agrippam, via Collatina, ut Frontinus: & in Prenestinam incidens, ut auctor est Plinius. Ovid. lib. III. Fast. ait, eos qui in campo exercerentur, ea sudorem & pulverem abluisse.

Nunc ubi perfusa est oleo labente iuventus,
Defessos artus Virgine tingit aqua.

Et Statius Anienem ad eundem usum cum hac conjungit,

Quas praeceps Anien, atque excepturus natatur
Virgo iuvat.

Plinius lib. XXXI. Quantum, inquit, Virgo tactu, tantum praestat Martia haustu: hanc bibenti salubrem, illam natanti & lavanti commodam significans. Virgo caeteris frigidior fuit, quod Ovidius scripsit IV. de Arte: & eandem liquorem Virgineum poëtice appellat de Ponto, & aquam Virgineam in Fastis.

Sabatina. Reducta ab Innocentio octavo, à Sabate lacu, via Aurelia: hujus primum deductorem non ponunt, qui de Urbe scripserunt. Ejus nunc duo fontes sunt in Vaticano: alius intra palatium Pontificis cum cochlea, ex qua superne ab omni parte despicere in fontem licet: alter in ipso campo. Prudentius poeta Baptisterium describit in Vaticano, cui hanc serviisse aquam verisimile est. Recentiores modo Aurelianam, à via: modo Septimianam, à porta nominant.

Alsietina. Restituta ab Hadriano primo, ex lacu Alsietino, via Claudia, deducta ab Augusto. Hujus ductus reliquiae in naumachia Augusti sub Hortulorum colle cernuntur, sed aqua mox conditur, & in regione Transtyberina prope S. Mariae templum, publico fonte emissa, vulgi usibus & quibusdam hortis servit.

Martia. Ex fonte Piconia montium Pelignorum, per Marsos ducens, via Valeria, ad septem miliaria nostratia: inchoata ab Anco Martio, perfecta à Publio ac Quinto Martiis, ut in Coriolano scribit Plutarchus: qui eundem ductum maximum pulcherrimumque vocat, & inter miracula refert Plinius lib. XXXVI. idque confirmat Statius I. Sylvarum,

Marsasque nives & frigora ducens
Martia, praecelsis quarum vaga molibus unda

Crescit

Crescit, & innumero pendens transmittitur arcu.

Eadem aqua per Fucinum lacum transiit plumbeis fistulis, ut idem canit,

Teque per obliquum penitus qui laberis amnem
Martia, & audaci transcurris flumina plumbo.

Hoc si vere scribitur à Statio, id quod ars & opera hominum effecit, naturæ attribuit Plinius, qui ait, quod ita in Fucino lacu Martia invehatur, ut in Lario Abdua, in Verbano Ticinus. Nisi aliud sit Fucinus lacus Plinio, & Fucinus amnis Statio.

Tacitus & Martialis propter frigus Martiam natationi; Tibullus, Plinius, Frontinus, propter salubritatem potui esse aptam, scribunt. Propertius lib. III.

Non operosa rigat Martius antra liquor. Et,
——æternum Martius humor opus.

Aqua hodie non influit in urbem. ruinæ ductus intra & extra portam Esquilinam ingentes cernuntur.

Claudia. Ex duobus fontibus, Cæruleo & Curtio, qui & Albudinus, via Sublacensi deducta à Claudio, ex Simbrivinis collibus, ut Tacitus inquit XI. Annali. Fuit autem Simbrivium flumen in Equicolis, finibus Tyburtum Silius, IIX.

Quique Anienis habent ripas, gelidoque rigantur
Simbrivio. & Tacitus lib. XIV. Apud Simbrivina stagna, cui Sublaqueum nomen est. licet omnes Taciti codices his in locis sint depravati. Claudiam aquam Vitellius in deliciis habuit, & Alexander Severus jejunus bibit ad unum prope sextarium. In urbe in duas dividebatur partes. unus enim ductus ex Cælio in Capitolium, alter in Aventinum tendebat. Ruinas ejus in Aventino prope S. Priscam, & prope portam Næviam in muro vidimus, canales scilicet

saxeos tres, alterum alteri impositum, tantæ amplitudinis, ut unus à me perreptari posset. In Cœlio monte intra monasterium S. Joannis & Pauli, fons testate dicitur, qui perenni aqua abundat: neque procul inde Castellum aquæ est quadratum, & magna ex parte integrum, forma diversum ab iis duobus, de quibus mox in thermis dicemus. Hoc solum castellum non vidi, quo excepto nullus locus in urbe est, de quo Marlianus scribit, & ad quem accessus patet, quem non inspexerim.

Iulia. A Julio quodam inventa, ab Agrippa ex variis venis in agro Tusculano collecta & deducta, via Latina, restituta ab Aureliano: ductus in Esquilino rudera apparent, intra portam & Marii trophæa.

Hactenus de aquis, quæ aut in urbem hodie ex vetustis introeunt, ut tres priores: aut quarum aliqua vestigia cernuntur, ut reliquarum. Locum de aquis in postrema suorum librorum editione ex Frontino diligentissime tractavit Marlianus, optime de nomine Romano meritus.

Cap. XIIX.

De balneis & nympheis.

BAlneæ in urbe plurimæ fuerunt, cum privatæ in locis diversis, tum publicæ in singulis regionibus. Si quibus autem locis deessent, aut corruptæ essent, eas antiquitus ædiles, suis temporibus vel addiderunt, vel restituerunt Severus & Gordianus Impp. in primis populares, & lavationum studiosi. Cum enim apud Romanos esset lini usus rarior, sudorem sordesque corporis sæpius abluere necesse habebant. Usitato more ante cœnam balneis utebantur, item post ambulationes, excercitationes, operas, sæpe necessitatis, ut dixi, caussa, non raro voluptatis. siquidem Commodum

modum in die octies, Gord.. num juniorem, & Rhemnium grammaticum septies lavisse legimus. Balneas mixtas haberi Severus prohibuit, quod Commodus non vetuerat, Varius permiserat. Sola & parietes unguentis illinebantur. idque non solum potentiores factitarunt, sed in privato quoque homine, ac demum in servo Plinius notavit: & Seneca aquam argenteis epistomiis fundi in plebejis fistulis, & in libertinorum balneis gemmas calcari indignatur. Valerius & Macrobius Sergium Oratam, hominem voluptuarium, etiam pensiles instituisse balneas testantur.

Balnea Palatina. A loco sic dictæ; nam in dorso Palatini fuerunt, quorum vestigia visuntur cum parietinis & fornicibus collapsis. Pavimentum ex durissimis lapillis quadratis, nigri coloris, tessellarum more compositis.

Neronis. Intra ipsius domum, marinis & Albulis fluentes aquis, ut inquit Suetonius.

Agrippinæ. A matre Neronis, in colle Viminali, qua respicit ædem S. Agathæ, Quirinalem versus. Ex iis labri ingentis fragmentum vidimus ex marmore, in via projectum.

Stephani. In valle collis Hortulorum. Martialis lib. XI.

Octavam poteris servare, lavabimur unà:
Scis quam sint Stephani balnea juncta mihi.

Octava igitur hora lavabant, & lavabant quadrante. quod ex Horatio & Juvenale notum est.

Novati. In Viminali, ubi nunc templum S. Pudentianæ, in quo & canales fuliginosi, & solum thermarum more tessellatum.

Olympiadis. In eodem monte, prope S. Laurentium in Panisperna, in vineto quodam.

Pauli. In clivo Quirinali, ubi nunc monasterium est,

quod corrupta Romanorum lingua, Bagna Poli, quasi balneæ Pauli dicitur. Prope has in projecto lapide, formam strigilis & ampullæ vidimus exsculptam. Strigile utebantur ad fricandum, purgandumque corpus: ampulla vase ad abluendas infusione sordes. Strigilis loco chirothecis ex serico factis ad eliciendum sudorem balneatores Italos uti vidimus.

Polycleti. Prope ludum Æmilij Lepidi gladiatoris: de quibus Helenius & Porphyrio.

Claudij Hetrusci. Libertini hominis, qui Claudii Imp. dispensator fuit. Locus ignoratur, profusissimus sumptus ex Statio & Martiale cognoscitur, qui eas & à marmorum varietate, & ab ædificii magnificentia, & à luminis immissione, & argenteis fistulis laudant. Vtriusque versus subjiciam. Statius I. Sylv.

Non huc admissa Thasos, aut undosa Carystos,
Mæret Onyx longe, queriturque exclusus Ophites:
Sola nitet flavis Nomadum decisa metallis
Purpura, sola cavo Phrygiæ quam Synnados antro
Ipse cruentavit maculis lucentibus Atys,
Quasque Tyros niveas secat, & Sidonia rupes,
Vix locus Eurotæ viridis, cum regula longo
Synnada distinctu variat, non lumina cessant,
Effulgent cameræ, vario fastigia vitro
In species animosque nitent, stupet ipse beatas
Circumplexus opes, & parcius imperat ignis,
Multus ubique dies, radiis ubi culmina totis
Perforat, atque alio sol improbus uritur æstu.
Nil ibi plebeium, nusquam Temesæa notabis
Æra, sed argento felix propellitur unda,
Argentoque cadit, labrisque nitentibus instat,
Delicias mirata suas, & abire recusat.

Mart.

Martialis, VI. Epigram.

Nusquam tam nitidum micat serenum,
Lux ipsa est ibi longior, diesque
Nullo tardius à loco recedit.
Illic Taygeti virent metalla,
Et certant vario decore saxa,
Quæ Phryx & Libys altius cecidit.
Siccos pinguis onyx anhelat æstus,
Et flamma tenui calent Ophitæ.

Seneca quoque ante hos nimiam balnearum luxuriam exagitavit, lib XIII. ad Lucilium: cujus verba, quia in superioribus verbosior fuisse videor, non apponam. Martialis & alias nominat, ut Tuccæ, Fausti, Fortunati, Grylii, Lupi, Pontici, Severi, Pœti, Tityi, Tigillini: quibus Lampridius addit Alexandri & Varii. Victor ultra octingentas computavit. Agrippa CLXX. gratuita balnea præbuit, quæ postea in infinitum, ut Plinius tradidit, sunt aucta.

De Nympheis. Nymphea autem quid sint, duplex est opinio. Zonaras Monachus, qui de Græcorum Imperatoribus scripsit, in Leone primo, Nymphea esse vult palatia publica, in quibus nuptias celebrarent, qui habitarent angustius: eaque ædificiis maximis, in quibus Senatus cogeretur, plerumque adjuncta fuisse: qualia ædificia Romæ erant, curiæ, senatula, basilicæ. Alii nymphea putant esse loca publica, delectationis gratia facta, in quæ non ut in balneas, aut thermas, propter usum aqua deduceretur, sed gratiæ potissimum atque amœnitatis caussa: & à Nympharum statuis, quibus ornata fuerunt, nomen traxisse. Verum ut de forma aut usu illorum operum non satis constat, ita maxime insignia fuisse, vel illud declarat, quod aut ab ipsis Imperatoribus construerentur, ut de Nymphæo Marci, ambi-

tiosi

tiosi operis, scribit Ammianus, de Alexandri Victor, de Gordiani Capitolinus: aut ab urbis præfectis, quale Clearchus Valentiniano & Valente Impp. extruxit Constantinopoli, & Flavius Philippus reparavit Romæ: sed quo tempore, incertum est. nam antiqui tantum marmoris invenimus testimonium,

FLAVIVS PHILIPPVS VIR CLARISSIMVS PRÆFECTVS VRBI NYMFIVM SORDIVM SQVALORE FOEDATVM ET MARMORVM NVDITATE DEFORME AD CVLTVM PRISTINVM REVOCAVIT.

De Nympheis veteribus nullum ad nostra aut patrum usque tempora duravit. Recens nunc est intra Neapolim & montem Vesuvium in villa Leucopetrea, cujus forma est talis. Ædificium ex marmore quadrangulare, ad quod una solummodo porta est aditus, & aliquot gradibus descensus. Ad dextram introeunti ad caput fons est aquæ limpidissimæ, ad cujus quasi custodiam accubat Arethusa nuda ex candidissimo marmore, solum varium & marmoratum, & canali circumdatum, in quem aqua ex fonte effluit. Parietes ex conchis lapillisque albi, nigri, flavi, purpurei coloris, quasi maltha illiti: in quibus ex concharum compositione, tanquam ductibus in pictura, anni menses duodecim, & quatuor virtutes politicæ expressæ. Item raptus Proserpinæ, Pan canens fistula & mulcens gregem. Præterea imagines Nympharum natantium, navigantium, in piscibus ludentium: inter quas Helle insidens arieti, Siren delphino, Europa Tauro. In eodem ad singula latera quatuor statuæ marmoreæ, Herculis leoninam gestantis, Panis agnum bajulantis, Genii cani blandientis, Najadis nudæ. Hæc nobis & de nomine, & de auctoribus, & de forma Nymphæorum lectione

ctione atque inspectione sunt cognita, cupide & libenter audituris, si quis vel nostra probaverit, vel studiosos certiora docuerit.

Cap. XIX.

De thermis.

IN nullis antiquorum operibus plus luxus & insaniæ cernitur, quam in Thermis Imperatorum, quas in provinciarum modum fuisse extructas, Ammianus conqueritur, & reliquiæ aliquarum adhuc testantur. Eæ aut æstivæ aut hyemales fuerunt, quales uno eodemque in loco extruere instituerat Gordianus: sed morte præventus, non absolvit. Hyemales trans Tyberim Aurelianus fecit. Primum servierunt imperatoribus privatim, postea vulgatæ sunt & populo, & aliquando patebant interdiu, corruptioribus temporibus etiam noctu. Consueto more mixtæ & communes non fuerunt, quod tamen malorum principum culpa aliquoties factum est, quorum ne nomina quidem referre libet. Hodie omnia in urbe majora ædificia ab imperitis thermæ vocantur, propter Diocletianas & Antoninianas; quod suo quoque factum tempore, non dissimulavit Blondus. Ita insignis illa basilica, quam Augustus Cajo & Lucio Agrippæ filiis, nepotibus suis erexit, in Esquilino, corrupte appellatur thermæ Gallutii: item Corneliæ gentis domus ruinæ, supra Trajani forum, Corneliorum thermæ vulgo dicuntur. Thermis, ut & aquæductibus, adjuncta erant castella, in quibus aqua conservabatur: & subjuncti canales, per quos caduca aut inutilis efflueret. Castella in urbe sunt quatuor. Unum in Cælio, de quo antedictum est; tum alia duo, prius sub thermis Titi, alterum sub Diocletiani; quartum intra portam Næviam, & theatrum Statilii. Eorum parietes malthati sunt, sunt, tam tenaci & dura materia, ut vix ferro

frangatur, qualem maltham in pluribus aliis vidimus castellis, ut in Prenestino, in portu Ostiensi, in monte Miseno, in piscinis sinus Bajani. Thermas secundum ætates Imperatorum ponemus, ordinem alium observare secundum situm urbis non possumus. Thermarum sola, ut & balnearum, interdum sternebantur vitro, ut de Agrippæ dictum est: frequentius lapide aut crustis marmoreis latis, aut tessellis quadratis varii coloris: nigri, ut balneæ Palatinæ: nigri alibique, ut thermæ Commodi & Antonini: quod ipsarum adhuc demonstrant vestigia.

Agrippæ. Quas inter præcipua urbis ornamenta effert Plinius, arcus & pavimenta habuerunt ex vitro: & ipse vidi eo in loco vitrea frustula effodi. Apparent in iis sedilia, & scamnorum ordines. Sitæ sunt inter templa S. Mariæ rotundæ, & S. Mariæ supra Minervam. Martialis lib. V.

Lassus ut in thermas decima, vel serius hora
Te sequar Agrippæ.

Ante hac signum Apoxyomeni fuit, quod cum Tiberius in cubiculum suum transtulisset, magnis populi in theatro clamoribus reponere coactus est: testis Plinius.

Neronis. Quarum fornices & arcus altissimi extant prope S. Eustachium. de iisdem Martialis libro VII.

—— Quid Nerone peius?
Quid thermis melius Neronianis?

Titi. Quarum ruinæ in vineto S. Petri in vinculis, & juxta S. Martini ædem multæ magnæque visuntur. Idem lib. III.

Titi ne thermis, an lavatur Agrippæ?

Eas brevissimo temporis spacio in tantam amplitudinem extructas, idem prodidit lib. II.

Hic ubi miramur velocia munera, thermas,
Abstulerat miseris tecta superbus ager. Nam

Nam in parte domus Neronianæ steterunt. Harum thermarum castellum, vulgo cisternas capaces, & septem salas nominant. Sunt autem novem sub terra cameræ fornicatæ, quarum unaquævis portas aliquas habet. & per unam introiens, simul per multas ei oblique oppositas uno ordine oculos inferre potes.

Domitiani. Inter portas Flumentanam & Pincianam, Cernuntur in parietinis picturæ, sed vetustate abolitæ.

Trajani. Earum ruinæ in Aventino, in vineto quodam prope templum S. Priscæ monstrantur.

Commodi. Ad radices Viminalis, in quibus ædificatum nunc est S. Pudentianæ templum: in ejusdem templi pavimento adhuc tessellæ sunt, quibus sola thermarum sternebantur.

Severi. In regione Transtyberina, prope S. Chrysogonum, & S. Cæciliam.

Antonini. In latere Aventini, via Ardeatina, ab oriente adjacet templum S. Nerei & Achillei, à septentrione S. Priscæ, juxta viam S. Balbinæ, è regione S. Sixti. Tanta mole & artificio structæ, ut etiam docti architecti tales fieri posse negarent, si Spartiano creditur. Videntur earum incredibiles ruinæ, parietinæ ingentes, altissimi fornices, pulcherrimæ columnæ semiobrutæ, maxima peregrinorum marmorum frusta projecta, pavimentum tessellatum albi nigrique coloris, varia & ampla conclavia, & in aliquot locis profunda aqua, ex ductu Appiæ fœdato & obruto fortasse adhuc reliqua.

Varii. In Aventino, circa Trajani & Decii thermas; has nescio quo auctore Syriacas dictas, scribit Albertinus. commemorat eas Victor; & repetit Volaterranus.

Alexandri. Quæ juxta Neronis fuerunt, & habuerunt

adjunctum nemus, auctore Lampridio. Alii Neronis & Alexandri easdem fuisse scribunt, quod alter fecerit, alter restituerit.

Gordiani. Leguntur duplices. Priores in monte Esquilino, quarum ruinæ jacent prope S. Eusebium, via Prenestina: hæ fuerunt sumptuosissimæ, adeo ut Capitolinus scribat, tales præter Vrbem, nusquam orbem terrarum habuisse. Posteriores in campo Martio, quas cum Misitheo extruere voluit: sed morte præventus, non fecit.

Philippi. In Esquilino, post Titi thermas, inter ortum atque occasum.

Decii. In Aventino, orientem versus, in quarum ruinis nunc S. Priscæ templum dicitur extructum.

Aureliani. Trans Tyberim, infra Janiculum, in ea valle, ubi nunc S. Francisci templum est.

Diocletiani. In Viminali, quæ bonam montis partem occupant. Earum ruinæ tantæ cernuntur, quantæ maximæ esse possunt, fornices altissimi, columnæ admirabiles, ædificia concamerata amplissima, quorum duo pene integra extant, unum prope S. Susannam, alterum versus vallem Esquilinam, ad quod ex interiore parte per XL. gradus ascendimus. Castellum harum thermarum figuræ mathematicæ, quæ scalenos dicitur, formam habet, pilis quadratis fultum, in prima serie pilæ quindecim, totidem in secunda, in tertia decem, in quarta quinque. Videntur in iisdem thermis ambulationes, xysta, & varia conclavia ad delectationem facta.

Constantini. In Quirinalis descensu, septentrionem versus, ex sententia Læti & Marliani. Earum magnæ ruinæ, ædificia quædam quadrata, quædam rotunda, altissimis fornicibus extant: quorum unum per centum fere gradus ascendimus.

Cap. XX.

De locis sepulchrorum, & de insignibus quibusdam sepulchris: item de sepulchrorum ornamentis, ac ratione conditarum urnarum.

IN urbe olim neminem more Atheniensis populi sepelire legibus licebat, nisi Vestales, aut Imperatores, qui legibus non tenebantur: aut eos quibus id honoris virtutisque caussa tribuebatur, ut Val. Publicolæ, & P. Posthumio Tuberto contigit, de quibus secundo de Legibus Cicero. C. quoque Fabricius juxta Veliam in foro sepulchrum habuit, de quo Plutarchus: C Poblicius sub Capitolio, de quo eodem in loco lapis Tiburtinus: Claudia familia sub eodem Capitolio, de qua Suetónius. Servio Sulpitio in campo Esquilino sepulchrum decrevit Cicero, de quo ipse in Philippicis. Reliqui aut privatim in agris suis condebantur: aut in viis, extra portas, tumulos habebant. Earum viarum nomina, & exempla quædam adjungere placuit.

Flaminia. In hac fuit sepulchrum Paridis pantomimi Ægyptii, Neronis liberti. Martialis lib. XI.

Quisquis Flaminiam teris viator,
Noli nobile præterire marmor.

Item Glauciæ, liberti Melioris. Idem libr. VI.

Hoc sub marmore Glaucias humatus,
Juncto Flaminiæ iacet sepulchro.

Et de eodem Statius II. Sylv.

—— Plebs cuncta nefas, & prævia flerunt
Agmina, Flaminio qua limite Mulvius agger
Transvehit.

Fit ejusdem viæ mentio in libello Velii Fidi Lubentii, quem cum Antiquitatis aliquot monumentis edidimus.

Salaria. In hac ad secundum lapidem fuit sepulchrum magnificentissimum Licinii, tonsoris Augusti, quem Satyrici insectati sunt, & Varro hoc Epigrammate, ut est apud Cornutum,

Marmoreo tumulo Licinus iacet: at Cato parvo,
Pompeius nullo: credimius esse deos?

In eadem fuit Marii sepulchrum.

Tiburtina. In hac intra primum lapidem fuit sepulchrum Pallantis, Claudii Cæsaris liberti, splendidum, & arrogantissimo titulo: de quo libro septimo & octavo Plinius ad Montanum.

Prenestina. In hac secundo ab urbe lapide sepulchrum fuit Q. Attæ, Togatarum scriptoris.

Lavicana. In hac sepultus Didius Julianus Imp. ut in ejus vita scribit Ælius Spartianus.

Campana. De qua suprà inscriptionem ex epigrammatis Romanis posuimus.

Latina. In hac à Phyllide nutrice sepultus Domitianus Imp. & in eandem inferri voluit testamento Sempronius Tucidanus. Ex sepulchro viæ Latinæ hoc epigramma refert Ausonius,

Non nomen, non quo genitus, non unde, quid egi,
Mutus in æternum sum cinis, ossa, nihil.
Nec sum, nec fueram, genitus tamen è nihilo sum:
Mitte, nec exprobres singula, talis eris.

Appia. In hac (ut in Parad. scribit Cicero) Calatini, Scipionum, Serviliorum, Metellorum sepulchra visa sunt, item Ennii & Archiæ poëtarum: de hoc idem Cicero, de illo Ovidius. Pomponii Attici, quinto ab urbe lapide: M. Tullii Ciceronis, sexto. Gallieni Imp. nono. In eadem Thessali, medici Neronis, qui in monumento suo se ἰατρονί-

κην

xit inscripsit, ut ait Plin. lib. XXIX. Idem libr. X. inquit, in hac via sepulchrum fuisse Corvi avis, qui duorum Æthiopum humeris elatus sit, præcedente tibicine, & prælatis coronis omnium generum. Sulpitius Verulanus & Raphael Volaterranus memoriæ prodiderunt, vidisse se integrum mulieris cadaver in hac via effosum, oblitum crasso unguento & incorruptum, quod alter suspicatur fuisse Tulliolæ, M. Tullii Ciceronis filiæ; alter certum nomen non addit, sed ex erutis marmoribus vicinis colligit, ante annos plus mille & trecentos fuisse depositum.

Laurentina. In qua Augustus Cæsar ancillæ suæ, quinque liberos uno partu enixæ, monumentum fieri jussit. Gellius libr. X. In hac, ut recentiores historici scribunt, ante quingentos annos cadaver effossum est, statura ingenti, & ingenti vulnere in medio pectore, quod Pallantis Evandri filii asserunt fuisse. Hoc cum illi historiæ inseruerint, ne hoc quidem in loco piguit referre.

Ostiensis. De Ostiensi, ut & Cassia & Numentana, apud scriptores nihil inveni: sed iu singulis multa epitaphiorum inscriptiones effossæ sunt.

Aurelia. In hac sepultus Galba Imp. in privato monumento, testante Suetonio. In eadem duorum Germanorum militum descripsi Epitaphia, Jonii & Hesperi Batavorum, qui Tib. Claudii Cæsaris corpori custodes fuerunt. In hac, ut in Flaminia, Appia, Latina, plurimi loculi & urnæ adhuc videntur.

Dicam nunc de sepulchris insignibus illustrium virorum intra urbem, & de ornamentis quorundam sepulchrorum, quæ passim per urbem visuntur: & ut quasi absolvam hunc locum, addam etiam pauca de modo condendarum urnarum.

SEPUL-

SEPULCHRUM SCIPIONIS AFRICANI.

Sub pinu ænea honorarium; nam Liternenses hospites de vero se meritò jactant. Dicitur autem in Vaticano pinus altissima ænea fuisse erecta Carthaginem versus: de qua una adhuc nux aliquot pedum altitudine, ante basilicam S. Petri cernitur, vetusti operis, & inaurata.

Augusti Cæsaris. In Mausoleo, quod exemplo Cariæ regis extructum est, in valle Martia, inter viam Flaminiam, & ripam Tyberis, post ædem S. Rochi. Moles rotunda ex immensis aggeribus, marmore olim Lunensi incrustata, cum circumjectis silvis, & amplis ambulationibus. Ad latera positi erant bini obelisci. Habuit plura ostia, & loculorum seriem intra aggerem.quorum adhuc vestigia apparent. Ante molem res gestæ Augusti æneis tabulis incisæ erant, quod ipse testamento mandaverat. A tergo lucus erat cum porticu. Interior murus reticulato opere variatus, & in media area Augusti tumulus ex niveo marmore ferreis cancellis inclusus: in cujus summo simulachrum ipsius æneum. Intra tumulum & murum interiorem consitæ populi. Ut autem Augusti in medio sepulchrum stetit, ita cognatorum & amicorum, cum quibus communem esse illum locum voluit, à lateribus in muro loculi effossi erant. Ovidius ad Liviam:

Vidimus erepta mærentem stirpe sororis,
Luctus ut in Druso, publicus ille fuit;
Condidit Agrippam, quo te Marcelle sepulchro,
Et cepit generos iam locus ille duos.
Vix posito Agrippa, tumuli bene ianua clausa est:
Perficit officium funeris ecce soror.
Ecce ter ante datis iactura novissima Drusus,
A magno lacbrymas Cæsare quartus habet.

Vide

Vide de Mausoleo Strabonem libro quinto.

Cestii. In Pyramide, proxime portam Ostiensem. Est autem Pyramis moles quadrata, quæ flammæ more, è lato ad sublimitatem acuminando gracilescit: à qua figura nomen traxisse judico. Alii à genere lapide Thebaici, apud Ægyptios, quem πυῤῥοποικίλον vocant Græci, dictam autumant. Stephanus aliam rationem fabulæ magis, quam vero similem attulit, quam omitto.

Hadriani. In mole ad Tyberim, duos habuit ambitus, & duplicem columnarum ordinem. Primus ambitus quadratus ex solidis lapidibus fuit, interior moles oblonga & præalta ex Pario marmore. Ex hoc duplici ambitu arx nunc est extructa, quæ castrum S. Angeli vocatur. Columnæ quæ circumpositæ fuerunt, ad S. Petri basilicam ornandam translatæ sunt, & earum loco ad arcis munitionem alius murus circundatus. Fuit olim commune omnium Antoninorum monumentum; id quod inscriptiones ex antiquitate reliquæ testantur.

Severi. Supra Septizonium, inter Palatinum & Cœlium. De septena columnarum serie, ex qua assurgebat, tres series jam visuntur una alteri super imposita. Integra series illa est, quæ Eurum spectat, in cujus prima secundaque parte supersunt columnæ octo, in tertia sex. Intra illas columnas moles ex quadratis lapidibus assurgit, quæ in altum, pyramidis aut obelisci more, magis magisque contrahitur atque acuitur. Opus sane mirum & magnificum.

Omitto hoc loco molem pyramidalem, quæ prope Hadriani sepulchrum fuit: eam enim diruit Alexander sextus. Item alteram quadratam, supra Mausoleum in via Flaminia, Campum versus, quam demolitus est Paulus Tertius, nam etiamsi constet sepulchra fuisse, tamen quorum

fuerint, incertæ & dissentientes sunt scriptorum opiniones.

In sepulchris autem, quæ hinc inde per urbem in multis locis inveniuntur, varia rerum simulachra sunt exsculpta. Ludorum curulium, quale est ante S Cosmam & Damianum, in foro Romano & in S. Joanne Laterano, in quo etiam nocentes objiciuntur bestiis, ut in alio quodam ante S. Mariam in via lata. Equestrium certaminum, ut in S. Maria in ara Cœli, montis Capitolini. Pugnarum, ut in S. Gregorio montis Cœlii. Venationum, ut in S. Laurentio in Lucina, campi Martii. Triumphorum, ut ante S. Laurentium in Panisperna, montis Viminalis, & triumphi Venerei in S. Joanne Laterano. Sacrificiorum, ut in S. Maria de Strada, inter Octavii porticum & Capitolium: & in S. Laurentio extra Esquilinam. Deorum ludentium, ut Apollinis canentis, & Narcissi jaculantis discum, in domo Augustini Maphæi: Satyrorum puellæ dormienti insultantium, in horto S Marci: Amorum equitantium, in domo Columnensium: deorum marinorum in piscium caudas desinentium, & vehentium in eis Nymphas, ut in S Joanne & Paulo in Cælio, in hortis S. Sabinæ montis Aventini, ante S. Thomam in regione Harenulæ: Plutonis Proserpinam rapientis, in S Sylvestro prope arcum Domitiani, & ante S. Mariam in Cosmedim, prope Velabrum. Ventorum quatuor simulacra, in sepulchro domus Cæsiæ: laborum Herculis, in domo Sabeliorum, supra Marcelli theâtrum: seu vilium suppliciorum, in quibus alii capite plectuntur, alius brachium saxo impositum alio saxo frangitur, in S. Maria in ara cœli, & ante ædem S. Stephani de Cacabo, in regione Pineæ. In quibusdam sepulchris exsculpta sunt ædificia, partim januis apertis, quibus dicunt animæ æternitatem significari, cujusmodi est in palatio Triumvirum in Capito-

lio:

lio: partim clausis, qua interitus ejus una cum corpore notatur. Tale in transtyberina regione in domo civis cujusdam cernitur è regione pontis Fabricii. Hæc è multis retulisse satis sit, quæ non ita accipi volo, quasi unius tantum rei imago aut effigies sit expressa, sed alia multa quæ oratione depingi in hac brevitate nequeunt, spectaculi loco addita. Quod ut intelligatur, duobus exemplis declarabo. In sepulchro sacrificantium in S. Maria de Strada: Mulier in bigis quæ à rhinocerotibus trahuntur, vehitur: ipsis animalibus duo juvenes insident, & animalia à Faunis naso ducuntur. Præcedit Thuscus fidicen, & viri nudi & muliereulæ, donec ad aram perveniatur, cui fidicen canens astat, & inter cætera ludicra Faunus cornibus cum hirco concurrit. Item in altero apud S. Silvestrum: Pluto quadrigis vectus, raptam Proserpinam amplexu tenet, exanimi similem, supra quam volitat alatus Cupido, currum præcedit Mercurius alato pileo & caduceo. In altera parte, Ceres bigis invehitur, tractis à serpentibus, pinea tæda quam sinistra gestat, investigans amissam filiam. Inter hæc, ab utraque parte comites Proserpinæ flores collectos gestant, veste ultra pubem sublata. A lateribus Hercules est, leonis exuvio indutus, dextra tenens clavam, sinistra anum quandam invadens, cui verbera minitatur.

Faciendorum loculorum & urnarum condendarum, non admodum diversa fuit ratio, cum in Urbe, tum in reliqua Italia, atque etiam in Græcia ipsa. Marlianus scribit, antra concamerata fossionibus esse aperta, in campo Esquilino quædam unius testudinis, quædam duplicis concamerationis, ita ut ex superiore in inferiorem descenderetur. Pavimenta interdum tessellata, interdum vermiculata: in parietibus circum circa loculos extitisse, singulos cum binis

urnis. Alia quoque fuisse antra plurium parietum modico intervallo distantium, in quibus totidem urnas fuisse contiguas, & exiguo post spacio rursus alias, hisce alias impositas; hac pauperum, illas divitum fuisse opinatur. Nos in agro viæ Appiæ in profundum fornicem sub terra descendimus, plenum loculorum inter se dispositorum, ex ruina autem parietum cognosci vere non potuit. Intra Puteolos & Atellam, ad utraque viæ silicibus stratæ latera, plurima sepulchrorum lustravimus monumenta: quorum ædificia partim quadrata sunt, partim rotunda. Inter cætera pulcherrimum est, quod Arcum cellæ nominant accolæ. Parietes ejus tetragoni, cum laqueari vermiculato: in cujus medio centauri imago puerum vehentis. Loculi ultra sexaginta, medii ampli, fortasse patronorum: laterales contracti, libertorum libertarumque. In loculis urnæ singulæ pluresve dispositæ fuerunt, clausæ exterius tabellis marmoreis, in quibus nomina depositorum, de more fuerunt ascripta. Testatur Cyriacus Anconitanus (cujus scriptas quasdam chartas evolvimus) se Patris in Achaia ad ædem S. Andreæ antrum subterraneum ex integro solidoque lapide vidisse, miro artificio fabricatum, in quod per gradus sedecim descensus fuerit, quodque sub una testudine ad tetragonos parietes habuerit loculos quatuordecim, in quibus singulis binæ aut ternæ urnæ funerales fuerint locatæ, ex quibus testimoniis non multo diversam Græcorum & Romanorum, ut diximus, urnas conjungendi rationem fuisse, est perspicuum.

CAP. XXI.

De iis, quæ nunc in urbe sunt præcipue visenda.

ROmanæ urbis cadaver, omnibus pene Barbaris lacerantibus ante oculos hodie jacet: sed gloriæ splendor & nomi-

nominis claritas, doctis pro ea propugnantibus, extingui nunquam poterit. De eo in superioribus, ex Græcis Latinisque scriptoribus multa studiose collegi: & ne quem prolixitate offenderem, modo quodam retuli. In hoc capite nonnulla etiam alia cognitione digna, quæ à majoribus & præsentibus hominibus ad urbis ornamentum comparata sunt studiosorum hominum gratia addam. Antiquitatum igitur cupidi habent domum Angeli Colocii, in campo Martio: Cæsiorum, sub Janiculo: Porciorum, in regione Pineæ: Vallarum, ad circum Flaminium: in primis vero Triumvirûm in Capitolio, & hortos Palatinos in Vaticano. Literarum amantes, instructas bibliothecas. Pontificias tres, unam clausam, cui adjuncta proxime est altera, item clausa: tertiam certis diebus & horis patentem, & Græcis ac Latinis scriptoribus refertam. Præter has aliæ quoque sunt: apud S. Mariam in ara cœli, apud S. Mariam de populo, apud S. Mariam supra Minervam, apud S. Augustinum. Tumuli in urbe clarorum virorum, qui ingeniis sibi decus pepererunt, cum suis epitaphiis sunt hi:

Blondi Flavii, in ara cœli, ante introitum templi.

BLONDO FLAVIO FORLIVIENSI, HISTORICO CELEBRI, MULTORUM PONT. ROMANORUM SECRETARIO FIDELISS. BLONDI QVINQVE FILII PATRI BENE MERENTI UNANIMES POSUERE. VIXIT AN. LXXV. OBIIT PR. NON. JUNII ANNO SALUTIS CHRISTIANÆ M. CCCC. LXIII. PIO P. M. SIBI NATISQVE FAVENTE.

Nicolai Valla, in ipso templo.

NICOLAO DE VALLE LEG. D. BASILICÆ PRINCIPIS

CIPIS APOSTOLORUM CANONICO, LÆLIUS IN MEMORIAM DULCISSIMI FILII POSUIT. HIC IN VITA SUA NULLI MALEDIXIT, SINE VOLUNTATE PARENTIS NIHIL FECIT. MAGNO ET EXCELLENTI CLARUIT INGENIO. ILIADEM HOMERI ET HESIODUM HEROICO CARMINE IN LATINUM VERTIT. OBIIT PRIMO JUVENTUTIS FLORE, MAX. OMNIUM MOESTICIA. M. CCCC. LXXIII. VI. CAL. OCTOBRIS.

Ibidem Bartholomæi, Petri, Philippi, Andreæ Vallarum. Item Joan. Jacobi Buccabellæ poëtæ, Lud. Grati Margonii mathematici, Seraphini Oductii philosophi, Manilii Britanorii fatorum præscii.

Laurentii Vallæ, in Sancto Ioanne Laterano.

LAVRENTIO VALLAE HARVM AEDIVM SACRARVM CANONICO, ALPHONSI REGIS ET PONTIFICIS MAXIMI SECRETARIO APOSTOLICOQVE SCRIPTORI. QVI SVA AETATE OMNEIS ELOQVENTIA SVPERAVIT, CATHERINA MATER FILIO PIENTISS. POSVIT. VIXIT ANN. L. OBIIT ANNO DOMINI M. CCCC. LXV. CALENDIS AVGVSTI.

Bessarionis Græci, S. Apostolo, in regione Trivii.

BESSARIO EPISCOPVS TVSCVLANVS, S. R. E. CARD. PATRIARCHA CONSTANTINOPOLITANVS NOBILI GRÆCIA ORTVS ORIVNDVSQVE SI-

BI VI-

BI VIVENS POSVIT. ANNO SALVTIS M. CCCC. LXVI.

Τοῦτ' ἔτι Βησαρίων ζῶν ἄνυσα σώματι σῆμα,
Πνεῦμα δὲ φεύξεται πρὸς θεὸν ἀθάνατον.

Lascaris Graci, in templo S. Agathæ, sub Viminali.

Λάσκαρις ἀλλοδαπῇ γαίῃ ἐνικάτθετο, γαίῃ
οὔτι λίην ξείνῃ ὦ ξένε μεμφόμενος.
Εὕρετο μειλιχίην, ἀλλ' ἄχθεται, εἴπερ Ἀχαιοῖς
οὐδ' ἔτι χοῦν χεύει πατρὶς ἐλευθέριον.

Petri Marsi, in S. Laurentio in Damaso.

QUÆ SOLA ELOQUII SUPERABAT GLORIA, ET ILLAM,
PERDIDIMUS, TECVM VIXIT, ET INTERIIT.

Hieronymi Aleandri apud S. Chrysogonum, trans Tyberim.

HIERONYMO ALEANDRO MOTTENSI E COMITIBVS LANDRI IN CARNIA, PETRÆ PILOSÆ IN ISTRIA ORIVNDO, CARD. BRVNDVSINO, PHIL. ET THEOL. DOCTORI, HEBRAICE, GRÆCE, ET LATINE, ALIQVOTQVE ALIARVM LINGVARVM EXOTICARVM ITA EXACTE DOCTO, VT EAS RECTE ET APTE LOQVERETVR AC SCRIBERET, MOX DIVERSIS LEGATIONIBVS PRO SVMMIS PONTT. AD OMNES FERE CHRISTIANOS PRINCIPES FIDELITER ET DILIGENTER PERFVNCTO ET IDEO IN TABEM DELAPSO, QVANTI HVMANAM MISERIAM FECERIT, SEQVENTI DISTICHO DE SE EDITO TESTATVM POSTERIS RELIQVIT.

κάτθα-

κάτθανον οὐκ ἀέκων, ἔτι παύσομαι, ὧν ἐπιμάρτυς
πολλῶν, ἅπερ ἰδεῖν ἄλγιον ἦν θανάτου.

ANNO CHRISTI M. D. XLII. ÆTATIS SVÆ LXII. MINVS DIEBVS XIII.

Valerii cordi, qui sepultus est in S. Maria de anima, regione Parionis.

VALERIO CORDO SIMESVSIO HESSO, EVRICII FILIO, MORIBVS INGENIO COMITATE PRÆSTANTISS. DOCTORVM OMNIVM ADMIRATIONEM MERITO, QVI NATVRÆ OBSCVRITATEM ET HERBARVM VIRES ADOLESCENS SENIBVS EXPLICAVIT, CVM EXPLERI CVPIDITATE COGNOCENDI NON POSSET, PERLVSTRATA GERMANIA ITALIAM ADIIT, VENETIIS IN HONORE HABITVS, ET ROMAM VIX INGRESSVS, SVBITO MORBO INTER AMICORVM LACHRYMAS NON RECVPERABILI STVDIORVM JACTVRA OPT. ÆTATE EXTINGVITVR, ANNO SALVT. M. D. XLIIII. VII. CAL. OCTOB.

INGENIO SVPEREST CORDVS, MENS IPSA RECEPTA EST
COELO, QVOD TERRÆ EST, MAXIMA ROMA TENET.

Tumuli Pontificum æneí sunt, Martini Quinti in S. Joanne Laterano, & Sixti Quarti in S. Petro Vaticano. Marmorei, Sixti Quarti, Piorum Tertii & Secundi, Hadriani Sexti. Sedes pontificiæ sæpius sunt mutatæ. Aliquando fuit

fuit apud S. Sabinam in Aventino, item apud S. Mariam majorem, in Esquilino: superioribus annis apud S. Joannem Lateranum, in Coelio: nunc apud S. Petrum in Vaticano. Æstivam habitationem apud S. Marcum in capite viæ latæ exædificavit Paulus Secundus: in quo loco cellis vinariis impositi sunt equorum stabula, stabulis hortus cum proceris cupressis, in horto circumcirca extructæ habitationes. Aliam in Capitolino, supra templum S. Mariæ in Ara cœli extruxit Paulus Tertius, ad cujus templi introitum, ex montis planicie per CXXXIX. gradus ascenditur, unde de altitudine novi ædificii fieri conjectura potest. Post sedes pontificias nihil admirabilius, laudeque dignius mihi visum est, quam tot per totam Urbem, ut vocantur, xenodochia, non solum publica omnium, ut amplissimum S. Spiritus, in campo Vaticano: S. Salvatoris, in Coelio: S. Mariæ de consolatione, in Velabro: S. Jacobi de Augusta, in valle Martia: verumetiam propria singularum civitatum aut nationum, ut Florentinorum, apud S. Joannem Baptistam: Germanorum, apud S. Mariam de anima: Hispanorum, apud S. Barbaram: Gallorum, apud S. Ludovicum: Anglorum, apud S. Thomam: Flandrorum, prope turrim Argentinam: Ungarorum, prope S. Petrum: ut alia omittam, in quibus locis infiniti homines gravibus morbis laborantes, domestici atque externi curantur & aluntur. Cryptæ subterraneæ, quæ latebræ & sepulchra Christianorum fuerunt, sæventibus in eos tyrannicis principibus, tribus in locis sunt. Maxima omnium, apud S. Agnetem, extra portam Viminalem: altera, apud S. Sebastianum, extra Capenam: postrema apud S. Pancratium, extra Aureliam: plena venerationis loca, quorum D. Hieronymus & Prudentius faci-

unt mentionem. De domibus nobilium, & purpuratorum palatiis nihil dicam: quæ ut splendida & sumptuosa sint, tamen cum veteribus ruinis hæc nova magnificentia vix videtur comparanda.

FINIS.

90

VIT
XX